

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 4 (26), 2021

Маҷалла 24 июли соли 2019 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Сармуҳаррир: Нозим Нурзода

Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ

Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушавара: Фарҳод Раҳимӣ, Талбак Назаров, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пӯлод Бобоҷонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗЎЪҲО

ДАВЛАТИ МИЛЛӢ ВА ҶОМЕАИ ДУНЯВӢ

Ятимов С. <i>О Его Величестве Слове</i>	4
Нурзода Нозим. <i>Муҳтавиёти миллӣ дар театри ватанӣ</i>	19
Сангинов Нарзулло. <i>Бозгардони фирориёни иҷбории тоҷик ба Ватан–дастоварди муҳимми даврони Истиқлолият</i>	29
Иброҳимова Садбарг. <i>Оилаи солим ва рушди ҷавонони ояндасоз дар кишвар</i>	46
Собириён Меҳр. <i>Осиёи Шарқӣ: мавқеи ҷуғрофӣ, аҳоли ва захираҳои табиӣ</i>	53
Саидова Фазилатмо. <i>Риторикаи дипломатӣ: моҳият ва аҳамияти он дар шароити муосир</i>	67

РӢШАНГАРӢ ВА АДАБИЁТИ МИЛЛӢ

Бекзода Комил., Бекзода Дидавар. <i>Нигоҳе ба фаъолиятҳои равшанфикрона дар ашъори Абдурраҳмони Мушфиқӣ</i>	75
Мардони Таджиддин. <i>Памяти академика И.Ю. Крачковского (1883-1951)</i>	91
Хуросонӣ Алии Муҳаммадӣ, Расулов Савриддин. <i>Зикри ному ашъори Рӯдакӣ ва шоирони ҳамасри ӯ дар тазкираи “Дубобу-л-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ</i>	107
Маҷнунов Абдуламин. <i>Инъикоси дину хурофот дар латифаҳои халқӣ</i>	126
Исмоилов Фаридун. <i>Симои Мирзо Турсунзода дар маҷмӯаи «Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода»</i>	131
Шоискандарова Камила. <i>«Бандии Кавказ» – и Лев Николаевич Толстой ва тарҷумаҳои тоҷикии он</i>	140
Бекзода Дидавар. <i>Вабои маънавӣ (Ҳикоя)</i>	152

ТАҚРИЗ

Маҳмадаминов Абдулҳай, Солеҳов Мирзо. Наҷҷори гавҳар. <i>(Чанд андеша дар ҳошияи маҷмӯаи ашъори “Ҷавҳари ҳаёл”-и Валиҷон Акбарӣ)</i>	164
--	-----

ДАВЛАТИ МИЛЛИ ВА ЧОМЕАИ ДУНЯВИ

С. ЯТИМОВ

доктор политических наук, профессор

О ЕГО ВЕЛИЧЕСТВЕ СЛОВЕ

Человек – единственное сознательное биологическое существо. Эта особенность находит своё подтверждение в формах речи.

Явление разума, рассудка, знаний, представлений, мировоззрений, в целом человеческого духа, выражающегося посредством устной, письменной речи, научных, художественных произведений, исторических памятников, научно-технических достижений и т.п., служит средством коммуникации – общения между людьми и поколениями. Именно эта связь способствует упорядочению общественных отношений, количественному и качественному изменению окружающего мира в интересах человеческого развития.

Если сущность человека и качество индивидуума зависят от степени его рассуждений, то такая особенность выражается, прежде всего, в его речи. Слово указывает на качество мышления и перспективу его развития: **«Ввиду того, что мыслимое находится потенциально в душе и переходит в действительность, должно быть что-то разумное, заставляющее мыслимое перейти из возможности в действительность... И особенно разум, близкий к нашему миру. Его называют действующим разумом»** (Ибн Сина. **Избранные философские произведения.** – М.: «Наука». 1980. – С. 222).

Гениальность Авиценны аксиоматично подтверждается великими философами и мыслителями на протяжении многих столетий, логично подчёркивающих особую ценность самого процесса материализации сознательных звуковых сочетаний, объявив, что «язык – тело мышления» (Гегель) и “действительная форма сознания” (Маркс).

По мнению британцев, «actions speak louder than words» (дела звучат громче слов). Подобный вывод очевиден, ибо мышление есть основа поступков. Иначе говоря, действия человека являются результатом деятельности мозга – высшей формы материи. Однако рассуждения, умозаключения и цели формируются абстрактно, посредством внутренней речи.

Когда подразумевается такая форма явления сознания, следует быть уверенным в том, что этот процесс приобретает функциональную систему посредством слов – совокупности частей речи как основного материала и предложений – способа связки смыслов. От степени рассуждения, распознавания слов, понятий, терминов, дефиниций, их обоснованности, расстановки в соответствии с действительностью, а также логической, душевно-психологической потребности зависит продуктивность и эффективность человеческих действий и поступков: «Где мысль сильна, там дело полно силы».

Для человека жизненно важны функциональные особенности языка общения. Однако без осуществления сущностных функций языка – размышления, рассуждения, абстракции, изучения фундаментальных основ и явлений в отдельности и «перехода к практике» невозможно привести в соответствие с социальными потребностями природу, общество и мышление. Практическое, другими словами, простое качество языка должно служить его важной составляющей, то есть сути.

Основной лексический фонд и словарный состав языка всем доступен в человеческой памяти, письменных и электронных источниках. Эта возможность напоминает посевное поле, разница лишь в том: кто, как и каким потенциалом располагает для его обработки, использования, достижения степени эффективности, согласно индивидуальному либо коллективному целеполаганию.

Сила выражения речи, в любой форме, всецело зависит от избирательности и способности целенаправленной расстановки слов, терминов и дефиниций в предложении. Однако оформление и качественное использование слова – отнюдь непростое умение. В противном случае, многие претендовали бы называться поэтами, писателями, мастерами слова. Также исчезла бы необходимость в таких науках, как языкознание, литературоведение, логика, ораторское искусство, стилистика, морфология, синтаксис, орфография, орфоэпия и т.п.

Когда Аристотель начал исследовать проблему отношения мысли к явлениям действительности, то «с гордостью (и с полным правом) заявлял, что новая дисциплина (для которой у него так и не нашлось единого наименования) – его детище, что в этой области «в наличии не было ровно ничего»; «мы не нашли ничего такого, что бы было сказано до нас, должны были сами создать (её) с большой затратой времени и сил». Прощаясь со слушателями, он просит их учесть это обстоятельство и «быть снисходительными к упущениям в этом учении», но вместе с тем «признательными за всё изобретённое» им (Аристотель. Введение. Сочинения в четырёх томах. Том 2. «Мысль»; М.:1978. – С.5).

То, что именно Аристотель сделал приёмы рассуждения предметом исследования считается более актуальным, чем его

систематизации и кодификации (Н. Бурбаки. **Очерки по истории математики. М.:1963. – С.12**). Это лишнее указывает на важность определения предмета и объекта науки в целом, и в логике в особенности.

Древние считали, что человек думает сердцем. Эта идея тысячелетиями покоряла и завораживала людей. Такая форма выводного рассуждения – связь между словом и процессом мышления до сих пор приятно, позитивно, эмоционально правдоподобно, во всей своей многозначности используется в художественной, иносказательной форме. Представляется человеческим духом. Таким образом, пока простые слова превращаются в стройный стан, за каждой строкой сердце обливается кровью (М.Турсунзода), олицетворяет внутренний мир, наполненность и душевное состояние творческой личности. Важнейшая задача – целенаправленность доброго слова, чтобы оно поневоле пришлось по душе, имело созидательную суть.

В этом плане следует подчеркнуть, что творчеству поэтов и писателей посвящено множество исследований. Вместе с тем, мастерам орфоэпического искусства уделяется недостаточно внимания.

Таким образом, данная статья призвана, в пределах возможного, указать на важность развития науки о подборе, расстановке и использовании Его Величества Слова в нормативном орфоэпическом измерении.

Важно напомнить, что при рассмотрении любого языка в качестве государственного проблема приобретает определённый правовой характер. Следовательно, форма использования основного лексического фонда и словарного состава языка с соблюдением правил грамматики и орфографии на всех уровнях - школы, учебных заведений, средств массовой информации,

государственной службы и иной деятельности не может ограничиваться собственным усмотрением, личной позицией человека. Наоборот, она сопровождается элементами императивности и обязательности.

Такое же требование предъявляется к соблюдению орфоэпических норм языка – правильного произношения слов, фраз, предложений, постановки слоговых и логических ударений, звукового отношения к тексту в зависимости от его содержания, следовательно, и целеполагания.

В пропаганде грамматических и орфоэпических правил особую роль играют радио и телевидение. Поэтому этот аппарат должен быть высшим показательным примером соблюдения языковых норм. Известно, что работники указанной сферы прилагают серьёзные усилия в данном направлении. Вместе с тем, отношение к комплексу требований, которые предлагаются основой языка, желает адекватного подхода к этой важнейшей форме человеческого общения.

Стилистика считается важнейшей частью языкознания и литературоведения. Ключевая задача этой дисциплины – изучение степени отношения поэта и писателя к нормам современного литературного языка в рамках индивидуальности языка и стиля изложения. Исследователь стремится отыскать в бескрайнем море «средств человеческого общения» качество труда «инженеров человеческих душ», уровень художественного мастерства, владения и оперирования «материальной формой мысли». Представляет их. Таким путём показывает мастерам пера и массовому читателю пример допустимого применения, процесс формирования смыслов, понятий, силу использования лексических, лексикологических, семасиологических, полисемических особенностей слов, понятий, выражений,

терминов и оборотов речи. Несмотря на то, что эта наука находится в состоянии упадка, по сравнению с советским периодом, всё же порой отчасти сигнализирует о своём функционировании.

Однако из поля зрения исследователей пропала критика культуры речи ведущих радио и телевидения, круглосуточно находящихся в общении с народом. А ведь именно они ежедневно демонстрируют отечественным и зарубежным слушателям формы произношения на государственном языке слов и выражений.

Абсолютно все языки мира имеют отличительный тон и специфическое звучание на уровне слов, фраз, предложений, иначе говоря, грамматических единиц. Логика повествовательных, вопросительных и восклицательных предложений, других смысловых оттенков в целях правильного восприятия цели говорящего, выражается именно посредством слоговых и логических ударений. В каждом языке подобный образ изъяснения, особенно в плане использования глаголов, местоимений, вспомогательных частей речи, а также отношения объекта к субъекту встречается в разной степени. Такой стиль выполнения логических функций занимает особое место и в современной таджикской литературной, и в разговорной речи. Иными словами, соблюдение орфоэпических норм, наряду с грамматическими правилами, считается важнейшим требованием государственного языка.

В современной литературе язык и манера изложения устада Садриддина Айни является выдающимся примером научно-художественного мастерства на таджикском нормативном языке. Творческое наследие этого гения мировой литературы – эталон, неиссякаемый источник изучения,

освоения, использования бесценного богатства таджикской нации, то есть её языка.

К счастью, в последние годы таджикскому языку уделяется особое внимание, подобающее государственной независимости. Язык, с точки зрения политической логики и семантического веса, наряду с Родиной, Национальностью, Матерью, признан в качестве национальной святыни. Эти понятия нашли отражение в основных правовых актах. Они применяются в политической практике. Подобный шаг осуществлён по инициативе Основателя мира и национального единства – Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона.

Когда речь идёт о важнейшей особенности государственного языка – его орфоэпии, необходимо отметить, что Глава государства в своих произведениях на основе исторических доводов доказывает богатство, могущество, красноречие, красоту, благозвучие, мелодичность и поэтичность таджикского языка.

Современникам Лидера нации известно, что Глава государства является одним из исследователей и знатоков родного языка. Он не только прекрасно осведомлён о силе слова, основном лексическом фонде языка, словарном составе, грамматических и орфоэпических особенностях, но и, благодаря своей одарённости, демонстрирует уникальную способность могущества таджикского языка в истории нации в направлениях его практического применения в интересах сплочения общества, созидания и укрепления национального государства.

Одним из факторов признания народом уважаемого Эмомали Рахмона в качестве руководителя государства, мобилизующего людские ресурсы на сохранение мира, национального единства и созидательный процесс, является

его объективность, высокое искусство убеждения соотечественников посредством политической практики и уникальных возможностей родной речи.

Этот дар, как и бесценный опыт искусства достижения мира и национального согласия, считается важнейшей школой Лидера нации по созданию государственности, направлению политической системы общества, его экономических основ на пути устойчивого развития.

История независимости – это жизнеописание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона. Политическая, социальная и культурная жизнь нации, крупнейшие достижения страны в различных областях, бесспорно, связаны с инициативами, неустанным трудом, непосредственным руководством великой личности. Это факт. Именно поэтому, возникает реальная потребность в изучении и исследовании одного из направлений государственного строительства – искусства владения и использования родного языка Лидером нации. Политическая практика, национальное развитие, наука, школа, образование и все сферы общественной жизни, несомненно, нуждаются в этом и будут иметь пользу от этого.

Не только словарный запас, но и способ использования самого языка в процессе публичного общения имеют особое значение для обеспечения поставленной цели.

Искусство доведения до слушателей сути проблемы языком, стилем, логикой с целью добиться при этом ответной реакции для обеспечения политических программ в интересах процветания нации требует величайших усилий. Относительно политической важности этого вопроса Аристотель отмечает: «Поскольку, как мы видим, всякое государство представляет своего рода общение, всякое же

общение организуется ради какого-либо блага (ведь всякая деятельность имеет в виду предполагаемое благо), то, очевидно, все общения стремятся (stokhanzontai) к тому или иному благу, причём больше других и к высшему из всех благ стремится то общение, которое является наиболее важным из всех и обнимает все остальные общения. Это общение и называется государством или общением политическим» (Аристотель. Политика. Рипол классик. М.: С.24).

Практика управления политическими процессами, мобилизации общества для реализации выгодных им самим мер в социально-экономических и культурно-идеологических сферах, проведения важнейших политических мероприятий в стране в условиях стабильности подтверждает актуальность такого рода общения.

Сравнительный анализ устной речи на разных уровнях, в том числе и в средствах массовой информации, указывает на необходимость совершенствования форм использования слоговых и логических ударений и акцентов, соответствия требованиям. Следует иметь в виду, **«то, что в звукосочетаниях, - это знаки представлений в душе, а письменна – знаки того, что в звукосочетаниях»** (Там же. – С.93). Исходя из этой логики, сущность представления сознания должна адекватно находить выражение в явлении речи.

Поверхностное отношение и субъективный подход к орфоэпическим правилам государственного языка равносильны допущению логических и орфографических ошибок в письменной речи. Неправильная артикуляция и неуместное логическое ударение, именно в части составных глаголов, снижает степень доходчивости мыслей.

В богатейших языках мира, в том числе русском, английском и китайском, не только лексика, но и нормативное произношение звуков повышает семантический вес слов и выражений, с лёгкостью и крайне осмысленно изменяет времена глагола, функциональную форму предложения. Поясняет и конкретизирует чувствительность речи по отношению к рассматриваемой цели, выражающей логику говорящего. И таджикский язык, несомненно, всесторонне наделён этими особенностями.

Произношение слов и словосочетаний, постановка слоговых и логических ударений, если они звучат вне рамок орфоэпических правил, указывает на принадлежность человека к той или иной диалектической группе.

Подобное свидетельствует о нарушении норм государственного языка. Ибо речь – это средство, благодаря которому определяется уровень просвещённости и знаний говорящего.

С учётом того, что государственный язык считается важнейшим фактором единства и сплочённости нации, строгое соблюдение требований орфоэпических норм современного таджикского литературного языка рассматривается на уровне государственной политики.

Государство последовательно претворяет в жизнь языковую политику посредством важнейших институтов – правовых норм, школы, образования, культуры, литературы, театра, кино, средств массовой информации, в том числе радио, телевидения и печати, исследований, научных сообщений и других возможностей. Вместе с тем, **соблюдение норм орфоэпии государственного языка и её унификация обеспечивает общность единого народа. Контроль над исполнением этого важного требования считается особой научно-методологической задачей языкознания.**

Анализ показывает, что люди тратят своё время преимущественно на прослушивание и общение, нежели на чтение. Посредством чего изучают и обучают других. Безусловно, в этом велика роль, как отмечено выше, радио и телевидения. В бывшем Советском Союзе, принимая во внимание политическую важность унификации орфоэпии русского языка, был выпущен «Словарь ударений русского языка» под редакцией известного лингвиста Д.Э. Розенталя, а позднее в Российской Федерации, начиная с 1993 года, ряд изданий «Словаря ударений русского языка» под редакцией М. Штудинера.

Безусловно, таджикскими учёными также проведено множество исследований, посвящённых проблемам грамматики и орфоэпическим особенностям таджикского языка. Одно из первых в этом направлении принадлежит перу профессора Абдуррауфа Фитрата Бухорои. Его труд назван «Қоидаҳои забони тоҷикӣ» (сарф ва наҳв) (Правила таджикского языка (морфология и синтаксис). Это произведение издано по инициативе выдающегося, беззаветно преданного науке профессора Абдулхая Махмадаминова, с содержательным предисловием «Ценное сочинение Абдуррауфа Фитрата о таджикском языке» (Абдуррауф Фитрат. Правила таджикского языка (морфология и синтаксис). – Душанбе: Сино, 2009). Комментируя посвящение этой книги исследованию вопросов орфоэпии, известный учёный Абдулхай Махмадаминов, в частности, отмечает: «Важнейшая научно-теоретическая и практическая ценность «Правил таджикского языка (морфологии и синтаксиса) заключается в том, что А.Фитрат, как сам пишет в предисловии к собственному сочинению, именно на основе наставлений и указаний С.Айни, являющегося по признанию Е.Э. Бертельса «самым лучшим знатоком

таджикского языка в мире» (Е.Э. Бертельс. Пути создания таджикских словарей// Проблемы Таджикистана. – Л.: 1934. – Стр. 179), изучил, проанализировал и сделал ценные выводы о законах и правилах фонетики и синтаксиса таджикского языка» (Абдуррауф Фитрат. Правила таджикского языка (морфология и синтаксис). – Душанбе: Сино, 2009. – Стр. 31).

Несмотря на то, что эта книга написана несколько десятилетий назад и в ней изучаются вопросы нормативного произношения таджикского языка (фонетики), до сих пор не составлен специальный орфоэпический словарь современного таджикского литературного языка, отвечающий актуальным потребностям государственного языка. С этим пробелом связана самовольность, наблюдаемая в телерадиопрограммах, а также в использовании государственного языка отдельными госслужащими, преподавателями, людьми разных профессий. Соблюдение фонетических (орфоэпических) норм государственного языка – это осознание высокой ответственности и уважение национальных святынь.

Теоретического и практического материала вполне достаточно для разработки орфоэпического словаря таджикского языка. К таким источникам относятся поэтические и прозаические тексты, прочитанные Абдуррашидом Худжамкуловым на протяжении творческой деятельности. Их прослушивание, несмотря на то, что звучат голосом одного чтеца, переносит человека к выдающимся представлениям в стиле «театр у микрофона».

На наш взгляд, ярчайшими примерами орфоэпии являются всемирно известные произведения Садриддина Айни «Воспоминания», «Смерть ростовщика» и другие творения гения мировой литературы в озвучивании Абдуррашида Худжамкулова. Известно, что он перед записью

художественных текстов перечитывает их по несколько раз. Осваивает сюжет, содержание, суть и основные идеи произведений. Знакомится с характерами, манерами, речью и ролью каждого из персонажей. Мысленно вступает в пространство, время, жизненную среду, быт и деятельность героев. По мере возможности достигает глубину идей и целей создания писателем того или иного произведения. Одно является бесспорным фактом: для того, чтобы объяснить кому-то какой-либо смысл, прежде всего, самому следует полностью осознать его.

Гении науки, которым посчастливилось ознакомиться с творчеством Садриддина Айни, были изумлены его величиим. Упомянутый выше Е.Э. Бертельс, находясь рядом с этим выдающимся писателем и учёным, ощущал себя семилетним учеником перед Авиценной. (см. Е. Бертельс. Устои донишманди муаззам! (Великий ученый и наставник) //Садриддин Айни. Таджикский полуподробный словарь для литературного таджикского языка. Полное собрание сочинений. Том 12. Подготовили к изданию: К. Айни и Х. Рауфов). – Душанбе: Ирфон, 1976. – Стр.10).

Абдуррашиду Худжамкулову полностью удалось, декламируя произведения «самого искусного знатока таджикского языка», как в «Воспоминаниях», так и в повести «Смерть ростовщика», излагать от первого лица – автора произведений. Он отважился рассказывать и описывать ход событий от имени корифея литературы. Донести до слушателя устную речь, внутренние переживания всемирно известного учёного. Очаровать, влюбить слушателя в эти шедевры человеческой мысли.

При чтении бессмертного творения Бабаджана Гафурова «Таджики» Абдуррашид Худжамкулов показал высочайшее ораторское мастерство и внутреннее осознание исторической

правды, посредством силы слова пробудил в сердцах слушателей чувства патриотизма и национального самопознания.

Озвучивание каждой главы книги «Таджики» начинается с цитаты из предисловия Основателя мира и национального единства – Лидера нации, Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона.

Стиль декламации данного текста – это торжественный, волнующий голос, наполненный ответственностью за патриотическое содержание бессмертного сочинения, звучащий из уст Главы таджикского народа как историческая оценка значимости выдающегося сочинения, десятикратно усиливает, оживляет интерес слушателей и читателей к познанию сути, содержания этого произведения.

Таким образом, красноречие – это искусство, помимо физиологически соответствующей квалифицированному оратору артикуляции, требующее понимания сути вопроса в рамках текста, жанра научных, научно-исторических и художественных произведений. Декламатор или повествователь должен прекрасно осознавать основы, принципы, закономерности зарождения, развития и совершенствования темы, конечную цель материала, в иных случаях – произведения. Ему надлежит знать историческое и современное языкознание. Блестяще разбираться в орфоэпии, фонетических нормах таджикского литературного языка. Чувствовать темп и ритм, соблюдать интонацию, правильно расставлять слоговые и логические ударения, учитывать тонкости звукового усиления в зависимости от смысла и содержания текста, уметь применять их.

Таджикский язык с его огромным историческим сокровищем представляется выразителем всех аспектов сущности и явлений природы, общества и мышления.

Важнейшая задача его носителей – это восприятие и выражение всех схожих духовных, душевных и психологических оттенков языка.

При изучении роли речи в общественных отношениях важно отметить тот факт, что материально-структурное качество источника считается составным элементом, который отличает одно явление от другого. В этом случае формирование и развитие языка, языковых материалов в целом, представляются сложнейшими общественными явлениями, функционирующими в рамках определённой системы. Они самостоятельны, благодаря своим устойчивым признакам и отличительным свойствам. Следуют закономерностям зарождения, существования и развития.

Любая система, состоящая из элементов, наделена функциональными задачами и качествами. Только они вместе, в совокупности, целостности и единстве, во взаимной связи обеспечивают эффективность её жизнедеятельности. Когда речь заходит о языке, в том числе таджикском языке, как самостоятельной системе общественно-исторического явления, это условие не может быть исключением.

Орфоэпия – наука о звуковых нормах, признаках, отличительных и самостоятельных логических особенностях языков, знание и соблюдение правил которой считается важным необходимым и существенным условием. В понятии государственного языка это требование является превалярующим.

Нозим НУРЗОДА

муҳаққиқ

МУҲТАВИЁТИ МИЛЛӢ ДАР ТЕАТРИ ВАТАНӢ

*(чанд мулоҳизаи муқаддимотӣ дар ҳошияи Фестивал-озмуни
ҷумҳуриявии театрҳои касбӣ Парасту – 2021)*

Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии театрҳои касбӣ Парасту – 2021 рӯзҳои 21-25 майи соли ҷорӣ дар шаҳри Душанбе баргузор гардид. Аз ҳар гӯшаву канори ҷумҳурии театрҳои касбӣ бо намоишномаҳои озмунӣ иштирок карданд ва тайи як ҳафта ҳунармандон ва персонали театрию намоишӣ бо ҳам дар гуфтугӯ ва муколимаи эҷодию ҳирфай буданд. Илова бар ин, ҳунармандон дар ду сол як маротиба дар доираи Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии Парасту дидор тоза ва табодули таҷриба мекунанд, аз зиндагии эҷодии ҳамдигар огоҳӣ пайдо менамоянд, баҳсу мунозираҳои ҳирфай анҷом медиҳанд ва бад-ин минвол дар рушди ҳунару фарҳанги театри саҳм мегиранд. Гузашта аз ин, солҳост, мушоҳида мешавад, ки дар рӯзҳои баргузори Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии театрҳои касбӣ Парасту толори театрҳои шаҳри Душанбе пур аз тамошобин мегарданд. Ҳарчанд ки намоишномаҳои озмунӣ, маъмулан аз лиҳози ҳирфай, мазмунӣ, мундариҷавӣ, ғоявӣ ва миллӣ ба талаботи рӯз кам ҷавобгӯянд, вучуду ҳузури театрҳои касбӣ мардумӣ дар манотиқи гуногуни ҷумҳури раванди худогоҳию хештаншиносӣ ва фарҳангустарию ҳунарвариро таҳкиму тақвият мебахшад ва моро ба оянда хушбин месозад. Новобаста аз мушкилоти зиёди ҳунари ва ҳирфай ҳунармандони театрҳои касбӣ мардумии марказӣ ва минтақавӣ қаҳрамонони имрӯзаи мо ба шумор мераванд. Онҳо, ғолибан зиндагии шоистае надоранд, аммо бо бурдборӣ,

таҳаммули шахсӣ ва ҷасорати эҷодӣ фаъолиятро идома медиханд ва аз касе чизе тамаъ намекунанд. Бавежа, хунармандони театрҳои мардумии музофотӣ, ки имконоти маҳдуди омӯзишӣ ва касбию ҳирфай доранд, бечоранолӣ намекунанд ва бо қудрату неруи хунари намоишномаҳо таҳия карда, манзури тамошобинон мегардонанд аз ин тариқ дар рушди фарҳанги миллии саҳми муносиб мегузоранд. Ин аст, ки дастгирии маънавию молиявии хунармандони театрҳои касбию мардумии ҷумҳурӣ боиси боло рафтани завқи бадеӣ-эстетикӣ чомеа ва махсусан, диди зебоиписандии насли наврасу ҷавон мегардад. Ба ин маъно, ҳамкориҳои доимии мақомоти марбутаи давлатӣ ва ниҳодҳои фарҳангию хунарии ҷумҳурӣ бо театрҳои касбию мардумии марказу минтақаҳои кишвар роҳро барои рафъи бухронҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, ахлоқӣ ва мафкуравӣ ҳамвор месозад.

Фестивал-озмуни ҷумҳуриявии театрҳои касбӣ Парасту, дар баробари намоёнидани истеъдодҳои хунари ҳадафи тарбияи тамошобини насли навро, ки бо донишҳои замонавӣ мусаллаҳ аст, низ дунбол мекунад. Ба ин маъно, тарбияи насли нави тамошобини миллию ватанӣ вазифа ва рисолати театрҳои касбии ҷумҳурӣ мебошад. Аз ҳама муҳим, тамошобин дар доираи як намоишномаи ҷолиби театри мазмуну мундариҷаи садҳо китоби бадеӣ ва илмию ихтисосиро мушоҳида мекунад ва сатҳи саводнокии, салиқаи эҷодӣ, завқи эстетикӣ, тафаккури интиқодӣ ва маҳорати таҳлилиаш боло меравад. Аз ҷониби дигар, театр дар ҳалли масъала ва мушкилоти ҳаётӣ ба тамошобин кумак мерасонад ва сатҳи бинишу фаҳмиши ӯ (тамошобин)-ро баланд мебардорад. Ин аст, ки мутафаккири маъруфи рус Герсен гуфта буд: “Театр ин сатҳу дараҷаи баланд барои ҳалли масъалаҳои ҳаётӣ” (Театр – это высшая инстанция для решения жизненных вопросов” -- ниг.: Мирон Мирзоватан.

Равшангари дилхо (маҷмӯаи мақолаҳо). – Душанбе: “Адиб”, 2017. С.123). Аз ин ҷост, ки тавассути театр ва намоишномаҳои ҷолибу дархӯри сахнавӣ тамошобин тарбия меёбад ва на танҳо дар ҳалли мушкилоти шахсию хонаводагӣ, балки дар рафъи камбуду навоқиси иҷтимоӣ, фикрӣ, ахлоқӣ ва маданӣ низ фаъол мегардад.

Дигар ин ки театр ба унвони машина ва дастгоҳи хувиятсозӣ метавонад ҷомеаро фикран тағйир бидиҳад ва дар зехнсозии ҷомеаи тамошобин нақши калидӣ бигузорад. Ба ин маънӣ, дар доираи як намоишномаи дархӯр метавон як тими хувиятӣ ва саранҷом ҷомеаи маданӣ дуруст кард. Мушкили асосӣ дарёфтӣ таҳияи сценарияи ҷолиб ва намоишномаи дархӯри замон аст. Мухтасоти баъдӣ, ки ба сатҳи коргардонӣ, хунари бозигарӣ, ороишоти сахнавӣ, танаввуи мусиқавӣ, мушаххасоти реквизитӣ ва амсоли инҳо иртибот доранд, дар муассир ва тамошобоб шудани намоишнома корсозанд. Бо таваҷҷуҳ ба ин, сохтани фазо ва муҳити нави театрӣ ба тарбияи насли хунармандон ва тамошобинон бастагӣ дорад. Дар ростои тарбияи насли нави тамошобин ва муҳити солими эҷодӣ хирфай нақши Фестивал-озмуни ҷумҳуриявӣ театрҳои касбӣ Парасту калидӣ буда метавонад. Мутаассифона, мо имкони тамошои ҳамаи намоишномаҳои озмуни Фестивал-озмуни ҷумҳуриявӣ театрҳои касбӣ Парасту – 2021-ро надоштем ва дар доираи як намоишнома – “Шикори шер” (аз рӯйи романи таърихӣ нависандаи Лубнон Ҷурҷӣ Зайдон) дар таҳияи коргардони Театри давлатии академии драмативӣ ба номи Абулқосим Лоҳутӣ Султон Усмонов, ки як рӯз қабл аз ҷамъбасти Фестивал-озмуни ҷумҳуриявӣ театрҳои касбӣ Парасту – 2021 ба намоиш гузошта шуд, фикру мулоҳизоти худро иҷмолан баён медорем:

Якум. Намоишномаи озмунии “Шикори шер” (аз рӯйи романи таърихии нависандаи Лубнон Ҷурҷӣ Зайдон) дар таҳияи коргардони Театри давлатии академии драмавии ба номи Абулқосим Лоҳутӣ Султон Усмонов аз лиҳози салиқаи интихобӣ, гузиниши мавзӯӣ, муҳимияти мазмунӣ ва фарогирии масоили мубрами миллӣ ҷолиб аст. Интихоб ва гузиниши романи таърихии адиб, мутафаккир ва файласуфи лубнонӣ Ҷурҷӣ Зайдон ба шароит ва замони имрӯзӣ созгор аст. Донистани чанд нуктаи муқаддимотӣ роҷеъ ба ин шахсияти матраҳи фикрӣ, адабӣ ва фалсафӣ зарур аст, чаро ки дар доираи адабию фалсафии мо шинохти андак дорад.

Ҷурҷӣ Зайдон (1861-1914) дар хонадони араби масеҳии Бейрут ба дунё омадааст. Ӯ нахустин нависандаи араб буд, ки ба сабки нависандагони урупой матолиби илмӣ ва таърихии исломиро ба сурати роман (достон) интишор дод ва достонҳои таърихии зиёди ӯ бо забонҳои гуногуни ғарбӣ ва аз ҷумла ба забони форсӣ тарҷума шудаанд. Зайдон бар ин назар пофишорӣ кардааст, ки достонҳои таърихии исломро барои он навиштааст, ки хонандагонро барои мутолеаи як давраи таърихии илмию адабии муҳим омода созад (ниг.: Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигориши Алӣ Ҷавохиркалом. –Техрон: Амири Кабир, 1333. С.2). Ҷурҷӣ Зайдон китобҳои зиёде навиштааст ва маъруфттарини онҳо китоби “Таърихи тамаддуни ислом” (дар панҷ ҷилд) аст. Ин китоб (ниг.: Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигориши Алӣ Ҷавохиркалом. –Техрон: Амири Кабир, 1333. -1108 с.) дар заминаи фарҳангу тамаддуни исломӣ аз ҷумлаи ҷиддитарин китобҳо мебошад. Муаллифи китоб Ҷурҷӣ Зайдон, агарчи араби масеҳист, бар мабнои манобеи таърихию адабӣ ва адабиёти зиёди таҳқиқӣ ҳаводиси таърихӣ, мухтасоти иҷтимоию сиёсӣ ва ҳаёти мардуми арабро мунсифона баррасӣ мекунад. Ин аст, ки таҳия кардани

намоишнома бар асоси романи таърихии Ҷурҷӣ Зайдон, ки ба масоил ва мушкилоти миллии мо ҳам иртибот дорад, иқдоми зарурӣ мебошад.

Дуюм. Дар намоишномаи “Шикори шер”, ки бар мабной романи таърихии Ҷурҷӣ Зайдон таҳия гардидааст, ҳаводиси таърихӣ ва ҳассосиятҳои замони Бармакиён инъикос ёфтаанд. Нақшофарон Абдукарим Машраб (халифаи Бағдод Ҳорунаррашид), Насриддин Асадуллоев (вазири хилофат Ҷаъфар ибни Яҳё), Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Фирӯз Умаров (амаки халифа Шайх Исмоил), Хурмо Миразизова (Аббоса - ҳамшираи халифа ва ҳамсари Ҷаъфар ибни Яҳё), Малика Азизмамад (ҳамсари халифа), Шучоат Асадуллозода (Муҳаммад ал-Амин-писарбузурги халифа), Аъзамҷон Розиков (ал-Ҳодӣ-амакзодаи халифа), Ҳунарманди шоистаи Тоҷикистон Маҳмадӣ Мирзоалиев (Абулатаҳия-шоири дарбор), Шамсия Асанова (Атба-канизи Аббоса), Ҳунарманди мардумии Тоҷикистон Асалбек Назриев (ҳамдам- хидматгори Ҷаъфар ибни Яҳё), Ҳунарманди шоистаи Тоҷикистон Исфандиёр Ғуломов (Урдҷувон-хидматгори Аббоса), Умеда Раҳимова (ҷосусзан-канизи дарбори Ҷаъфар ибни Яҳё). Салоҳиддин Шукурзода (Масрур-чаллод), У. Саъдуллоев, Р. Юсуфов, С. Каримов, Қ. Насруллоев (сиёҳпӯшон) кӯшиданд, ки мушкилот, ҳаводиси дарбор ва ҳассосиятҳои замонро, ки дар роман ғунҷоиш ёфтаанд, ба тамошобин расонанд. Албатта, дар самти коргардонӣ, дунболи ҳадафҳои ниҳой, офариниши нақшҳои марказӣ, инъикоси ҳассосиятҳои замонӣ, конфликтсозӣ, ҳолати кулминатсионӣ, орошоти сахнаӣ мушкил вучуд дошт, вале аз ҳама муҳим, мебоист ғурур ва ҳамияти миллий дар мисоли Бармакиён ва махсусан, Ҷаъфари Бармак, ки симати вазирии дарбори Аббосиёнро бар уҳда дошт, дар сатҳи боистаю шоиста ба намоиш гузошта

мешуд. Мутаассифона, ин нукта, ки аз нукоти калидӣ ва меҳвари намоишнома маҳсуб меёбад, камранг буд.

Сеюм. Ба назари мо, аз тариқи намоишномаи театри ба намоиш гузоштани қудрати сиёсӣ, тавонмандии миллӣ, ибтикороти мафкуравӣ, ҳадамоти фикрию маданӣ ва иҷтимоию фарҳангии Оли Бармак, ки дар таърихи миллӣ ҷойгоҳ ва мақоми вежае дорад, ҳадафи асли ва муқтазиёти имрӯзӣ ба шумор меравад. Ҷурҷӣ Зайдон дар доираи китоби машҳури худ “Таърихи тамаддуни ислом” ҳассосиятҳои замони дар бастагӣ бо фаъолияти Оли Бармак хеле хуб инъикос кардааст. Муаррих ва нависанда Ҷурҷӣ Зайдон дар боби “Сарвати давлати Аббос дар давраи инҳитот” (ниг.: Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигориши Алӣ Ҷавоҳиркалом. –Техрон: Амири Кабир, 1333. С.312-389) ва зербоби “Арабҳо ва ирониён” (ниг.: Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигориши Алӣ Ҷавоҳиркалом. –Техрон: Амири Кабир, 1333. С.312-313) ҳаводиси дарбор ва мухтасоти таърихию сиёсии замонро дар тавъамӣ бо ҳукумати Бармакӣ матраҳ мекунад.

Ба назари Зайдон, давлати Аббосиён бо кумаки ирониён, бахусус хуросониён рӯйи кор омад ва ирониён танҳо ба хотири аз Бани Умия кашида гирифтани хилофат бо Аббосиён ҳамкорӣ карданд. Бани Умия нисбат ба араб таассуби шадиде доштанд. Зайдон дар ин замина менависад: “Дар замони Бармакиён қудрат ва нуфузи иронӣ дар дастгоҳи Аббосӣ ба мунтаҳои дараҷа расид ва онон барои ҷалби муҳаббати аъроб даст ба базлу бахшиш кушуданд ва шояд беш аз он ки майлашон буд, саховат ба харҷ медоданд, то магар аз он роҳ арабҳоро ром созанд. Аммо арабҳо, бо он ки аз неъматҳои Бармакиён баҳраманда мешуданд, кинаи ононро бар дил доштанд ва барои суқути онон талош мекарданд. Ва саранҷом арабҳо ва ёрони онон дар бораи Бармакиён саъобатро

(ваҳшониятро) ба ҳадди камол расонданд ва Бармакиёнро ба доияи хилофат муттаҳам сохтанд ва дар натиҷаи он фитнаангезиҳо Рашид Оли Баромикаро аз по дароварданд” (ниг.: Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигориши Алӣ Ҷавоҳиркалом. –Техрон: Амири Кабир, 1333. С.312). Фазл бинни Робеъ, бо он ки араб набуд, худро аз нажоди ғуломи Усмон медонист ва аз он рӯ нисбат ба Бармакиён бадхоҳӣ мекард ва беш аз дигарон барои онон тавтеа мечид. Баъди сукути Бармакиён арабҳо нуфузи аздастрафташонро барқарор карда натавонистанд. Писарони Ҳорун – Амин ва Маъмун барои хилофат ба ҷони ҳам афтоданд. Модари Амин – Зубайда аз наводагони Мансури араб ва хошимӣ буд, дар сурате ки модари Маъмун иронӣ ва аз табори мардуми Хуросон будааст. Аминро арабҳо ва Маъмунро Хуросониён ҷонибдорӣ карданд ва саранҷом Аминро куштанд. Дар даврони Маъмун нуфузи ирониён барқарор шуд, то ҷое ки Ҳасан бини Саҳл аз ирониёни зардуштии тоза мусулмоншуда ба вазорат расид. Арабҳо, ба хотири он ки маҷусзода ба мансаби вазорат расидааст, баъътирозоти густурда даст заданд. Аммо Маъмун омад ва онҳоро маҷбур ба сукут ва хомӯшӣ кард. Дар ин давра буд, ки илму фалсафа ривоч ёфт ва ӯ ба ин ақида расид, ки Қуръон махлуқ аст. Гарчи арабҳо аз ин боис ҳам ба душмании вай пардохтанд, аммо коре аз дасташон барнаомад (ниг.: Зайдон, Ҷурҷӣ. Таърихи тамаддуни ислом. Тарҷума ва нигориши Алӣ Ҷавоҳиркалом. –Техрон: Амири Кабир, 1333. С.313).

Чаҳорум. Муаррихон бар ин назаранд, ки Бармакиён фарзандони шахсе ҳастанд, ки симати раёсати мазҳабии яке аз буткадаҳои шаҳри Балх, яъне Навбаҳор (бутхонаи чадид)-ро доштанд ва Бармак зоҳиран лақаби умумии ҷамеаи касоне будааст, ки ба ин мақом мерасиданд. Аз ин тоифа Халид дар айёми даъвати Абумуслим қабули ислом кард ва дар хидмати

ӯ ба унвони котиб ва муншӣ дохил шуд ва ба ҳамин симат дар дастгоҳи Мансури Аббосӣ расид. Писари Холид Яҳё дар расонидани Ҳорун ба хилофат кумак кард. Писарони Яҳё – Фазл, Ҷаъфар, Муҳаммад ва Мусо пас аз расидани падар ба вазорати Ҳорун ҳама ба корҳои идорӣ, сиёсӣ ва ҷангӣ ҷалб шуданд. Агар Яҳё намебуд, Ҳорун ба хилофат намерасид. Ҳодӣ меҳост писари худ Ҷаъфарро ҷонишини хеш қарор диҳад ва Ҳорунро аз валиаҳдӣ халъ кунад. Барои иҷрои ин тарҳи сиёсӣ ӯ ҳозир шуд, ки 20 ҳазор динорро ба Яҳё бидиҳад, лекин Яҳё зери бор нарафт ва Ҳорун чун ба хилофат расид, аз Яҳё муқаррар ташаккур кард (ниг.: Пирниё, Ҳасан, Оштиёнӣ, Иқбол. Таърихи Ирон: аз оғоз то давраи паҳлавӣ. –Техрон: Самир, 1384. С.470).

Куштани писари Яҳё Ҷаъфар ва ҳамсари ӯ Аббоса, ки аз ҳамширагони Ҳорун маҳсуб меёфт, ба хотири пойин бурдани нуфузи Бармакиён буд (Ҳорун ҳатто ду тифли Ҷаъфар ва Аббосаро ба қатл мерасонад ва дастур медиҳад, ки сари Ҷаъфарро дар Бағдод биовезанд ва авлоди ӯро ба зиндон андозанд). Кор то ба ҷое расида буд, ки мардум ба Бармакиён эҳтиромро эътимод дошт ва масоилу мушкилоти худро бо онҳо дар миён мегузошт, на бо халифа ва муқаррабони араби ӯ. Ин ҳолат рашку ҳасади халифаро ба бор меовард. Аз тарафи дигар, Бармакиён ба иронӣён, шуубиён ва занодика, ки дигарандешону озодихоҳони сиёсӣ маҳсуб меёфтанд, эҳтиром доштанд. Ба ин манзур, халифа баҳона пеш оварда, Ҷаъфарро мекушад. Ҳорун чунин баҳонае пеш меоварад, ки Ҷаъфар аз Аббоса, бар хилофи қавле, ки дода буд, ду фарзанд овард. Бо ин ки халифа аз ин қазия муддатҳо оғаҳӣ дошт ва ин амал, ба ҳеч ваҷҳ, номашрӯъ набуд, соли 187 ҳиҷрии қамарӣ Ҷаъфар, Аббоса ва ду тифли эшонро ба қатл мерасонад (ниг.: Пирниё, Ҳасан, Оштиёнӣ, Иқбол. Таърихи Ирон: аз оғоз то давраи паҳлавӣ. –Техрон: Самир, 1384. С.471).

Ҳорун марди мутаассиб ва диндор буд, ҳар сол ба чиҳод мерафт ё ба ҳаҷ. Гоҳе дар рӯз сад рақъат намоз мегузошт (ниг.: Оштиёнӣ, Иқбол Аббос. Таърихи Ирон пас аз ислом: аз садри ислом то Қочория. -Техрон: Нашри Номак, 1378. С.86). Аҳволи Бармакиён ва сарнавишти талхи онҳо дар ин маъхаз ҳам, бидуни тағйир нақл карда мешавад (ниг.: Оштиёнӣ, Иқбол Аббос. Таърихи Ирон пас аз ислом: аз садри ислом то Қочория. -Техрон: Нашри Номак, 1378. С.87-89). Ҳорун, ки марди мутаассиб буд, аз алоқаи Бармакиён бо алавиён, шуубиён ва зиндикиён дар ваҳшат афтод ва дар садади хушк кардани решаи он тоифа шуд (ниг.: Оштиёнӣ, Иқбол Аббос. Таърихи Ирон пас аз ислом: аз садри ислом то Қочория. -Техрон: Нашри Номак, 1378. С.88). Ба ин тартиб, Бармакиён бо ҷавонмардӣ, сиёсатмадорӣ, караму фазилатмандӣ ва донишу фарҳангустарӣ миёни мардум эътибор доштанд (ниг.: Оштиёнӣ, Иқбол Аббос. Таърихи Ирон пас аз ислом: аз садри ислом то Қочория. -Техрон: Нашри Номак, 1378. С.89). Ин тарафи масъала дар намоишномаи “Шикори шер” бояд рӯшантар ба ҷилва меомад ва коргардон ва тими хунарӣ бештар рӯйи масоили миллӣ тамаркуз карда, тарсу ҳароси хилофати Аббосиро дар баробари ғуруру ҳамияти Оли Бармак (дар мисоли Ҷаъфар ибни Яҳёи Бармакӣ) ба намоиш мегузоштанд.

Панҷум. Сарнавишти шахсият ва сулолаҳои миллӣ дар имтидоди таърихи хилофати арабӣ-исломӣ ҳамеша бо хатар мувоҷеҳ будааст. Бармакиён аз ин қоидаи маъмулӣ ва умумии сиёсӣ истисно набудаанд. Албатта, хушбоварӣ ва содагии шахсиятҳои миллӣ боиси ба доми найрангу фиреби сиёсӣ афтидани онҳо гаштааст. Тавассути фиребу макр ба дарбор ҷалб кардан ва ба қатл расонидани Абумуслими Хуросонӣ аз ҷумлаи васила ва приёмҳои маъмули дастгоҳи халифаи Аббосӣ – Абуҷаъфари Маъмун буд ва аз ин тариқ

хукуматдорони араб аз рақибони сиёсии худ халос мешуданд (ниг.: Бекзода, Комил. Таърихи равшанфикрӣ аз даврони Ҷамшед то замони Фирдавсӣ. Нақши шуубия дар таърихи худшиносии халқи тоҷик. –Душанбе: Дониш, 2012. С.168-169). Бинобар ин, аз иштибоҳот ва ғалатҳои сиёсӣ мафкуравӣ, ки тайи таърихи миллӣ зиёд иттифоқ афтаданд, мебошад ибрат гирифт. Ҳамин тавр, ба василаи намоишномаҳои театри (дар мисоли намоишномаи “Шикори шер”-и Театри давлатии академии драматӣ ба номи Абулқосим Лоҳутӣ) буруз кардани ғуруру тавонмандии миллӣ ва дар айни замон нишон додани иштибоҳоти сиёсӣ мафкуравӣ талаботи замон ва шароити сиёсӣ геополитикӣ мебошад.

Шашум. Солҳост, ки театрҳои мо ҳангоми таҳияи намоишномаҳо аз хидмати мушовирони илмӣ истифода намебаранд. Тасаввур кунед, агар намоишномаи “Шикори шер”-и Султон Усмонов мушовирони илмӣ медошт, дар сатҳи баланди ҳирфӣ, ҳунари ва илмӣ коргардонӣ ва манзури тамошобин карда мешуд. Чун Театри Лоҳутӣ мақом ва статуси академиро дорад, бояд аз ҳадамоти мушовирони илмӣ истифода намояд. Ин нуқтаро дар хотир нигоҳ доштан зарур аст, ки мушовирони адабӣ (мудирияти қисми адабии театр)-ро набояд бо мушовирони илмӣ муштарақ ва дар як радиф донист. Маҳз мушовир ва ё тими мушовирони илмӣ воқеияту ҳақиқати таърихро дар бастагӣ бо ҳассосияти замони дуруст арзёбӣ мекунад ва муҳимтар аз ҳама, сарчашмаҳои таърихӣ, манобеи адабӣ ва адабиёти зарурии илмӣ-таҳқиқиро дар ихтиёри масъулин ва персонали ҳунари мегузоранд. Намоишнома пас аз ҳадамоти мушвири илмӣ сатҳи академӣ мегирад. Ба ин манзур театрҳои касбии моро зарур аст, ки аз ҳадамоти тими мушовирони илмӣ ба ҳубӣ истифода бубаранд, то ин ки сатҳи намоишномаҳои миллӣ боло равад ва ба вазъи шароити имрӯзӣ мутобиқ шаванд.

Нарзулло САНГИНОВ

номзади илмҳои сиёсӣ

**БОЗГАРДОНИИ ФИРОРИЁНИ ИҶБОРИИ ТОҶИК БА
ВАТАН – ДАСТОВАРДИ МУҲИММИ ДАВРОНИ
ИСТИҚДОЛИЯТ**

*Ба муносибати 30 -солагии Истиқдолияти
давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Дар сафҳаи таърих сабт шудааст, ки яке аз масъалаҳои асосии дар Иҷдосияи таърихии XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасигардида, ба Ватан бозгардонидани фирориёни иҷбории тоҷик аз кишварҳои дуру наздик, хусусан Афғонистон буд. Дар мақолаи мазкур кӯшиш кардам, ки ба ҳайси яке аз иштирокчиёни ҷараёни бозгардонию фирориёни иҷбории тоҷик аз Кампи Саҳии Афғонистон соли 1993 дар ҳаёти аввалин Гурӯҳи кории Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баъзе хотираҳои хешро ба риштаи таҳрир дарорам. Он солҳо, банди афсари мақомоти амнияти кишвар будам. Бо сабаби мушкилии вазъияти сиёсӣ – низомии Тоҷикистон ва Афғонистон, носуботиву ноамниҳо дар ин кишварҳо, Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон иҷрои ин вазифа, яъне бозгардонию фирориёни иҷбории тоҷикро аз Афғонистон ба зиммаи мақомоти амниятии ҷумҳурӣ, ки роҳбарии онро он солҳо Зухуров Сайдамир Зухурович ба уҳда доштанд, воғузур намуда буд.

Дар изҳороти аз 20 ноябри соли 1992 қабулкардаи Иҷдосияи мазкур, аз ҳамаи фирориёни иҷборӣ даъват гардид, ки ба ватан, деҳа ва маҳаллаи худ баргарданд. Дар ин

Иҷдосияи таърихӣ, Раиси тозаинтихоби он - Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ - Пешвои Миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар аввалин суҳбати худ чунин қайд карда буданд: «Ба хотири истиқрори сулҳи пойдор ва бозгашти ҳамаи фирориён ба ватан ман тайёр ҳастам, ки чонамро қурбон созам».

Ба ақидаи банда, он замон на ҳар кас чунин масъулияти сангинро ба дӯш мегирифт. Чунки вазъияти дохилии кишвар бисёр муташанниҷ буд. Аз ҳама гӯшаю канор садои тиру гулула шунида мешуд. Мамлакат дар ҳолати ҷанги шаҳрвандӣ қарор дошт. Ояндаи кишвар номуайян буд. Абарқудратҳои ҳақониву минтақавӣ аз ин вазъият истифода карда, дар атрофи ҷумҳурии ҷавон «бозиҳо» - и худро оғоз карда буданд. То ба имзо расидани Созишномаи истиқрори сулҳи умумӣ ва ризоияти миллӣ, панҷ соли дигари ҷанги бародаркуш дар пеш буд.

Аз рӯи мантиқ, ба ватан баргардонии фирориён танҳо баъд аз бастанӣ сулҳ бояд сурат гирад. Вале Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, танҳо дар фикри наҷот додани миллат буданд. Имрӯз ҳама шохиди он ҳастем, ки бо дурандешии худ он кас ба ваъда вафо карда, миллати тоҷикро аз вартаи нобудӣ наҷот доданд. Бинобар ин, ба ақидаи банда, ин яке аз дастовардҳои муҳимми даврони Истиқлолият ба шумор меравад.

Ба мақсади иҷрои супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, аввалин Гурӯҳи кории шашнафара аз ҳисоби кормандони мақомоти амниятии кишвар Маҳкамов Фарҳод Ҳамробоевич – роҳбари Гурӯҳи корӣ, Айниев Абдусаттор ва муаллифи ин сатрҳо Сангинов Нарзулло, инчунин намояндаи Ҷамъияти «Пайванд» Бӯрихонов Баҳодур, кормандони

телевизион ва радио, журналист Мустафоқулов Шералӣ ва оператор Ғайбуллоев Анвар ташкил гардид.

Имрӯз дар қатори мо се нафар: роҳбари Гурӯҳ, чекист ва дипломати варзидаи тоҷик Маҳкамов Фарҳод Ҳамробоевич, Бӯрихонов Баҳодур ва Ғайбуллоев Анвар, ки бо сабаби беморӣ аз олам чашм пӯшиданд, намебошанд. Бигзор руҳи ҳарсеяшон ҳамеша шод бошаду қабрашон пурнур.

Назар ба маълумоти ҳамон замон дар ихтиёрбудаи расмӣ ва ғайрирасмӣ, фирори шаҳрвандони тоҷик ба Афғонистон аз ҳама қисматҳои хатти сарҳадии байни кишварҳоямон вучуддошта, яъне аз Вилояти Мухтори Кӯхистони Бадахшон сар карда, то Шаҳритӯсу Қубодиён сурат гирифт. Аз хатти марзии бо ноҳияҳои Қубодиён ва Шаҳритӯс пайваста бошад, тоҷикон асосан ба вилоятҳои Қундуз ва Балх фирор карда буданд. Беш аз 30 ҳазори онҳо ба вилояти Балх гурехта, дар минтақаи ба ном Дашти морон (байни шаҳрҳои Мазори Шариф ва Хайратон) паноҳ ёфта буданд. Тавассути Комиссариати Созмони Милали Муттаҳид оид ба фирориён дар ин ҷо урдугӯҳи калонтарин таъсис дода шуд, ки дар таърих бо номи Кампи Саҳӣ машҳур гардидааст.

Дар чорабинии бозгардони фирориёни иҷборӣ, махсусан хизмати роҳбари Гурӯҳ Маҳкамов Ф.Ҳ. арзандатар мебошад. Ин кас дар замони пойдории собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ муддати тӯлонӣ дар Сафоратхонаи Иттиҳоди Шӯравӣ дар Ҷумҳурии Ислонии Афғонистон дар вазифаҳои мухталифи дипломатӣ ифои вазифа намуда, тавонистанд раванди вазъияти сиёсӣ – низомии ин кишварро хуб омӯзанд ва онро дуруст арзёбӣ кунанд. Илова ба ин, бо мақомоти баландпояи афғонии он замон сари қудратбуда, инчунин баъзе роҳбарони ҳизбу ҳаракатҳои ҷиҳодӣ, аз қабили Аҳмадшоҳи Масъуд (Ҷамъияти Ислонии Афғонистон), Абдурашид

Дӯстум (Ҷунбиши Исломии Миллии Афғонистон) ва амсоли инҳо робитаҳои хуби дӯстона доштанд.

Маҳорати баланди касбӣ ва дипломатӣ, дониши хуби забони дарӣ, таъриху ҷуғрофиёи Афғонистон ба Маҳкамов Ф. Ҳ. имконият меод, ки худро дар байни қишри гуногунманоқи Афғонистон оод эҳсос намоанд. Маҳкамов Ф. Ҳ. баъд аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ охири соли 1991 аз сафари хизмати Афғонистон ба ватан баргашта, ба ҳайси роҳбари яке аз раёсатҳои калидии Кумитаи давлатии амнияти миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон таъин гардиданд. Вазъияти мушкили ҷумҳуриамонро вобаста ба фирориёни тоҷик дарк намуда, пешниҳод карданд, ки барои баргардонидани онҳо аз Афғонистон аз ҳисоби кормандони амният, вазорату идораҳои дахлдори дигар, Гурӯҳи кории махсуси ҳукумати таъсис дода шавад.

Дар он шароити вазнини сиёсату низомии Афғонистон ҳар кас ҷуръат ё кӯшиш намекард, ки худро ба оташи ҷанг дар кишвари бегона партояду фирориёнро ба ватан баргардонад. Аммо Маҳкамов Ф. Ҳ. аз он одамҳои тарсу набуданд. Ҳамчун ватандӯсту ватанпарвари воқеӣ барои роҳбарии ин гурӯҳро ба уҳда гирифтанд розигии худро доданд.

Ба Гурӯҳи корӣ ваколати ҳукумати дода шуд ва 4 феввали соли 1993 он озими Афғонистон гардид. Худи ҳамон рӯз аз тариқи бандари Хайратони Ҷумҳурии Ўзбекистон вориди шаҳри Мазори Шарифи вилояти Балх гардидем. Бояд ёдовар шавам, ки он замон мақомоти расмӣ ва қудратии Ҷумҳурии Ўзбекистон нисбати Гурӯҳи корӣ муносибати хуб доштанд. Онҳо ин иқдоми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро оид ба баргардонидани фирориёни иҷбории тоҷик ҳамаҷониба дастгирӣ карда, барои аъзои Гурӯҳи корӣ тамоми шароити лозимаро муҳайё

карданд. Аз ҷумла, хатти сарҳади Ӯзбекистону Афғонистон дар минтақаи убури он аз тариқи Айритом (Ӯзбекистон) - Хайратон (Афғонистон) барои Гурӯҳи корӣ номаҳдуд боз буд. Ин имконият меод, ки оид ба раванди вазъият дар Кампи Саҳӣ, дархосту талаботи фирориён ба роҳбарияти Ҷумҳурии Тоҷикистон оҷилан иттилооти дахлдор расонида шавад.

Он солҳо вилояти Балхи Афғонистон зери нуфузи Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон таҳти раҳбарии генерал Абдурашид Дӯстум қарор дошт. Ҳукумати марказии Афғонистонро бошад, Президент Бурҳониддин Раббонӣ – асосгузори Ҷамъияти Исломии Афғонистон идора мекард. Ҳайати мо дар меҳмонхонаи шахсии тоҷири шинохтаи афғон Расули Барот, ки яке аз дӯстони Маҳкамов Ф. Ҳ. буд, ҷой гирифт. Бехатарии Гурӯҳи кориро дар меҳмонхонаи мазкур нерӯҳои амниятии Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон, таъмин мекард.

Хотирнишон бояд кард, ки ин ташрифи дуҷуми банд ба шаҳри Мазори Шарифи вилояти Балхи Афғонистон ба ҳисоб мерафт. Аввалин маротиба баъд аз хатми шӯъбаи забони форсии факултаи шарқшиносии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин, тайи солҳои 1975 – 1978 ба ҳайси тарҷумони забони дарӣ дар корхонаи истеҳсоли нуриҳои минералӣ ва барқи шаҳри Мазори Шариф, ки бо номи «Фобрикоти куду барқ» ёд мешуд, кор карда будам.

Дар ин муддат шаҳри Мазори Шариф ҳеҷ тағйир наёфта буд. Кӯчаву хиёбон, манзилҳои истиқомати кӯҳна, мағозаву дӯкӯнҳои бешумор, рангу намуди худро тамоман дигар накарда буданд. Мисли собиқ аз чор тараф мусиқии хиндӣ, оҳангҳои Аҳмад Зоҳир, Гугуш ва ғайра садо меоданд. Дар баробари мошинҳои гуногунтама, роҳи мошингард пури аробакашҳо буд. Доимо садои сигнали

мошинҳо баланд буд, то ки мардум ва аробакашхоро аз сари роҳи худ дур кунанд.

Ягона навигарии чашмрас - ин зиёд шудани шумораи аҳоли, аз ҷумла, аз ҳисоби фирориёни тоҷик буд. 18 сол қабл ҳамагӣ даҳ ё бист нафар шаҳрванди тоҷик дар корхонаҳои мухталифи саноатии вилоятҳои шимолӣ Афғонистон (Балх, Шибирғон, Қундуз ва ғайра), ки аз тарафи Иттиҳоди Шӯравии собиқ сохта мешуд, ба ҳайси тарҷумони забонҳои форсӣ – дарӣ қору иқомат доштанд. Соли 1993 бошад, ба аҳолии ҳамонвақтаи вилояти Балх боз зиёда аз 30 ҳазор фирории иҷбории тоҷик илова гардид. Онҳо дар ҳар қадами шаҳри Мазори Шариф – бозор, дӯкон ва хиёбонҳо ба чашм меҳӯрданд.

Раванди вазъияти дохилии Афғонистон он замон хеле мураккабу мутапашниҷ арзёбӣ мешуд. Соли 1992, яъне баъд аз се соли хуруҷи артиши Иттиҳоди Шӯравии собиқ, ба ҳукмронии Президенти Афғонистон - доктор Начибулло хотима дода шуд. Давлатро ҳизбу ҳаракатҳои ба ном «панҷгона» ва «ҳафтгона» - и муҷоҳидон ба даст гирифтанд. Тибқи тафоҳуми байни онҳо суратгирифта, роҳбарони ҳизбу ҳаракатҳои номбурда ҳукумати муваққатии интиқолии Афғонистонро ташкил дода, ба навбат ба он роҳбарӣ мекарданд. Соли 1993 ба давраи ҳукмронии Бурҳониддин Раббонӣ ба ҳайси Раиси Ҷумҳурии Афғонистон, Гулбиддини Ҳикмаёр – Сарвазири Афғонистон ва Аҳмадшоҳи Масъуд – вазири мудофияи Афғонистон рост омад.

Бурҳониддин Раббонӣ ва Аҳмадшоҳи Масъуд, ҳамчун саркардагони тоҷикони Афғонистон, нисбати сарнавишти фирориёни иҷбории тоҷик бетафовут набуданд. Онҳо ҷонибдор буданд, ки тамоми фирориён дубора ба Ҷумҳурии Тоҷикистон баргардонида шаванд. Бо дастури онҳо генерал Муъмин қумондони дивизияи 70 – уми «Ҷамъияти Исломии

Афғонистон», ки дар шаҳри Хайратони вилояти Балх истиқрор дошт, ҳамчун мутасадди баргашти фирориёни Кампи Саҳӣ таъин гардида буд. Ба ин мақсад Гурӯҳи корӣ тамоми чорабиниҳои дахлдорро бо ӯ ва Абдурашид Дӯстум ҳамроҳ мекард. Назар ба нақли фирориёни тоҷик, ҳангоми убур аз хати сарҳад, дар қаламрави Афғонистон яке аз аввалин шахсони онҳоро пешвозгирифта ин маҳз генерал Муъмин буд. То замони интиқоли онҳо ба Кампи Саҳӣ сарбозон ва афсарони ӯ амнияти фирориёнро дар минтақаи марзӣ ба ӯҳда гирифта буданд.

Як рӯз баъд аз расидан ба Мазори Шариф, Гурӯҳи корӣ кӯшиш кард, ки бо муҳоҷирон дар Кампи Саҳӣ вохӯрӣ гузаронад. Аммо роҳбарияти урдугоҳ, ки ба он сардорони хоҷагиҳои деҳқонӣ ва қавмҳо шомил буданд, аз ин вохӯрӣ даст кашиданд. Танҳо баъд аз миёнҷигарии намоёндагии Комиссариати Созмони Милали Муттаҳид оид ба гурезагон вохӯрии якуми Гуруҳи корӣ бо роҳбарияти Кампи Саҳӣ дар қароргоҳи ин Комиссариат баргузор шуд. Вохӯрӣ вазнин гузашт. Роҳбарияти фирориён хеле эҳсосотӣ буда, ҳукуматро дар ҳама кор айбдор медонистанд. Вале ба сардори Гурӯҳи корӣ Маҳкамов Фарҳод Ҳамробоевич муяссар гардид, ки бо лаҳни оромӣ фасеҳ мавқеи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳифз намояд. Ба онҳо фаҳмонида шуд, ки фирориёни Кампи Саҳӣ қисми ҷудонашавандаи аҳолии Тоҷикистон мебошанд ва ба Ватан ҳатман баргардонида мешаванд. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин хусус хеле қатъӣ мебошад. Баъд аз ин вохӯрӣ ба Гурӯҳи корӣ иҷозат дода шуд, ки ба Кампи Саҳӣ ташриф оварда, аз наздик аз вазъияти будубоши фирориён шинос шаванд.

Дар навбати худ, лидерони муҳолифин он замон дар шаҳрҳои Қундузу Толиқон иқомат мекарданд ва ҳукумати

интиқолии худро бо номи Иттиҳоди неруҳои оппозитсияи тоҷик (ИНОТ) ташкил дода буданд. Ҷангиёни онҳо бошад, дар манотиқи наздисарҳадии Афғонистон ҷойгир шуда, ба ҷумҳури таҳдид мекарданд. Эмиссарони онҳо ба урдугоҳҳои фирориён, аз ҷумла Кампи Саҳӣ сафар карда, ташвиқоти зиддиҳукумати худро пиёда мекарданд. Ҳамин тариқ, бошандагони Кампи Саҳӣ аз як тараф, зери таблиғоти Гурӯҳи корӣ, аз тарафи дигар, таҳти таъсири муҳолифин қарор доштанд.

Ба ин сабаб, рӯзҳои аввал фирориёни тоҷик аз ҳайати Гурӯҳи корӣ ҳаросида, кӯшиш мекарданд, ки дар тамос набошанд. Аммо ба тадриҷ ин фосила аз байн бурда шуд. Аксарияти онҳо, ки баҳри ҳифзи худ ва наздиконашон аз ватан фирор карда буданд, бо таассуф зиндагии хушу хуррами замони пешро ёдоварӣ мекарданд. Бо итминони комил изҳор медоштанд, ки чунин вазъият дуру дароз давом нахоҳад кард ва дар ватани азизашон сулҳу амният барқарор мешаваду онҳо дубора ба хонаҳояшон бармегарданд.

Аз нигоҳи таъминоти озуқаворӣ фирориён ягон танқисӣ надоштанд. Комиссариати Созмони Милали Муттаҳид оид ба гурезагон, ҳамаҷониба онҳоро бо маводи ғизоӣ таъмин мекард. Кор то ҷое расида буд, ки барои гирифтани миқдори зиёдтари маводи қумақӣ аз Комиссариати номбурда, фирориён шумораи оилаашонро аз ҳисоби наздикон ё хешу табори дар ватанмонда, зиёдтар нишон медоданд. Чунин ҳолат имконият намедод, ки миқдори аниқии фирориён дар урдугоҳи Кампи Саҳӣ муайян карда шавад. Бинобар ин, дар ҳисоботи омори рақамҳои мухталиф оварда шудааст. Бо ин роҳ онҳо қисми дарқории маводи ғизоӣ – орд, равған, биринҷ ва ғайраро барои истеъмоли рӯзмарраашон монда, зиёдатиашро ба бозори Мазори Шариф бурда

мефурӯхтанду ба ивазаш асъори хориҷӣ ё сиккаҳои тиллоӣ пасандоз мекарданд.

Вале ҳолати будубоши онҳо хеле сангин буд. Аз гармиву сардӣ онҳоро фақат заминканҳои бо хаймаҳои кабуд бомпӯшшуда ҳифозат мекард. Бо мурури замон як қисми фирориёни Кампи Саҳӣ барои иқомати худ хонаҳои гилин сохтанд.

Мушоҳидаҳои баъдӣ, инчунин вохӯриҳои зиёди Гурӯҳи корӣ бо фирориён нишон дод, ки аксарияти онҳо дар кашмакашҳои сиёсӣ, умуман даст надоштаанд. Ба хотири ҳифзи ҷони худ иҷборӣ ватанро тарк кардаанд азоби беватаниро мекашанд. Аз ин лиҳоз, ҳозир буданд ба хонаҳои худ баргарданд.

Қисме аз гурезагон мошинҳои сабукрави шахсиашон, инчунин трактору тележкаҳои хоҷагиҳои деҳқониро ба он тарафи марз гузаронида буданд. Бо ин мошинҳои рақамҳои давлатии тоҷикии ба вилояти Хатлон тааллуқдошта, ки серияҳои ХТА, ХТБ доштанд, дар қаламрави вилояти Балх гаштугузор мекарданд. Бо дидани онҳо баъзан эҳсос мекардам, ки гӯё дар вилояти Хатлон мебошам. Барои ба қаламрави Афғонистон интиқол додани воситаҳои нақлиёти шахсӣ ва давлатӣ, фирориён аз амадҳои аз симчӯбҳои барқӣ сохташуда, истифода карданд. Ба ин сабаб, он замон дар саросари қишлоқҳои наздисарҳадии вилоят, ягон симчӯби барқӣ намонда буд. Илова ба ин, қочоқчиёни афғон бо амаду қайқҳои хурдашон дар ивази пули нақд, мошину соҳибонашонро интиқол медоданд. Вале на ба ҳама муяссар гардид, ки мошинҳояшонро ба он тарафи марз гузаронанд. Аксарияти фирориён нақлиёти худро дар хатти сарҳад партофта рафта буданд. Он замон хати марзии убуркардаи фирориён дар худуди заставаҳои 4 ва 5 ноҳияи Қубодиён, ба

қабристонии мошинҳо табдил ёфта буд. Дидани он манзара хеле риққатангез буд.

Ҳамзамон, зимни вохӯриҳо аз тарафи фирориён шарту талаботи зиёд вобаста ба масъалаҳои авфи умум, таъмини амнияти баргаштагон, барқарор кардани хонаву ҳавлиҳои сӯзонидашуда ва ғайра гузошта мешуд. Ҳамаи хостаҳои фирориён сари вақт ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон расонида мешуд.

Меҳмонхонаи ба номи Расули Бароти Мазори Шариф - маҳалли иқомати ҳайати Гурӯҳи корӣ, ҳамарӯза аз субҳ то шом бо қабули онҳо машғул буд. Батадриҷ эътимоди мардум нисбати Гурӯҳи корӣ, махсусан баъд аз бароварда шудани аксарияти хостаҳои онҳо аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд шуд. Чорабиниҳои тарғиботиву ташвиқотии Гурӯҳи корӣ натиҷаи хуб меоданд. Хоҳишмандон барои бозгаштан ба Ватан рӯз ба рӯз зиёд мешуданд.

Дар яке аз нишастҳо фирориён пешниҳод карданд, ки аз ҳисоби сардорони қавмҳои ноҳияҳои Қубодиёну Шаҳритӯс гурӯҳи 10 – 15 - нафара ташкил гардад, то онҳо пешакӣ рафта аз вазъияти ноҳияҳои оғоҳӣ пайдо кунанд. Баъд аз мувофиқа бо марказ, охирҳои март соли 1993 ин гурӯҳ тавассути чархболи неруи ҳавоии Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон аз Мазори Шариф ба Шерхон - бандар интиқол дода шуд. Дар хатти сарҳади давлатӣ онҳоро намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳти роҳбарии Абдулмаҷид Достиев ва қумондони умумии fronti халқӣ Сангак Сафаров пешвоз гирифтанд. Сардорони хоҷагиву қавмҳо аз вазъи ҳоли хонаҳои оғоҳӣ шинос шуданд. Намояндагони Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар масъалаи таъмини амнияти фирориён замонатҳо доданд.

Баъд аз бозгашт ба Кампи Саҳӣ сардорони қавму хоҷагиҳо мардумро барои рафтан ба Ватан омода карданд. Чунин ҳолат шумораи хоҳишмандонро дучанд кард. Гурӯҳи корӣ дар мувофиқа бо Комиссариати Созмони Милали Муттаҳид оид ба кор бо фирориён, оғози бозгардони фирориёнро ба моҳи апрели соли 1993 ба нақша гирифт. Аммо хабари кушта шудани қумондонҳои fronti халқӣ Сангак Сафаров ва Файзали Саидов, якбора ба рӯҳияи фирориён таъсири манфӣ расонид. Онҳо вазъиятро дар кишвар ноамн эҳсос карда, баргаштро ба муҳлати дертар монданд. Дар чунин шароит Гурӯҳи корӣ, маҷбур шуд, ки корҳои фаҳмондадиҳиро дар байни онҳо ба нафъи ҳукумат, тақвият бахшад.

Ба ин мақсад, моҳи апрели ҳамон сол дар шаҳри Хайратон вохӯрии роҳбарони қавму хоҷагиҳои Кампи Саҳӣ бо ҳайати Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон баргузор гардид. Дар ин ҳайат вакили мардумӣ, раиси Кумитаи қонунгузории Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмонкул Атоев, муовини вазири корҳои хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон Муҳиддин Мардонов шомил буданд. Дар рафти вохӯрӣ намояндагони ҳайати ҳукумати ба тамоми саволҳои фирориён оид ба барқароркунии манзилҳои сӯхта, таъмин бо ҷои кор ва замин, масъалаҳои таъмини амнияти онҳо ва ғайра ҷавобҳои қаноатбахш доданд. Ин вохӯрӣ ба рӯҳияи фирориён таъсири мусбат расонид. Онҳо фаҳмиданд, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи ба ватан овардани онҳоро ҷиддӣ гирифтааст.

Вале баъд аз чанде дар Кампи Саҳӣ овозаҳое паҳн гардиданд, ки дар Тоҷикистон депутатҳои Шӯрои Олӣ, раисони хоҷагиҳои калонтарини Қубодиёну Шаҳритӯс Талбак Садриддинов ва Аҳлиддин Афғонов кушта шудаанд. Ҳайати Гурӯҳи корӣ талош кард, ки дурӯғ

будани ин овозаҳоро фаҳмонад. Вале мардум боварӣ надошт ва аз Гурӯҳи корӣ талаб карданд, ки агар зинда бошанд онҳоро ба Кампи Саҳӣ биёранд. Роҳбари Гурӯҳи корӣ Маҳкамов Ф.Ҳ. тасмим гирифт, ки депутатҳои номбурдаро ба Кампи Саҳӣ оварда, беасос будани овозаҳоро исбот намояд. Иҷрои супориши овардани раисон ба А. Айниев ва банда вогузор карда шуд.

Ҳар ду раис он вақт дар Душанбе зиндагӣ мекарданд. Рӯзи муайян кардашуда онҳоро бо мошини хизмати ба Гурӯҳи корӣ вобасташуда, ба Мазори Шариф овардем. Воҳӯрии раисон бо фирориён дар варзишгоҳи Кампи Саҳӣ, ки аз тарафи худи онҳо бунёд гардида буд, баргузор шуд. Онҳо ба мардуми худ муроҷиат карда, ҳамаро барои бозгашт ба Ватан даъват карданд. Бошандагони Кампи Саҳӣ боварӣ надоштанд, ки раисон зиндаанду ба дидори онҳо меоянд. Ин воҳӯрӣ ҳамаашонро ҳаяҷонӣ сохт.

Сафари Талбак Садриддинов ва Аҳлиддин Афғонов ба маъракаи бозгардони фирориён як такони иловагии мусбат бахшид. Шумораи мерафтагӣҳо дубора рӯ ба афзоиш ниҳод. 22 майи соли 1993, рӯзи оғози баргашти фирориён эълон карда шуд.

Рӯзи муайянгардида аввалин қатора шомили беш аз ҳазор фирории иҷборӣ аз тариқи бандари Хайратон ба вилояти Хатлон раҳсипор гардид. Дар тамоми масири ҳаракати қатораҳо аз Хайратон то Шаҳритӯс амнияти фирориён таъмин буд. Ба ин мақсад даҳҳо кормандони мақомоти амнияти кишвар бо сардории Назаров Ашур Утаевич (собикадори амният) сафарбар гардида буданд. Фирориён аз Кампи Саҳӣ бо мошинҳо ба истгоҳи роҳи оҳани Хайратон интиқол ёфта, аз он ҷо мустақиман ба вагонҳо савор карда мешуданд. Дар навбати худ ҷониби Ҷумҳурии Ўзбекистон барои фирориён шароити осони

гумрукӣ ва сарҳадиро ҷорӣ карда буд. Қатораҳо бе мамониат хати марзро мегузаштанд.

Оид ба рафти ҷараёни ба ватан бозгардони фирориёни иҷборӣ журналисти ботаҷриба Шералӣ Мустафоқулов якчанд барномаҳои телевизионӣ ва мақолаҳо таҳия карда, дастраси мардум ва ҷаҳониён гардонидааст. Ӯ нахустин журналисте мебошад, ки ба ноамниҳо нигоҳ накарда, нотарсона филми мустанади таърихиро аз вазъияти Кампи Саҳӣ, фаъолияти Гурӯҳи корӣ оид ба бозгардони фирориёни иҷборӣ наворбардорӣ кардааст. Филми мазкур ҳамасола дар арафаи ҷашни Ваҳдати миллӣ нишон дода мешавад. Дар асоси он чанд филми мустанади дигар низ таҳия гардидааст. Илова ба ин бо ташаббуси ӯ, дар радиои тоҷик барномаи «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон беҳтар», ки аз хостаҳои фирориён бармеомад, коркард гардид. Баъд аз ин ба номи ин барнома ҳамарӯза ба ихтиёри Гурӯҳи корӣ дахҳо нома аз фирориёни Кампи Саҳӣ мерасид. Ҳамаи онҳо ҷамъоварӣ гардида, ба Душанбе ба идораи барномаи мазкур ирсол мешуданд.

Ғайр аз ин, Шералӣ Мустафоқулов як силсила мусоҳибаҳои телевизионӣ бо гурезагони ба Ватан баргашта, вазъи зиндагии онҳо ва ғайра ба навор гирифта, аз тариқи телевизион паҳш кардааст. То имрӯз, ӯ аз ҳаёти фирориёни тоҷики соли 1993 аз Кампи Саҳӣ ба ватанбаргашта бохабар аст. Ҳамасола дар арафаи Рӯзи Ваҳдати миллӣ дар бораи онҳо мақолаву барномаҳои телевизионӣ омода мекунад.

Бо талаби фирориёни тоҷик дар Кампи Саҳӣ чанд баландгӯякҳо насб карда шуданд, ки аз тариқи онҳо ҳама ин барномаро мешуниданд. Бо шунидани он ҳисси ватанпарварӣ ва майли ба ватан баргаштани фирориён дубора бедор мешуд. Ҳамин тариқ, алоқаи фирориён бо Ватан барқарор гардид. Ба ғайр аз ин, дар байни

фирориёни тоҷик маводи зиёди таблиғотӣ, ки аз тарафи ҷамъияти тоҷикони ҷаҳон «Пайванд» дар шакли лавҳаву плакатҳо зери шиори «Мо барои васл кардан омадем» таҳия гардида буд, паҳн карда шуд. Ин мавод низ дар баргашти фирориён ба ватан нақши мусбатро дошт.

Моҳи март соли 1993 журналисти варзидаи тоҷик Умед Бобохонов, ки он вақт рӯзноманигори «Комсомольская правда» дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буд, якҷоя бо рӯзноманигори дигари шинохтаи рус Игор Ротар аз «Независимая газета» ба Мазори Шариф сафари хизматӣ доштанд. Муддати ду ё се ҳафта дар меҳмонхонаи Расули Барот ҳамроҳи мо иқомат доштанд ва аз зиндагии фирориёни тоҷик аз наздик шинос шуда, хабарҳои зиёд ба ҷоп расониданд.

Даргириҳои рӯйдода, дурӣ аз Ватан ба рӯҳияи баъзе фирориён, хусусан ҷавонон таъсири манфӣ расонида буд. Дар байни онҳо ҷавононе буданд, ки кӯшишҳои зӯрвариро ба ҳайати Гурӯҳи корӣ карданӣ буданд. Дертар маълум гардид, ки ин ҷавонро собиқ қумандони саҳроӣ Алӣ Ҳалимов бошандаи ноҳияи Шаҳритӯс роҳбарӣ мекардааст. Қумандон Алӣ Ҳалимов ҳайати Гурӯҳи кориро, умуман эътироф накард ва аз аввал аз мавқеи ҷангиёнаи худаш даст накашид ва ба бозгашти фирориён ба Ватан муҳолифат мекард. Чунончи, рӯзи 22 майи соли 1993 -рӯзи аввали бозгардонии фирориён, қумандон Алӣ Ҳалимов ва ҷангиёнаш бо кӯмаки сарбозони пости низомии Ҳаракати Исломии Афғонистон, пеши роҳи мошинҳои фирориёнро дар масири Кампи Сахи - Хайратон гирифтани шуд. Бо кӯмаки нерӯҳои амниятии Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон, гуруҳи Алӣ Ҳалимов безарар гардонид шуд ва якумин корвони мошинҳо ба Хайратон ва сипас ба Тоҷикистон раҳсипор гардид.

Бархӯрди роҳбарон ва мардуми оддии афғон нисбати шахрвандони тоҷик бисёр самимӣ буд. Онҳо кӯшиш мекарданд, ки ҳаматарафа ба тоҷикон кумак намоянд. Дар ин байн Гурӯҳи корӣ бо лашкаркашони тоҷиктабори афғон, ба монанди генерал Муъмин – фармондеҳи дивизияи 70 – уми Ҷамъияти Исломии Афғонистон, генерал Абдурашид Дӯстум – роҳбари Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон, генерал Мир Алам – фармондеҳи неруҳои ҳавоии Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон ва амсоли онҳо вохӯриҳои зиёде дошт. Дар ин вохӯриҳо онҳо аз иқдоми Гурӯҳи корӣ оид ба бозгардони фирориён ҳаматарафа дастгирӣ карда, кумаки беғаразонаи худро пешниҳод мекарданд.

Шодравон Бабрак Кормал - Президенти собиқи Афғонистон, ки гирифтани визаи хуруҷии Руссияро интизорӣ мекашид, дар ҳамсоғии Гурӯҳи корӣ дар хонаи алоҳида зиндагӣ мекард. Эшон дар ҳар суҳбат бо мо исрор мекарданд, ки фирориёни тоҷик ҳатмӣ ба ватан баргардонида шаванд. Ба қавли президенти собиқи Афғонистон дар кӯтоҳтарин вақту замон, вазъияти сиёсӣ - низомии Афғонистон ва хусусан, вилоятҳои шимолии он буғранҷтар мегардад. Бинобар ин, аз роҳбари Гурӯҳ хоҳиш мекарданд, ки ҳар чӣ зудтар масъалаи баргашти фирориёнро бо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳал кунад. Пешгӯии эшон амалӣ шуд. Се сол баъд, яъне соли 1996 ба сахнаи сиёсии Афғонистон ҳаракати Толибон баромаданд. Худи ҳамон сол толибон ба шимоли Афғонистон ҳамла карда, онро пурра зеро итлоқи худ дароварданд. Вале он вақт аксарияти фирориёни Кампи Саҳӣ аллакай ба ватан баргашта буданд.

Дӯстони тоҷиктабори афғониамон, аз ҷумла командири неруҳои ҳавоии Ҷунбиши Миллии Исломии Афғонистон

генерали авиатсия Мир Алам, генерали амният Гулом Саҳӣ, подполковники дар истеъфобудаи Қувваҳои Мусаллаҳи Афғонистон Наҷибулло Баён ва дигарон ба Гурӯҳи корӣ кумаки ҳамаҷониба мерасониданд. Дӯстони тоҷири афғониамон Ҳочӣ Абдурауф, Муҳаммад Карим, Вазир Муҳаммад дар ширкатҳои тичоратиашон дахҳо фирориёни тоҷикро шомил карда, ризқу рӯзиашонро меоданд.

Консулгарии генералии Федератсияи Россия дар Мазори Шариф низ хизматҳои бисёр карда, саҳми мусбати худро дар ин маъракаи гузошта буд. Махсусан, кӯшишҳои ба харҷдодаи Консули генералӣ Михайлов А.И. ва муовини ӯ Чикуннов А. қобили қадрдонист. Ин дипломатҳои варзидаи рус ба ҳаёти Гурӯҳи корӣ дар иҷрои вазифаи бардӯшдошта кумаки ҳамаҷонибаи самимии худро расониданд. Якҷанд вохӯриҳои ҳаёти Гурӯҳи корӣ бо роҳбарони Кампи Саҳӣ бо миёнҷигарии дипломатҳои мазкур гузаронида шуданд. Онҳо дар суҳбату вохӯриҳо фирориёни тоҷикро барои ба ватан баргаштан тарғиб мекарданд.

Ҳангоми муташанниҷ гардидани вазъи сиёсии вилояти Балх, ки ба амнияти будубоши Гурӯҳи корӣ дар Мазори Шариф таҳдид мекард, Консули генералӣ Михайлов А.И. дар яке аз хонаҳои иқоматии ин намоёндагӣ дар шаҳри Хайратон, ҳаёти Гуруҳи кориро ҷойгир намуд. Масофаи байни Хайратон ва Кампи Саҳӣ ба масофаи Мазори Шариф ва Кампи Саҳӣ баробар буд. Минбаъд Гурӯҳи корӣ аз шаҳри Хайратон истода тамоми маъракаи баргашти фирориёни тоҷикро ба ватан роҳандозӣ намуд.

Маҳз мутобиқи дархости Михайлов А. И. Ҳукумати Федератсияи Россия бо қарори алоҳидаи худ ба фирориёни иҷбории тоҷик 10 тонна кумаки беғаразонаи башардӯстона расонид.

То охири соли 1993 аз Кампи Сахӣ аз рӯи омили тартибдода Комиссариати Созмони Милали Муттаҳида оид ба кор бо фирориён дар ҳудуди беш аз 20000 фирории тоҷик ба Ватан баргардонида шуд, ки ин як муваффақияти Гурӯҳи кории аввалин ба ҳисоб меравад. Барои тезонидани ин маърака дар давоми ҳафта се маротиба қаторҳо бо кашонидани фирориён машғул буданд. Хулоса, дар давоми кори яксолаи худ Гурӯҳи кории аввалини ҳукумати ба мушкилиҳо нигоҳ накарда, аз уҳдаи вазифаи ба зимма гузошташуда баромада, аксарияти фирориёни иҷбориро ба Тоҷикистон баргардонид. Гурӯҳҳои кории баъдӣ то солҳои 1996 – 1997, яъне замони зери тасарруфи Толибон қарор гирифтани шимоли Афғонистон, бозгардони фирориёнро идома доданд.

Дар охир ҳаминро гуфтани ҳастам, ки бигзор, халқи тоҷик дигар ба чунин мусибат дучор нагардад, дар ғарибӣ сарсон овора, зери хаймаву заминканҳо набошад ва дар пайи таъмини суботу амнияти Ҷумҳурии Тоҷикистони соҳибистиқлол ҷаҳд намояд.

Садбарг ИБРОҶИМОВА

ходими калони илмии шӯъбаи

онтология, гносеология ва мантиқи

Институти фалсафа, сиёсатишиносӣ ва

ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови АМИТ

ОИЛАИ СОЛИМ ВА РУШДИ ҶАВОНОНИ ОЯНДАСОЗ ДАР КИШВАР

Оила муҳимтарин мактаби наслу наҷод буда, арзишҳои баланди инсониро дорост. Ин мактаб ба инсон дар роҳи ташаккули насли ахлоқию сиёсӣ ва созандагӣ қадамҳои устувор гузоштанро меомӯзонад. Ҳамчунин ячейкаи асосии ҷамъият ба ҳисоб меравад, чунки кӯдак дар он ҷо тарбия ёфта, ба воя мерасад ва одоби ахлоқу муоширати иҷтимоӣ аз он ҷо сарчашма мегирад. Падару модар бояд рисолати муқаддаси худро дар тарбияи покнатӣ, зебоипарастӣ, заҳматкашию ободкориро дар замири фарзандон ҷой намуда, онҳоро дар рӯҳияи ватандорӣ ба камол расонанд.

Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат - Президенти кишвар, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар ҳар як ҷорабинӣ ва вохӯриҳое, ки бо мардуми кишвар мегузаронанд, ҳамеша аз солимии оила ва тарбияи хуби фарзандон, ки масъалаи аввалиндараҷа ба ҳисоб меравад, ёдрасӣ менамоянд.

Оилаи солим барои рушду такомул ёфтани ҷомеа нақши муҳимро мебозад. Ҳамчунин, ҳуди инсон дар муҳити оила аз фазилату рисолатҳои аслии зиндагӣ ба хубӣ бархӯрдор мешавад. Дар оила ба яқдигар эҳтиром гузоштан ва муносибати хуб доштани калонсолон ба фарзандон низ таъсири худро мерасонад. Онҳо низ ба рафтору гуфтори

волидони худ пайравӣ мекунанд аз онҳо сабақ меомӯзанд. Ин ҳам як роҳи тарбия дар хонавода аст.

Ва чунон, ки Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллӣ-Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд карданд: «Ҷомеаи солим аз оилаи солим ва насли солим ташаккул меёбад»¹. Дар ҳақиқат ҳар як фарди ҷомеа бояд ба оила диққати махсус диҳад ва як ҷомеаи солимро бисозад.

Пойдории оила бо вожаҳои муҳаббат, ишқ, эътироф, боварӣ, эътиқод, маърифат ва маданият пайвандии зич дорад. Агар ҳар як аъзои оила ба эҳтирому муҳаббати якдигар бо самимият рафтор намоянд, асолати оиладорӣ намудор мегардад. Аз ин лиҳоз, оила аз беҳтарин ва комилтарин ҷузъи ҷомеа буда, дар тақомули одоб, ахлоқ ва маърифат замина мегузорад. Таъсири оила тавассути ҷавҳару асолати инсониро ошкор месозад ва маҳз оила боис мегардад, ки фард дар ҷомеа камол ёбад ва соҳиби иззату иқром гардад. Ҳар як амали ибратбахше, ки фарзандон анҷом медиҳанд, маълум аст, ки дар оилашон мушоҳида кардаанд ва дар пайравӣ бо волидон ва ё бобокалону бузургони хонаводаи худ намудаанд. Ин аст, ки анъанаҳои наҷиби гузаштагони мо дар мавриди оиладорӣ таъсири хуб ба асолати инсонии насли нав мегузорад.

«...оилае, ки дар доираи қонунҳои муайян ва арзишҳои миллию умумибашарӣ бунёд шудааст, василаи камолоти моддӣ ва маънавии инсон мебошад. Вайрон гардидани оила ва ё берун аз доираи қонун таъсис ёфтани он ҳалокати миллат ва ҳатто ҳалокати инсониятро дар пай дорад»⁴. Набояд фаромӯш

¹ Муаррифии нуктаҳои асосии Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷаноби Олӣ, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ (аз 23-январии соли 2015) Душанбе - 2015

⁴ Ҳақимова З.А. Масъалаҳои оила ва оиладорӣ дар фалсафаи асримиёнагии тоҷик. Душанбе-2001.- С. 184.

кард, ки мушкилию сахтиҳои рӯзгор дар ҳаёти оила аз нахустин таърихи инсоният низ вучуд дошт ва он ҳам бо таҳаммулпазирӣ сипарӣ гардид ва дар он хушиву осудагӣ ҳукумфармо гашт. Оилае, ки бо дасти ҳикмат ва хиради созаанда таъсис шуда бошад, солим ва хушбахтияш бардавом мемонад.

Дар оила нақши модар бузург аст, барои оиларо сарҷамъ намудан бояд қабл аз ҳама, шахси хирадманду ботадбир, инсони оқилу комил бошад. Ҳамфикрӣ ва ҳамоҳангӣ дар байни аъзоёни оила муҳаббатро зиёд мегардонаду солимиро дар муҳит ҳукумфармо менамояд ва дар натиҷа фарҳангу сиёсати давлат низ мустаҳкам мегардад. Ин, яке аз он омилҳои асосии пойдории давлати хурди ҷамъият (оила) мебошад.

Ҳукумати ҷумҳурӣ барои дастгирии бонувон доираи фаъолияти онҳоро дар ҷомеа васеътар намуд ва ин имкон медихад, ки онҳо донишу хунари худро тақвият дода, маҳорати кори хешро дар соҳаҳои афзалиятнок нишон диҳанд.

«...худи модарон бояд соҳибмаърифату бофарҳанг ва дорои ҷаҳонбинии васеъ бошанд, то ки дар тарбияву парасторӣ, камолоти маънавию ҷисмонӣ ва ба ҳаёти мустақилона омода кардани фарзандонашон нақшу мақоми онҳо ба хубӣ эҳсос гардад...»². Аз ин ҷо «Поягузори ҷомеаи солим, ин модари солим, ва насли солим аст. Ҷомеаи кунунии миллати тоҷикро наметавон бе иштирок ва саҳми бонувони донишманд, бофарҳанг ва хирадманди он тасаввур кард, зеро имрӯз бонуи тоҷик метавонад озодона баҳри рушди кишвар саҳм гузорад»³

² Паёми табрикии Президенти ҚТ Э.Раҳмон бахшида ба рӯзи модар. 7 март соли 2011.

³ Шарипова Г. Саҳми занон дар рушди илм. Душанбе-2014. - С 163.

Ҳукумати Ҷумҳури Тоҷикистон барои дастирӣ ба духтарони навоҳии дурдасти Ҷумҳурӣ квотаҳои Президентиро таъсис додааст, ки мувофиқи он духтарон бе ягон мамоният дар донишгоҳу донишкадаҳои кишвар таҳсили илм мекунанд. Дар ин замина рушди илму маориф дар чомеа вусъат ёфта истодааст. Шумораи унвонҷӯён, олимон ва муҳаққиқон низ аз ҳисоби бонувон сол то сол меафзояд, ки ин барои пешрафти соҳаи илму маориф хеле муҳим ва зарур аст.

Дар ҳақиқат зани босавод, бомаърифат бо ақлу хиради солим аз қору амалҳои нозарур ва ношоиста худ ва атрофиёни худро ҳифз менамояд. Намегузорад, ки халале ба рӯзгори ӯ ворид гардад. Пеши роҳи ҳама гуна зӯроварию хушунатҳоро дар оила метавонад гирад. Бо ҳисси баланди худшиносӣ ва ватандӯстии хеш иҷозат намедихад, ки ба марзи фарҳангии миллати ӯ пойи бегонае расад. Аз арзишҳои миллий ва муқаддасоти кишвари хеш бо сухани созанда, тарбияи хуби фарзандон ва қору фаъолияти шоистаи худ ҳимоят мекунад.

Аз ин лиҳоз, ба суханони бузургон равшанӣ андохтан ба маврид аст, ки аз ҷумла чунин гуфтаанд: «Биомӯзем, то ба дигарон бимӯзонем». Зеро инсоният ҳамеша ба таълиму тарбият ниёз дорад. Агар ба таърихи фарҳангу тамаддуни миллат бо диди таҳқиқ назар кунем, дармеёбем, ки ниёгони мо ба мавзӯи таълим ва тарбияи инсон таваҷҷуҳи хосае зоҳир мекарданд.

Меҳвари асосии ҳастии инсонро дар ҳаёт илм ташкил медиҳад. Зеро илм метавонад маҳз ба зиндагии инсон такони ҷиддие ворид созад ва разилату фазилатҳои ахлоқиро муайян намояд. Илм ба василаи фазилатҳо тоҳир шуда, инсонро аз ҳама рафтору кирдорҳои бад эмин нигоҳ медорад. Барои ба мақсад расидан инсон, бояд пеш аз ҳама иродаи мустаҳкам дошта, матину қавиирода бошад.

Ба насли муосири миллати тоҷик аз ниёгони хирадманду хирадварзаш хазинаи басо пурғановату арзишманди фарҳангӣ ба мерос расидааст. Ин хазинаи бузург на танҳо мояи ифтихори мо мебошад, балки мо метавонем, онро ҳамчун дастуруламал дар ҳалли масоилу мушкилоти гуногуни ахлоқӣ ва иҷтимоии ҳаёти ҷомеа истифода барем. Азбаски худшиносии инсон аз тарбияи ахлоқӣ - эстетикӣ ӯ вобастагӣ дорад, пас, дар ин раванд аз лаҳзаҳои ибратомӯзи ҳаёти хирадмандон ва назари онҳо ба хислатҳои ҳақиқии инсонӣ ёдрас шудан аз манфиат холӣ нест.

Ошноӣ бо осори ахлоқии мутафаккирони форсу тоҷик моро ба ҳулосае меорад, ки барои тарбияи ахлоқии ҷавонон ва тамоми ҷомеаи муосир аз осори гаронбаҳои илмиву ахлоқии онҳо пурра истифода бояд намоем. Панду андарзҳои онҳоро, ки дорои арзишҳои баланд ва ҳақимона аст тамоми паҳлуҳои ҳаёту рӯзгорро дар бар мегиранд, биомӯзем ва дар зиндагӣ мавриди истифода қарор бидиҳем.

Маҳз бо тақя ба панду андарзҳои гузаштагони аҳди куҳан, мо ниҳоятан қонуни муҳими ҷомеаро таҳия ва мукамал гардонидем. Ба ҳамин хотир, дар қонуни мазкур масъалаҳои хеле муҳими тарбияи насли наврас ба назар гирифта шудааст, то ин ки мо тавонем, дар ҷомеаи имрӯза кӯдакони солим ва боодобу фозилро тарбия намоем. Агар мо имрӯз насли дорои ахлоқи ҳақиқӣ ба камол нарасонем, фардо ҷомеа ба мушкилоти сангини иҷтимоиву фарҳангӣ дучор меояд.

Бояд зикр кард, ки имрӯз дар кишвари соҳибистиқлоли мо баҳри таҳкими пояҳои давлатдорӣ, таъмини сулҳу суботи кишвар, ҳифзи марзу буми Ватан, таъмини рушди илму маориф ва пешрафти дигар соҳаҳои ҳаёти хоҷагӣ саҳми ҷавонон баръало эҳсос мегардад. Чунин ҳам бояд бошад, зеро агар ҷавонон ҳарчи бештар ба омӯзиш машғул шаванд, ҳамон қадар зақӣ ва дорои дарки олий мегарданд. Маҳсули ақл илму

дониш аст ва маҳз илму дониш сайқалдиҳандаву ғизо барои ба камолрасии ақл аст. Ҳамин ҷавонанд, ки ояндасози ҷомеа маҳсуб ёфтаанд. Дар ҷомеаи кунунӣ омилҳои зиёди сар задани разилатҳо ба чашм мерасад, ки бо паст будани сатҳи маърифатнокии инсонҳо таъсир мерасонад. Аз он ҷумла бекорӣ, бад будани вазъи иқтисодӣ дар оила, дармондан дар бунбасти иҷтимоӣ, муҳочирату нобарориҳо, дур будан аз муҳити хонаводагӣ боиси падид омадани яке аз омилҳои пайвастан ба разилатҳои ахлоқии инсон мебошад. Дар ҳолати бархӯрдор будан аз донишу маърифат ва доштани дарки худшиносии миллӣ инсон метавонад аз ҳама ҳолатҳои манфии атроф бо андешаи солим берун шавад.

Аҳамияти ҷиддӣ зоҳир намудан дар тарбияи насли наврас ва ҷавонон яке аз омилҳои мубориза бар зидди падидаи нанговари ҷомеаи имрӯза - терроризм ва ифротгароӣ маҳсуб меёбад. Терроризм ин ҳаёти одамонро нест намуда, ва ба мафкураи ҳар як инсон зарари манфии худро мерасонад. Шомилшавии ҷавонон ба ин гуна ҳизб ин бесаводӣ, паст будани маърифати фарҳангии ҳар як инсонро нишон медиҳад. Терроризм мазҳаби сиёсати бегона буда, ба ҷавонон хиёнат кардан ба ватани хешро меомӯзонад.

Агар ба сарчашмаҳои таърихӣ фалсафӣ назар афканем, гуфта шудааст, ки сабаби бадбахтии инсон ва умуман, башарият дар нофаҳмӣ ва дуруст дарк накардани роҳи ҳақиқат аст. Бо ибораи дигар, дуруст дарк накардани моҳияти амалҳои бадӣ ва некӣ сарчашмаи бадбахтиҳои ҳамаи инсонист.² Дар ин марҳила ҷавонон бояд зиракии худро аз даст надиханд, ба фиреби манфиатҳои бегона дода нашаванд ва Ватани азизи худро аз ҳар гуна бадбахтӣ ва хатарҳо ҳифз

² Муҳаммадалӣ М. Ваҳдат – ҷавҳари ҳастии миллат ва омили рушди устувори кишвар. - Душанбе – 2016. С - 85

намоянд. Имрӯз дар пешрафти кишвар саҳми ҷавонон хело ҳам зиёд ба назар мерасад. Бо дастгирии Ҳукумати ҷумҳурӣ ва пуштибонии Сарвари давлат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҷавонон ҳар чи бештар талош ба он мекунанд, ки дар ҷомеа шахси арзандаю ботадбире бошанд.

Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин қайд намуда буданд: «Ҷавонон бояд аз ҳама қишрҳои ҷомеа бештар фаъол бошанд, муқаддасоти миллий ва дастовардҳои истиқлолиятро ҳифз кунанд, дар ҳаёти сиёсӣ иҷтимоии Тоҷикистони азиз бо дасту дили гарм ва нерӯи бунёдгарадона ширкат варзанд ва шарафу номуси ватандориро ҳимоя карда, худро аз ҳама хавфу хатарҳои номатлуби ҷаҳони муосир эмин нигоҳдоранд ва парчамбардори ин сарзамин, марзу бум ва кишвари муқаддасамон бошанд».

Ҳар як ҷавони кишварро мебояд бо амалҳои нек, баҳри афзуншавии илмҳои муосир, донишҳои фанҳои дақиқ, аз ҷумла физика, математика, химия, астрономия донишҳои техникаю технология ва забонҳои хориҷӣ аз қабилҳои русӣ англисӣ чораҳои зарурӣ андешида, дар оянда ҳамчун донишманд ва мутахассиси арзанда дар раванди давлатдорӣ навин мавқеи хосаро касб намояд.

Ба ҳамин хотир, ҳар як ҷавони ин кишвар бояд ҳисси миллий дошта, аз зинаҳои ташаккули ва нақши он дар ҷомеаи имрӯза огаҳ бошад. Зеро дар раванди ҷаҳонгарой маҳз бедории миллий, ҳифзи манфиатҳои миллий ва зиракии сиёсӣ самти асосии тарбияи насли ҷавони кишвар дар рӯҳияи хештаншиносӣ ватандӯстӣ маҳсуб меёбад.

ОСИЁИ ШАРҚӢ: МАВҚЕИ ҶУҒРОФӢ, АҲОЛӢ ВА ЗАХИРАҲОИ ТАБИӢ

Осиёи Шарқӣ ё Осиёи Шимолу Шарқӣ минтақаи муҳиме дар иқтисоди ҷаҳон буда, 2,3 дарсади масоҳати хушкии кӯраи Замин ва 20.9 дарсади аҳолии онро ташкил медиҳад. Ин минтақа дар шимолу шарқи Осиё ҷойгир буда, 5 кишварро дар бар мегирад, ки онҳо Муғулистон, Ҷумҳурии демократии Корея, Ҷумҳурии Корея, Ҷопон ва Ҷумҳурии Мардумии Чин мебошанд. Истиқлолияти ҷазираи Тайван дар ин минтақа аз сӯйи Чин эътироф нашудааст ва аз ҳамин сабаб на дар ҳама адабиётҳо ин ҷазира ҳамчун кишвари алоҳидаи минтақаи Осиёи Шарқӣ оварда мешавад. Аммо дар воқеият ин ҷазира, аз поёни Ҷанги Дуюми Ҷаҳон инҷониб мустақил буда, модели иқтисодии ба худ хосро дорад ва дар ин муддат ба натоиҷи хуби иқтисодиву сиёсӣ даст ёфтааст. Бо вучуди ин, дар пойгоҳи додаҳои Бонки Ҷаҳонӣ Тайван ҳамчун кишвари алоҳида оварда нашудааст. Бо ҳамин сабаб, мо таҳлилҳои омории ин кишварро дар партави таҳлилҳои омории Чин анҷом медиҳем. Аммо, модели иқтисодии ин кишварро метавонем дар алоҳидагӣ мавриди омӯзиш қарор диҳем.

Намояи кишварҳои Осиёи Шарқӣ:

Кишвар (пойтахт)	Забон и расмӣ	Шумо раи аҳоли(2019)	Масо ҳат (км. қв)	Содир оти асосӣ	Воридо ти асосӣ	Арз
Чин (Пекин)	Мандарин	1 397 715 000	9 600 012	Мошин олот	Мошин олот	Юан
Ҷопон (Токио)	Ҷопонӣ	126 264 931	377 970	Мошин олот	Молҳои саноатӣ	Ҷен
Муғулистон (Уланбаатор)	Халха-муғулӣ	3 225 167	1 564 116	Мис	Сӯзишворӣ	Тугрик
Кореяи Шимолӣ (Пхенянь)	Куриёӣ	25 666 161	120 540	Маъдан ҳо	Нафт	Вон
Кореяи Ҷанубӣ (Сеул)	Куриёӣ	51 709 098	100 370	Таҷҳизоти электронӣ	Мошин олот	Вон

Сарчашма: data.worldbank.org

Аҳамияти мавзӯ: Минтақаи мо - Осиёи Марказӣ, бо минтақаи Осиёи Шарқӣ ҳаммарз буда, кишварҳои ин ду минтақа додугирифтӣ зиёди тичорӣ, иқтисодӣ, сиёсӣ ва илмиву фарҳангиро байни ҳамдигар доранд. Кумакҳо ва сармоягузориҳои кишварҳои пешрафтаи Осиёи Шарқӣ (Чин, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон) дар рушди иқтисодиву иҷтимоии минтақаи мо аҳамияти вижа доранд. Дар бозорҳои Осиёи Миёна молу маҳсулоти истехсолшуда дар Осиёи Шарқӣ хеле зиёд ҳастанд ва ҳиссаи ин минтақа дар бозорҳои мо то рафт

зиёд шуда истодааст. Бинобар ин, омӯзиши минтақаи Осиёи Шарқӣ ва муайян кардани вижагиҳои ин минтақа барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон аҳамияти зиёд дорад. Огоҳӣ аз мавқеи ҷуғрофӣ, аҳоли ва захираҳои табиӣ дар кишварҳои алоҳидаи ин минтақа роҳро барои дарки вижагиҳои дигари онҳо ҳамвор месозад. Ҳадаф аз омӯхтани ин минтақа на танҳо пайдо кардани роҳҳои дигари густариш додани равобити иқтисодиву сиёсии Тоҷикистон бо кишварҳои Осиёи Шарқӣ, балки кашф кардани роҳу воситаҳои, ки кишварҳои алоҳидаи ин минтақаро ба муваффақиятҳои иқтисодиву сиёсӣ расонидаанд, мебошад. Ин омӯзиш барои кишварҳои рӯ ба рушд имконият медиҳад, ки аз мушкилоти дар пеш истода, дар ростои амалисозии стратегияи рушди худ, огоҳ бошанд ва моделҳои рушди иқтисодии худро дар асоси таҷрибаи бойи кишварҳои ин минтақа таҳия карда, дар амал татбиқ намоянд.

Мавқеи ҷуғрофӣ

Бо вучуди 2,3 дарсади масоҳати хушкӣи заминро ташкил кардани минтақаи Осиёи Шарқӣ тақрибан нисфи он барои зиндагӣ ва кишоварзӣ номувофиқ аст ва дар нисфи дигари он тақрибан 20 дарсади аҳолии кӯраи замин зиндагӣ мекунад. Қисмати ғарбии ин минтақа, ки имрӯз худуди Чин ва Муғулистон мебошад, аз кӯҳҳо ва биёбонҳои сард иборат буда, барои зиндагии инсон он қадар мувофиқ нест. Аммо қисмати шарқии он, махсусан қисмати шарқии Чин, аз ҳамвориҳои васеи мувофиқ ба кишоварзӣ иборат аст, ки ба иловаи дарёҳои хурди зиёд ду дарёи бузург ин ҳамвориҳоро шодоб мегардонанд. Инҳо дарёи Зард (Yellow River) ва дарёи Янгтзе (Yangtze River) мебошанд, ки аз Ғарб сарчашма гирифта ба Шарқ мерезанд ва дар тӯли ҳазорҳо километр ҳазорҳо шахру деҳотро аз об таъмин мекунанд. Аксари аҳолии Чин дар

сохилҳои ин ду дарё ва шохобҳои он зиндагӣ мекунанд. Дар расми 1 ду дарёи мазкур нишон дода шудааст.

Расми 1: Дарёҳои Зард (Yellow River) ва Янгтзе (Yangtze River) дар Чин

Сарчашма: www.google.com

Ягона кишвари Осиёи Шарқӣ, ки ба укёнуси ҷаҳонӣ пайваст нест, Муғулистон мебошад. Дигар кишварҳо ба укёнус пайваст буда, аз имкониятҳои он фаровон истифода мекунанд. Дар расми 2 релефи минтақаи Осиёи Шарқӣ нишон дода шудааст. Чуноне ки мебинем, ғарби ин минтақаро кӯҳҳо ишғол кардаанд. Кӯҳҳои Тибет масоҳати бузургро дар бар мегирад ва дар ҷанубу ғарбии Чин ҷойгир мебошанд. Дар ин минтақа баландтарин қуллаи ҷаҳон -- Қуллаи Эверест ҷойгир аст. Бо вуҷуди камаҳолӣ будани ин қисми Осиёи Шарқӣ аксари дарёҳои минтақа аз он сарчашма мегиранд ва зиндагии садҳо миллион инсон дар Осиёи Ҷанубӣ ва Осиёи Шарқӣ ба онҳо вобаста аст.

Расми 2. Релефи минтақаи Осиёи Шарқӣ

Сарчашма: www.google.com

Қисмати шимолу ғарбии Осиёи Шарқӣ, ки Миёни Чину Муғулистон қисмат шудааст, бо вучуди доштани ҳамвориҳои зиёд, иқлими сарду хушк дошта, аз кӯҳистону биёбонҳо иборат мебошад. Дар ин минтақа зичии аҳоли хеле кам мебошад. Аммо дар қиёс бо қисмати ҷанубу ғарбии он дар ин ҷо аҳолии бештар зиндагӣ мекунад. Молу колоҳои истеҳсоли Чин маҳз тариқи ҳамин қисмати Осиёи Шарқӣ ба кишварҳои Осиёи Марказӣ ворид мешаванд, ки он як қисми асосии тиҷорати хориҷии минтақаи моро ташкил мекунад.

Қисмати шарқии минтақаи Осиёи Шарқӣ ба уқёнус пайваст буда, заминҳои ҳамвору шодоб дорад. Дар ин ҷо аксари аҳолии ин минтақа сукунат дорад. Бештари маҳсулоти кишварзӣ ва саноатии Чин маҳз дар ҳамин қисмати он истеҳсол мешавад. Се кишвари дигар -- Кореяи Шимолӣ, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон дар ҳамин қисмат ҷойгир буда, танҳо

Ҷопон пурра дар ихотаи баҳрҳо аст. Дигар кишварҳо ба материк пайваст мебошанд. Дар ин се кишвари дигар низ шароити иқлимӣ ва релефи мувофиқ барои истеҳсоли маҳсулоти кишварзӣ муҳайё аст, ки барои миллионҳо инсон дар тӯли таърих ҷойи кору зиндагӣ буд ва ҳоло ҳам ҳаст. Аммо ба истиснои Кореяи Шимолӣ дигар кишварҳои ин қисмати Осиёи Шарқӣ хеле кам ба соҳаи кишварзӣ вобаста ҳастанд.

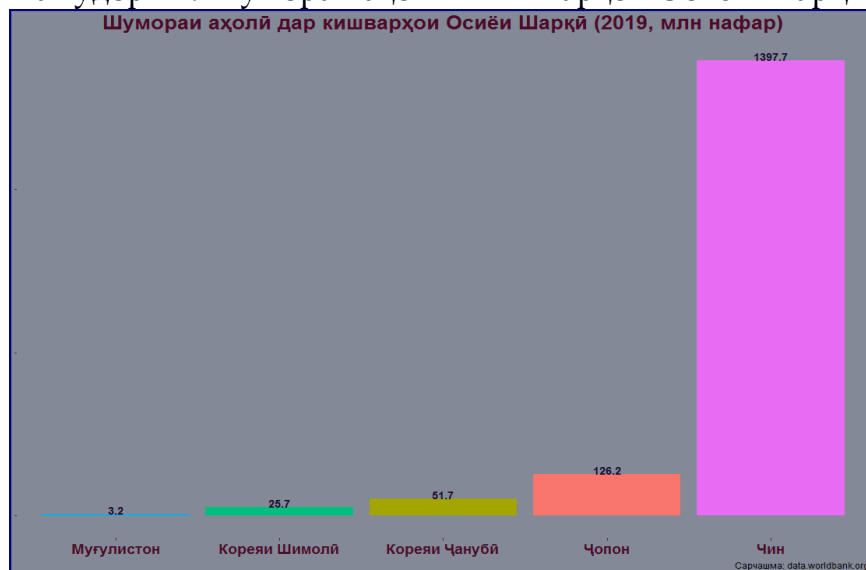
Ба ғайр аз истифодаи васеъ аз заминҳо мардуми қисмати шарқии Осиёи Шарқӣ аз қадим аз баҳрҳо ва моҳидорӣ истифодаи зиёд мекарданд. Имрӯз ҳам моҳидорӣ як қисмати назарраси иқтисоди ин кишварҳо мебошад. Илова бар ин, роҳи обӣ шароитро барои додугирифтӣ зиёди тичорӣ ҳамвор кардааст. Кишварҳои ин минтақа байни ҳамдигар муносибатҳои хеле зичи тичорӣ ва сармоягузорӣ доранд, ки аз якдигар вобаста шудаанд. Ин вобастагӣ шароитро фароҳам овардааст, ки баҳсҳои марзии мавҷуда ҳеҷ гоҳ то ба ҳадди ҷангу муноқиша кашида намешаванд.

Умуман, мавқеи ҷуғрофии Осиёи Шарқӣ камбуду бартариҳои худро дорад ва наметавон гуфт, ки дар рушду пешрафти босуръати кишварҳои ин минтақа маҳз мавқеи ҷуғрофии он саҳми ҳалкунанда доштааст. Кӯҳҳову биёбонҳои барои зиндагии инсон номувофиқи ғарби ин минтақа, дар “Ҳалқаи оташ”-и уқёнуси Ором ҷойгир будани пешрафтатарин кишвари ин минтақа Ҷопон аз ҷумлаи камбудҳои мавқеи ҷуғрофии минтақои мазкур мебошанд. Албатта, шароити иқлимӣ ва ҷуғрофии шарқии ин минтақа дар рушду пешрафти мардуми минтақа нақши худро дошт ва ҳоло ҳам дорад. Аммо дар замони муосир сарчашмаи асосии даромади кишварҳои ин минтақа саноат ва илму технологияи нав мебошад.

Аҳоли

Шумораи умумии аҳоли дар минтақаи Осиёи Шарқӣ ба 1 миллиарду 605 миллион нафар (2019) баробар буда, 20.9 дарсади шумораи умумии аҳолии кӯраи Замиңро ташкил медиҳад. Тақсимбандии ин рақам миёни кишварҳои минтақа дар намудори 1 оварда шудааст.

Намудори 1. Шумораи аҳолии кишварҳои Осиёи Шарқӣ

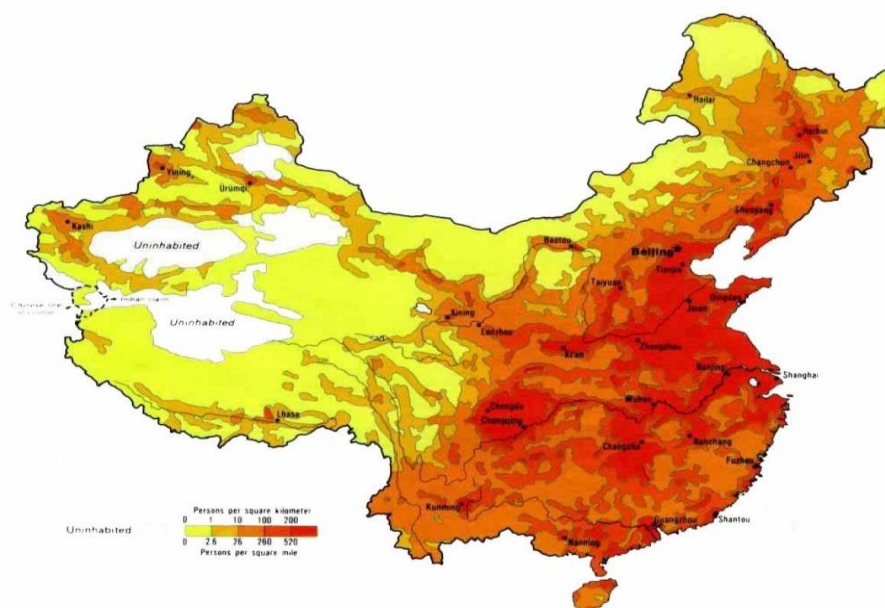
Аз намудори 1 маълум аст, ки аз ҳама кишвари сараҳоли дар ин минтақа Ҷин мебошад. Дар воқеъ, Ҷин бо доштани қариб 1.4 миллиард нуфус, сараҳолитарин кишвари ҷаҳон аст. Ин аст, ки аҳолии ин кишвар зиёда аз 87 дарсади аҳолии Осиёи Шарқиро ташкил мекунад. Дар ин радабандӣ ҷойи дуҷумо сеюмро Ҷопон ва Кореяи Ҷанубӣ гирифтаанд, ки мутақобилан аҳолии онҳо 126.2 ва 51.7 миллион нафар аст. Кореяи Шимолӣ бо 25.7 миллион ва Муғулистон бо 3.2 миллион нафар ҷойҳои охиринро аз худ кардаанд.

Бо вуҷуди аз ҳама аҳолии зиёд доштан, Ҷин аз ҷиҳати зичии аҳоли дар ҷойи чорум меистад. Зичии аҳоли дар ин кишвар ба 146 нафар дар як километри квадратӣ баробар аст.

Аммо аҳолии ин кишвар дар ҳудуди он баробар тақсим нашудааст. Чуноне ки интизор меравад, қисмати ғарбии он сокинони кам дошта, аксари аҳоли дар қисмати шарқӣ дар ҳамвориҳои шодоб ва соҳилҳои баҳр истиқомат мекунанд. Тибқи баъзе оморҳо, 94 дарсади аҳолии Чин дар шарқи он сукунат доранд. Танҳо 6 дарсади боқимонда дар ғарби ин кишвар зиндагӣ мекунанд. Кӯҳҳои баланд ва биёбонҳои сард дар ғарби ин кишвар барои зиндагии инсон он қадар мувофиқ нестанд. Дар расми 3 харитаи зичии аҳоли дар Чин оварда шудааст.

Расми 3. Зичии аҳоли дар Чин

China: Population Density

Сарчашма: www.google.com

Зичии аҳоли дар кишварҳои Осиёи Шарқӣ аз ҳама зиёд дар Кореяи Ҷанубӣ аст. Ба ҳар як километри квадратӣ дар ин кишвар 515 нафар рост меояд. Ҷойи дуюм ва сеюмро Ҷопон бо 334 нафар ва Кореяи Шимолӣ бо 213 нафар гирифтаанд.

Муғулистон камтарин зичии аҳолиро дошта, дар он ба ҳар як километри квадратӣ ҳамагӣ 2 нафар рост меояд.

Захираҳои табиӣ

Минтақаи Осиёи Шарқӣ аз захираҳои табиӣ бой аст, вале ин захираҳо баробар тақсим нашудаанд. Баъзе кишварҳои ин минтақа захираҳои табиӣ зиёд доранд, баъзеи дигар хеле камтар аз онҳо баҳра бурдаанд. Чину Муғулистон ва Кореяи Шимолӣ аз канданиҳои фойданок бой ҳастанд, аммо Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон чунин захираҳоро хеле кам доранд. Аз кишоварзӣ ва моҳидорӣ ба ҷуз аз Муғулистон дигар кишварҳои ин минтақа зиёд истифода мекунанд. Иқтисори гидроэнергетикӣ дар Чину Ҷопон зиёд аст.

Чин. Чин аз ҷиҳати масоҳат калонтарин кишвари минтақаи Осиёи Шарқӣ ва ҷаҳорумин кишвари бузурги ҷаҳон буда, захираҳои табиӣ зиёд дорад. Чуноне қайд кардем, қисмати шарқии ин кишвар барои кишоварзӣ хеле мувофиқ аст. Ангишт ва нафту газ дар ин кишвар фаровон аст. Бо вучуди доштани иқтисори хеле зиёди гидроэлектрикӣ, бештари энергия дар ин кишвар аз ангишт ба даст меояд. Сабаби асосии ифлосшавии ҳаво дар ин кишвар истифодаи аз ҳад зиёди ангиштсанг мебошад, ки дар ҳудуди он истихроҷ мегардад. Дар баробари ин, Чин яке аз асоситарин истеҳсолкунандаи алюмин, магний, сурма, намак, тило, графит, оҳан, пулод, сурб, руҳ, элементҳои нодир ва ғайра мебошад. Чин қисме аз ин захираҳои худро содирот мекунад. Махсусан, дар бозори элементҳои нодир ин кишвар саҳми бузург дорад. Ҳатто имкон дорад, аз онҳо дар муборизаҳои геополитикии худ истифода кунад. Масалан, пас аз боло гирифтани баҳси марзӣ миёни Чин ва Ҷопон дар соли 2010, чанде аз ширкатҳои ҷопонӣ шикоят карда буданд, ки Чин ба онҳо барои хариди металлҳои нодир монеа эҷод мекунад. Албатта, вобастагии зиёди Чин аз сармоя ва технологияи

Чопон имкон намедихад, ки аз ин фишанг истифодаи зиёд шавад. Дар ҳолатҳои ба миён гузоштани маҳдудзозии дастрасии Чин ба технологияҳои нав ва бозорҳои кишварҳои ғарбӣ, аз ҷониби сиёсатмадорони Ғарб, масъалаи металҳои нодири Чин ба миён меояд, ки монети амалисозии чунин иқдоми онҳо мегардад. Тибқи арзёбиҳо, Чин тақрибан 30 дарсади захираҳои элементҳои нодири ҷаҳонро дар даст дорад[2].

Муғулистон. Бо вучуди иқлими сард доштан ва биёбон будани ҳудуди Муғулистон, ин кишвар аз канданиҳои фойданок бой мебошад. Дар ду даҳаи охир, бо ислоҳот ворид кардан дар қонунгузорӣ, Муғулистон дар шохисҳои ҷаҳонии шаффофияти шартномаҳо дар соҳаи истихроҷи канданиҳои фойданок мавқеи баландро касб кард. Ин боиси ворид шудани сармояи зиёд ба ин соҳа гардид ва имрӯз ин кишвар аз ҳисоби захираҳои табиӣ худ даромади асосиро ба даст меорад. Рушди нисбатан босуръати ин кишвар, назар ба дигар кишварҳои муваффақи Осиёи Шарқӣ, ба захираҳои табиӣ он вобаста аст. Ин вобастагӣ то дараҷае онро таъсирпазир кардааст. Бо вучуди ин, назар ба бисёре аз кишварҳои рӯ ба рушд, ки шаффофият дар ин соҳаро таъмин накардаанд ва сарватҳои табиӣ онҳо ба мардум беҳбудӣ намебахшанд, Муғулистон аз захираҳои табиӣ худ истифодаи дурусттар карда, шароити иҷтимоӣ худро дар солҳои охир хеле беҳтар сохтааст. Ҳарчанд дар муқоиса бо кишварҳои Осиёи Шарқӣ ноком ба назар мерасад.

Муғулистон аз канданиҳои фойданоки зиёд бархӯрдор аст. Ангишт, мис, флорид, оҳан, тилло, сурб, нафт, фосфат, қалъагӣ, уран ва волфрам дар ин кишвар вучуд дорад. Чуноне ки қайд кардем, бо ҷорӣ кардани сиёсати дуруст дар баробари коркарди ин захираҳо Муғулистон аз онҳо нисбатан самаранок истифода карда, дар ду даҳсолаи охир рушду пешрафти

босуръат дорад. Вале дар истехсоли маҳсулоти зехнӣ аз ҳама ақибмондатарин кишвари минтақа маҳсуб меёбад. Ин вазъият нигаронию коршиносони ин кишварро ба бор оварда, баҳси таъсири захираҳои фаровон ба рушди иқтисодӣ мавриди баррасии онҳо қарор гирифтааст(7).

Кореяи Шимолӣ. Сиёсати ба бунбасти гирифтورشудаи Кореяи Шимолӣ ба ин кишвар имкон намедиҳад, ки аз захираҳои табиӣ худ истифодаи дуруст карда, шароити иқтисодии давлату мардумашро беҳтар созад. Ин кишвар ба монанди Чину Муғулистон аз захираҳои табиӣ фаровон бархӯрдор аст. Дар ин ҷо санги мрамор, гаранит, ангишт, оҳан, тилло ва элементҳои нодир зиёд вучуд доранд. Тибқи арзёбии коршиносон, ин кишвар имкон дорад, аз ду се ҳиссаи элементҳои нодирро дар бозори ҷаҳонӣ таъмин кунад(4). Аммо дар фарқият аз Муғулистон ҳукумати Кореяи Шимолӣ натавонистааст, ин захираҳои фаровони худро дуруст истифода ва кишвари худро ба пайраҳаи рушд ворид кунад. Ин дар ҳолест, ки ҳангоми ҷудо шудани давлати Корея ба ду кишвари алоҳида -- Кореяи Шимолӣ ва Кореяи Ҷанубӣ, қисмати шимолии он саноати пешрафта дошта, ҷануб кишоварзӣ ба ҳисоб мерафт. Аммо дар солҳои баъдӣ сиёсати нодурусти ин кишвар вазъиятро ба таври қуллӣ дигар кард.

Кореяи Ҷанубӣ. Яке аз ду кишвари пешрафтатарини минтақаи Осиёи Шарқӣ Кореяи Ҷанубӣ мебошад. Ин кишвар аз қанданиҳои фойданок маҳрум аст. Ба ғайр аз графит ва волфрам чизи дигаре надорад. Нафту газ ва минералҳои зиёде, ки иқтисоди ин кишвар талаб мекунад, аз хориҷ ворид карда мешаванд. Аммо замин ва иқлими ин кишвар барои кишоварзӣ хеле мувофиқ аст. Вале кишоварзиву моҳидорӣ ҳиссаи ками иқтисоди онро таъмин мекунад. Рушди иқтисодии ин кишвар ба маҳсулоти зехнии он вобаста аст. Саноати вазнин ва соҳаи технологияҳои пешрафта, дар

баробари соҳаи хизматрасонӣ асоси иқтисоди онро ташкил медиҳанд. Таҷрибаи ин кишвар дар муқоиса бо Кореяи Шимолӣ дарси хеле муҳиме барои кишварҳои рӯ ба рушд буда метавонад. Агар раҳбарияти ин кишварҳо дар ҷорӣ кардани ислоҳот ҷиддӣ бошанд.

Ҷопон. Чунонки гуфтем, Ҷопон низ захираҳои табиӣ зиёд надорад. Аз минералҳо мис, оҳан ва сурбе, ки дошт, ба охир расиданд. Ин кишвар иқтисодии бузурги гидроэлектрикӣ дорад, аммо саҳми он дар иқтисоди Ҷопон назаррас нест. Ҳарчанд иқлими мусоид барои зироаткорӣ дорад, вале қисмати зиёди он кӯҳистон мебошад. Аз 12 дарсад (8) то 20 дарсади (9) замини Ҷопон барои кишоварзӣ мувофиқ асту бас. Аммо аз ҳамин замини кам онҳо истифодаи самаранок мекунанд. Соҳаи кишоварзӣ дар ин кишвар аз ҷониби давлат дастгирии зиёд меёбад. Бо вучуди доштани камбудии захираҳои табиӣ, Ҷопон пешрафтатарин кишвари минтақаи Осиёи Шарқӣ мебошад. Расидани ин кишвар аз як кишвари ақибмондаи кишоварзӣ ба дуюмин иқтисоди ҷаҳон (баъдан сеюмин шуд) таҷрибаест, ки намунаи ибрати кишварҳои дигар гаштааст. Камбудии захираҳои табиӣ монеи пешравӣ ва муваффақияти мардуми Ҷопон нашудааст.

Хулоса. Бо доштани захираҳои табиӣ, захираҳои зеҳнӣ ва технологияҳои пешрафта, Осиёи Шарқӣ яке аз минтақаҳои муҳими ҷаҳон ба шумор меравад. Аҳамияти ин минтақа барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, аз ҷумла Тоҷикистон, боз ҳам бештар аст. Чунки кишварҳои минтақаи мо ба уқёнуси ҷаҳонӣ пайваست нестанд ва бевосита ҳаммарз будан бо Осиёи Шарқӣ шароити тичоратро барои мо осонтар мекунад. Маҳсулоти тайёри истеҳсоли Чин, Кореяи Ҷанубӣ ва Ҷопон дар бозорҳои мо аз ҳама зиёд дида мешавад. Илова бар ин, нафту газ ва канданиҳои фойданок аз минтақаи мо ба ин кишварҳо зиёд содирот мегардад.

Рушди нисбатан босуръати кишварҳои Осиёи Шарқӣ мавқеи бозори дохилии ин минтақаро ҳам дар иқтисоди ҷаҳон баланд бурда истодааст. Ҳатто Чин, ки то солҳои охир бештар як кишвари содироткунанда буд, солҳои охир сиёсати худро дигар карда истодааст. Ҳукумати ин кишвар ба истеъмолкунандагони дохилӣ таъя карда, нақшаҳои рушди иқтисодии ояндаи худро сохта истодааст. Боло рафтани қобилияти харидории мардуми Чин бозори дохилии ин кишварро на танҳо барои ширкатҳои чинӣ, балки барои ширкатҳои байналмилалӣ низ ҷаззоб кардааст. Профессори Донишгоҳи Токио Шин Кашива дар як семинари илмӣ дар Маркази тадқиқоти стратегии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 гуфта буд, ки “Чин барои ширкатҳои ҷопонӣ ҳам манбаи қувваи корӣ аст ва ҳам бозори бузург ва ривожёбандаи фурӯши маҳсулоти аълосифати ҷопонӣ”(9). Яъне боло рафтани қобилияти харидории мардуми ин минтақа на танҳо барои Чину Ҷопон, балки барои тамоми ширкатҳои байналмилалӣ манфиатовар аст.

Ҳамин тариқ, минтақаи Осиёи Шарқӣ бо доштани захираҳои табиӣ зиёд, захираҳои зехнии зиёд ва бозори бузурги истеъмоли мавқеи намоёнро дар ҷаҳони имрӯз касб кардааст. Рушду пешрафти босуръати кишварҳои ин минтақа ва қавишавии бозори истеъмолии он, кишварҳои дигарро водор мекунад, ки ин минтақаро амиқтар омӯхта, аз имкониятҳои фаровони ҳамкорӣ бо кишварҳои он зиёдтар истифода кунанд. Ин мавзӯ, махсусан барои кишварҳои Осиёи Марказӣ муҳимтар аст. Чунки дар баробари додурифти зиёди тичоратӣ ва сармоягузорӣ, кишварҳои ин минтақа бо Осиёи Марказӣ ҳамкориҳои зичи амниятӣ низ доранд. Махсусан, Чин амниятӣ минтақаи моро амниятӣ худ медонад ва дар ин ҷода бо кишварҳои мо ҳамкориҳои зиёд дорад. Илова бар ин, минтақаи Осиёи Шарқӣ яке аз роҳҳои

алтернативии амн барои дастрасии кишварҳои Осиёи Марказӣ ба уқёнуи ҷаҳонӣ мебошад. Аз ин имконият то кадом дараҷа мо истифода мекунем, ин масъалаи дигар аст. Аммо ҳама дарк мекунад, ки доштани роҳҳои алтернативӣ дар ҳама давру замон хуб буд ва ҳоло ҳам барои мо аҳамияти бузург дорад. Бешубҳа, ҳамкориҳои гуногунҷанбаи кишварҳои ду минтақа дар оянда боз ҳам зиёдтар хоҳанд шуд.

Сарчашмаҳо

1. Сомонаи Бонки Ҷаҳонӣ -- www.databank.worldbank.org/source/world-development-indicators
2. Will China weaponise its rare earth edge? Kristin Vekasi, University of Maine, 25 March 2021 -- <https://www.eastasiaforum.org/2021/03/25/will-china-weaponise-its-rare-earth-edge/>
3. Impact of Resources on the Movement of Products, Capital & People in East Asia, David Wood -- <https://study.com/academy/lesson/impact-of-resources-on-the-movement-of-products-capital-people-in-east-asia.html>
4. A List of China's Natural Resources, Karen G Blaettler -- <https://sciencing.com/list-chinas-natural-resources-5375735.html>
5. Natural Resources, U.S. Library of Congress -- <http://countrystudies.us/mongolia/52.htm#:~:text=The%20country%27s%20richest%20resources%20are,tin%2C%20uranium%2C%20and%20wolfram.>
6. Mongolia's Natural Resources: A Blessing or a Curse?, WORLD BANK -- <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2006/02/28/mongolias-natural-resources-blessing-or-curse>
7. Trip Report - Japan Agricultural Situation, USDA, August 17, 2012 -- <https://ipad.fas.usda.gov/highlights/2012/08/Japantrip/>
8. Agriculture, forestry, and fishing in Japan -- https://en.wikipedia.org/wiki/Agriculture,_forestry,_and_fishing_in_Japan
9. Чин дар роҳи рушди устувор -- <http://mehrs.pythonanywhere.com/article/51>

Ҷазилатмо САИДОВА

номзади илмҳои сиёсӣ, ходими калони

илмии Институти фалсафа,

сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А.

Баҳоваддинови АМИТ

РИТОРИКАИ ДИПЛОМАТӢ: МОҲИЯТ ВА АҲАМИЯТИ ОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Тавре маълум аст, инсоният тули таърихи мавҷудияташ дар муоширати ҳамешагии байниҳамдигарӣ мебошанд ва бидуни ин замина ҳастии онҳоро низ тасаввур кардан имконнопазир аст. Муоширате, ки инсонҳо байни ҳамдигар анҷом медиҳанд дар доираи меъёрҳои муайян сурат мегиранд. Дар алоқамандӣ бо инкишофи муттасили инсонӣ ҷомеа, тарзи муошират ва меъёрҳои батанзимоварандаи он низ пайваста инкишоф меёбад. Соҳаҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятӣ, сиёсиву иқтисодӣ, иҷтимоиву фарҳангӣ ба вучуд омада, дар онҳо одамоне фаъолият менамоянд ва дар робитаҳои байниҳамдигарӣ суханронӣ менамоянд. Махсусан сиёсат ва суханварӣ ҳамеша дар муносибати байниҳамдигарии муштарак қарор доранд ва заминае барои фаъолиятҳои иҷтимоӣ ба шумор мераванд. Дар ҳаёти сиёсии ҷомеа мақоми риторикаи сиёсӣ, ки ба шакл ва намудҳои гуногун ҷудо гардидааст, бузург мебошад. Риторикаи сиёсӣ вобаста ба соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ дар навъҳои гуногун зоҳир шуда, амалӣ мегардад. Яке аз шаклҳои риторикаи сиёсӣ, ин риторикаи дипломатӣ мебошад.

Таҳлили равандҳои сиёсии ҷаҳони муосир нишон медиҳад, ки дар арсаи байналмилалӣ, хусусан дар раванди шиддатёбии муносибатҳои байни давлатҳо, тактика ва стратегияҳои

дипломатҳо дар фаъолияти ҳаррӯзаи онҳо нақши ҳалкунанда мебозанд. Дипломатия санъатест, ки барои эҷод ва нигоҳ доштани муносибатҳои байналмилалӣ тавассути усулҳои мухталифи алоқа истифода мешавад. Ин усулҳо махсус суханронӣ ҳоест, ки мо онро дар як қатор ҳуҷҷатҳои дипломатӣ мушоҳида менамоем. Дар муносибатҳои дипломатӣ ҳатто тарзи нишаст, роҳ рафтан, тарҳи чеҳра, имову ишорат, маданияти азбар намудани либос, тарзи нигоҳ ва вақти сукут ҳамчун ҷузъи фарҳанги гуфтор ба таркиби ҳунари суханварӣ ворид гардида, ифодагари маданияти сиёсӣ ба шумор меравад. Маданияти дипломатӣ аз ифода ва истифодаи дурусти усулҳои суханронӣ иборат аст. Чуноне ки муҳаққиқ Г. Николсон менависад: «Дипломатия - ҳунари ба мувофиқа овардани манфиатҳои халқҳо буда, мақсади дипломатия ба ризоияти мусолимадомез расонидани халқҳо ба шумор меравад» [4, 315]. Яъне ҳама гуна мусоҳиба ва музокироти дипломатӣ ба он равона карда мешаванд, ки мувофиқаи халқҳо ва ризоияти мусолимадомези онҳо ба даст оварда шавад.

Ҳанӯз донишмандони қадим қайд карда буданд, ки суханварии нотики ҳақиқӣ бояд баҳри марому мақсадҳои олий: мубориза барои хайрияти умум, адолат ва қонунияти воқеӣ, фаъолияти бунёдкорона ва ғайра равона гардад. Онҳо дар симои нотик - сиёсатшинос шахс - шахрвандеро медиданд, ки донандаи моҳири санъати суханварӣ, намояндаи ҷамъиятӣ, донишманди сиёсӣ ва фарди поквичдону масъулиятшинос ва ватанпарасту вафодор буд[5, 20].

Бояд гуфт, ки таърихи давлатдорӣ тоҷикон собиқаи тӯлонӣ ва ғании дипломатӣ дорад ва дар бораи сифату хислати сафирон даҳҳо китобу рисолаҳо таълиф шудаанд. Фирдавсӣ низ дар «Шоҳнома»-и безаволи худ доир ба сифатҳои сафирон гуфтааст. Махсусан, барои сафирону

намояндагони давлат донишмандӣ ва қобилияти баланди суханварӣ доштанро муҳим арзёбӣ менамояд:

*Фиристода бояд, ки доно бувад,
Ба гуфтан далеру тавоно бувад.*

Дар ашъори безаволи ҳақим Фирдавсӣ сифатҳои умдаи фиристодагон - муаррифгарони давлат ва миллату кишвари худ, яъне хирадмандӣ, равшанравонӣ ба маънои ахлоқи нек ва аҳаммияти забондонӣ суханварӣ, ба таври возеҳ таъкид шудаанд.

Аз таҳлил ва муқоисаи илмии осори мутафаккирони форсу тоҷик бармеояд, ки онҳо ба тарзи суханронӣ ва маданияти суханварии шоҳону вазирон, сафирон ва дигар амалдорони давлатӣ бештар диққат додаанд. Аз ҷумлаи онҳо метавон Низомулмулки Тӯсиро мисол овард. Дар “Сиёсатнома” оид ба ойини кишвардорӣ, рафтору кирдор ва муносибату муоширати амирону вазирон, надимону девондорон, ҳамчунин, сафирон ақидаҳои ҷолиб баён гардидааст. Фасли 21 - уми китоб «Андар маънии аҳволи расулон ва тартиби кори эшон» пурра ба қору шахсияти сафир бахшида шудааст. Муаллиф менависад, ки «подшоҳон ҳамеша ҳурмати яқдигар доштаанд ва расулонро азиз гирифта, ки бад-он қадру ҷод эшонро зиёдат шудааст. Ва ҳатто дар вақте, ки миёни подшоҳон мухолифате ва ваҳшате будааст ва расулон, ки барои иҷрои рисолати худ омадаанд «ҳаргиз эшонро наёзурдаанд ва аз некудошт ҳеч одате кам накардаанд»[2, 153]. Маслиҳатҳои дигари мутафаккир бобати онанд, ки бояд сафир чи гуна инсон бошад: «...расулиро марде шояд, ки ӯ хидмати подшоҳон қарда бошад ва ба сухан гуфтан далер ва сафари бисёр қарда ва аз ҳар донише баҳрае ёфта ва ҳофизу пешбин ва хушқаду некуманзар. Ва агар марде ва саворе пиру олим бошад, беҳтар ва агар надимеро фиристанд, бад-ин шуғл, эътимод зиёдтар бувад»[3, 82].

Таҷрибаи амалӣ нишон медиҳад, ки барои хизматчиёни дипломатӣ риторикаи сиёсӣ воситаи асосии ҷиғзи манфиатҳои миллӣ мебошад. Махсусан, дар шароити муосири ташаккули низоми нави сиёсии олам кишварро зарур аст, ки бо тамоми акторони сиёсати ҷаҳонӣ дар робита бошад ва тавонад манфиатҳои давлатии хешро ҳимоя намояд. Таъмини равобити хубу дӯстона бо кишварҳо ва созмонҳои хориҷӣ, қобилияти таҳлили воқеаҳои дохиливу хориҷӣ, муаррифии Тоҷикистон ҳамчун кишваре, ки ба арзишҳои умумибашарӣ эҳтиром мегузорад, аз вазифаҳои аввалиндараҷаи хизматчиёни дипломатӣ аст ва онҳо ин вазифаро дар сурате амалӣ карда метавонанд, ки аз санъати риторикаи сиёсӣ бархурдор бошанд.

Тавре, ки Пешвои миллат дар суҳанронии худ бахшида ба нахустин таҷлили “Рӯзи кормандони хизмати дипломатӣ” таъкид карданд: “Фаромӯш набояд кард, ки риояи манофеи миллӣ ва заминасозӣ барои таъмини рушди устувори кишварамон, баробари ҷиғзи дастовардҳои истиқлол, аз ҳар корманди хизмати дипломатӣ зиракии сиёсӣ, огоҳии комил аз равандҳои ҷаҳони муосир, шинохти дурусти ҳадафҳо ва манфиатҳои Тоҷикистон, қобилияти таҳлили воқеаҳои дохиливу хориҷӣ, тасмимгирии саривақтӣ ва мантиқӣ дар баробари рӯйдодҳо ва албатта, садоқату самимияти хосса ба давлату миллатро тақозо менамояд” [6].

Дарвоқеъ, раванди сиёсии ҷаҳонӣ тақозо менамояд, ҳар як дипломат маҳорати нуқтасанҷӣ, суҳанварӣ, дурандешӣ, таҳлилу баррасии масъалаҳо ва ҳозирҷавобию зиракиро дошта бошад. Хусусиятҳои мазкур, махсусан, ҳангоми амалигардонии мубоҳисаву мунозираҳои сиёсӣ дар сатҳи байналмилалӣ муфид буда метавонад. Тавре маълум аст, дипломатия дар шакли гуфтушунидҳо, мукотибаҳо, конгрессҳои дипломатӣ, конференсияҳою машваратҳо, тайёр

намудан ва бастани шартномаҳо, қарорҳои байналхалқӣ, намояндагии доимии давлат дар хорич, изҳори мавқеи давлат доир ба масъалаҳои байналхалқӣ ва ғайра ба амал бароварда мешавад.

Бояд гуфт, ки яке аз муҳимтарин сифатҳои ҳар як дипломат аз он иборат аст, ки вай на танҳо ба донишҳои мукаммали инсонӣ мусаллаҳ бошад, балки маҳорати муҳокимаронии хуби мантиқӣ дошта бошад, мустақилона фикрронӣ карда тавонад, роҳҳои ҳалли ин ва ё он мушкилии пайдошударо дарёфт намуда, вазъи баамаломадаро дуруст таҳлил кунад, фикри худро дақиқ ва рӯшан ифода намояд. Яъне дипломат на танҳо хирадманд бошад, балки вай тавонад ҳақиқатро дар ҷое бубинад, ки дигарон ё ба душворӣ ба он мерасанд ва ё умуман ба он расида наметавонанд [1,30].

Барои забоншиносии муосир омӯхтани хусусиятҳои забони дипломатӣ аҳамияти хоса дорад, ки бо вучуди характери дигаргуннашаванда будани услуби дипломатӣ, бинобар тағйироти босуръат дар рӯйдодҳои сиёсии хоричӣ ва дохилӣ, пайваста рушд мекунад. Забони дипломатӣ муайян ва универсалӣ аст. Тафовути нутқи дипломатӣ дар муқоиса бо дигар намудҳои нутқ он аст, ки он дар ҷаҳорҷӯбаи қатъии мафҳумҳо мебошад. Зеро нотик наметавонад ҳар он чи ки дар хотир дорад, ба забон орад. Чунки суҳанронии ӯ метавонад боиси ранҷиши мусоҳибон гардад ва ба муносибатҳои байни давлатҳо зиёновар бошад. Онро зарур аст дар мавридҳои зарурӣ пардапӯшона суҳан гӯяд. Махсусан, ҳангоми суҳан гуфтан доир ба муносибатҳои байналмилалӣ. Зеро дар сиёсат як суҳан метавонад дӯстро ба душман табдил диҳад.

Қайд кардан бамаврид аст, ки аз маҳорати нотикии дипломат бисёр чизҳо вобаста аст. Махсусан, дар мубоҳисаҳои байналмилалӣ ӯро мебояд, ки тамоми усулу тактикаи риторикаи сиёсиро истифода бурда, манфиатҳои миллии

кишвари худро ҳимоя намояд. Пушида нест, ки сиёсати кабир бо баҳсу мунозираҳои ҷамъияти ва сиёсӣ рангин аст. Ҷиҳати муҳимро дар баҳси сиёсӣ исботнамоӣ ташкил медиҳад. Барои амалӣ шудани ин раванд бояд мусоҳибони худро бовар кунонида тавонист. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки дар нишастҳои сатҳи ҷаҳонӣ субъектҳои байналмилалӣ аз тамоми роҳу усулҳои суҳанронӣ барои исботи мавқеи хеш истифода мебаранд то манфиатҳои худро ҳифз намоянд. Муҳим он аст, ки дигар актҳо ба суҳанронии он боварӣ ҳосил намоянд. Чи андоза сарвар маданияти баланди суҳанронӣ дошта бошад, ҳамон андоза манфиатҳои кишвари худро ҳимоя карда метавонад.

Раванди сиёсии ҷаҳонӣ исбот менамояд, ки дар шароити муосир риторикаи сиёсии сарварони сиёсӣ таҳаввулоти амиқи худро дар равандҳои ҷаҳонӣ гузошта, боиси ба вучудоии дигаргуниҳои нав дар сайёра гашта истодааст.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар сиёсати байналмилалӣ аз номи тамоми халқи Тоҷикистон ҳуқуқи суҳан гуфтанро доранд, пайваста дар суҳанронии хеш аз минбари созмонҳои бонуфузи ҷаҳонӣ перомуни хатарҳои таҳдидкунанда ба амнияти ҷаҳон ва суботу оромии сокинони сайёра ибрози назар менамоянд. Тавре ки доктори илмҳои сиёсӣ Ятимов С.С. менависад: “Муколамаи Пешвои миллат дар самти муносиботи байналмилалӣ, расидан ба моҳияти масъалаҳои мавриди муҳокимаи тарафайн, ҳимоя намудан ва пеш бурдани манфиатҳои миллӣ – мактаби бузурги дипломатияи тоҷик мебошад” [7].

Таҳлили вазъи воқеии ҷомеаи имрӯза нишон медиҳад, ки Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳамчун суҳанвари барҷаста дар дастгирӣ ва ташаккули мутахассисони суҳанвар саҳми бориз доранд. Ӯ ҳамчун суҳанвари касбӣ

ҳамеша бо мардум муносибати гарму табиӣ дорад. Махсусан, дар сафарҳои дохилии худ ба шаҳру ноҳияҳои кишвар Пешвои миллат беҳтарин суханварони ҷавонро аз минтақаҳои ҷумҳурии интихоб намуда, барои пешрафти онҳо ҳамчун мутахассис дар оянда кӯмак менамоянд. Эълони озмуни “Фуруғи субҳи доной китоб аст” ҳадафи дигари Пешвои миллат аст, ки суханварию суханшиносӣ ва ба қадри сухану эҷодгарони сухан расидани аҳли ҷомеа боз ҳам беҳтар гардад.

Воқеан, имрӯз барои таҳлили вазъи сиёсӣ амниятии ҷаҳон, пешгӯии равандҳои печидаву мураккаби геополитикӣ, муайян намудани мавқеи давлат дар низоми байналмилалӣ, ҷимояи манфиатҳои миллӣ дар муколамаву конференсияҳои сатҳи байналмилалӣ зарурати ташаккули риторикаи сиёсӣ ба миён омадааст. Махсусан, равандҳои сиёсии ҷаҳони имрӯза аз ҳар як нафар зиракии сиёсиро тақозо менамояд. Зеро имрӯз бозигарони сиёсии ҷаҳон стратегияҳои гуногунро мавриди амал қарор медиҳанд, ки ниҳоят пуртазод ва мураккаб мебошанд.

Хулоса, риторикаи сиёсӣ метавонад ҳамчун воситаи хуби башардӯстӣ, инсондӯстӣ, хайрхоҳӣ ва ҳамдигарфаҳмӣ бошад. Бояд тазаққур дод, ки дар шароити муосири Тоҷикистон омӯзиши риторикаи сиёсӣ барои ҳар як шахс, махсусан арбобони сиёсӣ хизматчиёни дипломатӣ аҳамияти хоса дошта, баҳри баланд бардоштани эҳсоси ватандӯстӣ, муттаҳидии мардум дар фазои суботу ваҳдат, ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар сатҳи ҷаҳонӣ ва расидан ба ҳадафҳои бузурги сиёсӣ нақши сазовор мебозад.

Адабиёт

1. Мирзоев Ғ. Дипломатия: қоида ва меъёрҳои таърифот.- Душанбе,2010.
2. Назриев Д.Нақши сафир дар «Сиёсатнома»-и Низомулмулк ва «Таърихи Масъудӣ»-и Байҳақӣ// Сиёсати хориҷӣ.-2011.-№1.-С.150 -156.
3. Низам-ал-мулк.Сиёсатнаме.(Книига об управлении государством) .-Душанбе: Ифрон,1998.
4. Попов В.И.Современная дипломатия: теория и практика. Дипломатия - наука и искусство: Курс лекций. - 2-е изд., доп. - М.: Междунар. отношения, Юрайт-Издат, 2006.
5. Раҷабов И.Ш.Риторика ва баҳси сиёсӣ. - Душанбе,2016. - 272 с.
6. Раҳмон Э. Выступление по случаю первого празднования «Дня работников дипломатической службы» и открытия здания Главного консульского управления Министерства иностранных дел. 29.09.2016 [электронный ресурс].URL: <http://www.president.tj /ru/node/13251>
7. Ятимов С. Масъалаҳои забоншиносии миллӣ дар таълимоти Пешвои миллат//Ҷумҳурият.- №194-195 (24 050) аз 05.10.2020с.

РҶШАНГАРӢ ВА АДАБИӢТИ МИЛЛӢ

Комил БЕКЗОДА

доктори илмҳои фалсафа

Дидавар БЕКЗОДА

ҷомеашинос

НИГОҶЕ БА ФАӢОЛИЯТӢОИ РАВШАНФИКРОНА ДАР АШӢОРИ АБДУРРАӢМОНИ МУШФИҚӢ

Абдурраҳмони Мушфиқӣ (1525-1588) аз намояндагони бузурги ҳаёти маданӣ-адабии нимаи дуюми асри XVI тоҷик буда, бо мероси ғании адабӣ ва хислати эҷодиёти худ дар таърихи адабиёт ва маънавиёти ин аср ва умуман фарҳанги асрҳои XVI-XIX мавқеи намоёнро ишғол менамояд. Дар сарчашмаҳои адабӣ ва таърихӣ омадааст, ки «Мавлоно Мушфиқӣ аз шоирони машҳур аст, дар гуфтани анвои шеър салиқааш нақӯст, қасоиди хуб ва ашъори марғуб дорад. Дар ҳиҷо гуфтан табъаш ба тавре диққат менамояд, ки маълум нест, ки касе адили (ҳамвазни) ӯ буда бошад»¹. Чунонки аз сарчашмаҳои таърихӣ бармеояд, Мушфиқӣ дар ҳиҷо (ҳаҷв) гуфтан табъи болиғ дошта ва дар ин майдон бебадал ва бемонанд будааст. Ба ҳама маълум аст, ки ҳаҷв ба худии худ дар ҳама давраи замон ва дар байни ҳама қавму миллатҳо баёнгари эътирози иҷтимоӣ буда, зимнан шоир аз ҳуқуқи поймолшудаи табақаҳои мазлум пуштибонӣ менамояд.

Мутрибӣ (асри XVI) дар «Тазкират-уш-шифо»-и худ мегӯяд: «Мушфиқӣ аз шуарои муътабари беназир аст ва

¹ Зоҳир Аҳрорӣ. Мушфиқӣ. (Ҳаёт ва эҷодиёт)-Душанбе, 1978.-С.6.

ашъори худаш бағоят оламгир, хусусан ҳаҷвҳои ӯ аҷаб дилпазир. Аксар аз тавсиф аҳли оламро ҳаҷв карда».² Воқеан ҳамаи давру замон аз камбуду нуқсон холӣ нест. Ин ҳам табиӣ аст, ки эҷодкорони ҳассос дар нисбати ин нуқсонҳои зиндагӣ садои эътирози худро баланд мекунанд. Ҳамаи инро бояд аз равиши маъмулии рӯзгор шуморид. Вале ин ҷо байни эҷодкорон бояд фарқ гузошт. Эҷодкороне ҳастанд, ки ба андозаи вучуди нуқсон эътирози худро баланд мекунанд ва аз ин ҳарду андоза пой берун намегузоранд. Вале дар мисоли Абдурраҳмони Мушфиқӣ бояд гуфт, ки ӯ табиатан ва ба таври фитрӣ ба танқиду мазаммат ва ҳаҷву мутоиба майл доштааст. Ҳатто дар ҷое, ки эҳтиёҷе ба хурдагирӣ набуда, Мушфиқӣ сухани ҳаҷвӣ пайдо мекардааст.

Маълум аст, ки дар замонҳои пешин робитаи адабии Осиёи Миёна ва Эрон, бо форсизабони Ҳиндустон хеле ривож доштааст. Бисёриҳо аз аҳли адаб ба он диёри афсонавӣ сайру сайёҳат карда меоманд. Ва дар ашъори худ Ҳиндустонро ситоиш намуда, аз фазилатҳои мардуми он сарзамин ёдовар мешудаанд. Ба навиштаи тазкиранависон Мушфиқӣ ду бор ба Ҳинд рафта, боз гаштааст. Абдулқодир ибни Маликшоҳи Бадоунӣ дар «Мунтахаб-ут-таворих»-и худ мегӯяд: «Мушфиқии Бухороӣ аслан аз Марв аст. Баъзе мардум дар қасида ӯро Салмони замон медонанд. Забони ҳаҷви рақӣқ (нозук) дорад ва аз ҳаҷвҳои малехи ӯ ин қитъа аст, ки дар мартабаи охир ба Ҳинд омада ва гуфта:

*Кишвари Ҳинд шаккарестон нест,
Тӯтиёнаш шакарфурӯш ҳама.
Ҳиндувони сиёҳ чун магасон,
Чирабанду³ накучапӯш ҳама».⁴*

² Ҳамон ҷо.-С.7.

³ (Чирабанд: дастор ба сар баста. Накучапӯш: хушлибос).

Ин мисол ба ин маънӣ зикр шуд, ки мавзӯи интихобкардаи Мушфиқӣ аслан барои ҳаҷв созгор нест, вале табиати фикрии ӯ, ки бо ҳаҷву хӯрдагирӣ моил аст, аз чунин мавзӯи маълуме мазмуни ҳаҷвӣ пайдо кардааст. Дар зиндагӣ ҳолатҳои дигаре ҳаст, ки ҳарчанд барои ҳаҷв замина бошад ҳам, ба хотир ва эътибороти муносибатҳои инсонӣ, шахси одӣ часорат намекунад, ки аз ҷодаи маъмул берун равад. Вале Мушфиқӣ аз ҷумлаи шахсиятҳои одӣ, маъмулӣ ва анъанавӣ нест. Ӯ дорои завқи шахсист, ҷаҳонро бо чашми худ мебинад. Хайру шарри онро бо меъёрҳои фалсафаи шахсии худ қиёс мекунад. Муаллифи «Хайр-ул-баён» Хусайн ибни Гиёсиддин мегӯяд: «Мавлонои мазбур (Мушфиқӣ) шоире хунарвар ва надиме номвар буд... Ҳамвора бо шайхҳои сӯфияи Бухоро ҳамсӯхбат буда. Вақте аз Қосимшайх, ки ҳокони Туркистон ғошия (итоат) ва хидмати ӯ бар души дил доштанд, пӯстине талаб намуда, шайх пустинро ба вай дод. Мушфиқӣ ин қитъаро дар ҳаққи шайх гуфта, фиристод. Қитъа:

*Ҳаст Қосим шайхи афъисирате,
Рафтаму чун мор афсун кардамаш.
Пӯстине дошт, бигрифтам аз ӯ,
Ҳамчу мор аз пӯст берун кардамаш.⁵*

Албатта, дар ин ҳолат аксар гумон мекунанд, ки нисбат ба шайх, ки аз зимомдорони давр аст, тохта ва ӯро мавриди нақӯҳиш қарор додааст. Ин ақида то андозае аз ҳақиқат бархурдор аст. Вале ҳақиқати кӯлл нест. Сухани ҳақ ин аст, ки Мушфиқӣ, ки табиатан шахси хурдагир будааст дар ин ҳолат ҳам аз паи табиати худ рафтааст. Вагарна шайхи бечора (шояд аз тарси ҳаҷвҳои Мушфиқӣ!) пӯстинашро ба Мушфиқӣ додааст. Агар каси дигар мебуд, албатта дар васфи шайх

⁴ З.Аҳрорӣ. Мушфиқӣ.-С.11.

⁵ Ҳамон ҷо.-С.13.

мадҳия менавишт. Вале Мушфиқӣ Мушфиқист! Ҳам пӯстинро мегираду ва ҳам соҳиби ўро масхара мекунад! Ин аз рӯи инсоф нест. Вале чи илоҷ. Табиати хунари эҷодӣ, ки модарзод бошад, чунин аст! Ин шарҳ дар сатҳи хеле одӣ ва маълумии ҳамарӯзаии зиндагӣ аст. Агар ба олами пурпечу тоби эҷодӣ ва хунарӣ назар афканем, хоҳем дид, ки қувваи барангезандаи ин ҳаҷвия чизи дигар будааст. Ба гумони мо маҳз ҳуди пӯстин ва сирати шайх Қосим (ва ба ақидаи Мушфиқӣ ҳамаи шайхҳо!) он образи маъруфи морро, афъиро, дар хаёли ӯ зинда карда, ба илова пӯст партофтани мор ба ин мавзӯё як тобиши наве додааст, ки Мушфиқӣ аз танқиди шайх худдорӣ карда натавонистааст. Дар ин сурат агар мо даъво кунем, ки Мушфиқӣ нисбат ба зулми иҷтимоии замони худ садои эътироз баланд кардааст, ин даъвои мо сад дар сад дуруст нест. Шояд сӣ фи сад дуруст бошад. Ва ҳафтад фӣ сади онро майли фитрии ҳуди Мушфиқӣ ташкил медиҳад, ки ба ҳама ҳодисоти оламу одам бо чашме хурдабин менигарист. Аз ин гузашта ба гувоҳи сарчашмаҳо (масалан, Дарवेशалии Чангӣ дар «Тӯҳфат-ус-сурур»), Мушфиқӣ дар ситоиши шоҳони замони худ қасидаҳо сурудааст. Мантиқист, ки бипурсем: Чӣ маъно дорад ин ҳолат, ки як нафар шоир ҳам мадҳия менависаду ҳам ҳаҷвия? Маро ақида бар ин аст, ки мадҳияҳои ӯ низ моҳиятан як навъ ҳаҷвия мебошанд. Вале ҳамзамонон ва мамдуҳ ин масъалаи нозукро пай намебаранд. Таъриф ва мадҳу ситоиш ба гуфтаи Дейл Корнегӣ, равоншиноси маъруфи амриқоӣ, хосияти сирояткунанда дошта, дигар тоқати муқовиматро аз даст медиҳад ва он тавсифро ба қулӣ ва сад дар сад қабул мекунад. Дар сурате, ки гӯяндаи мадҳ дар мисоли мо Мушфиқӣ ба мадҳи худ ин арзишро қоил нест. Чаро ки майлу хоҳиши ботинии ӯ ҳаҷв ва истехзо мебошад. Ин аст, ки мо ҳамаи эҷодиёти Мушфиқиро иборат аз ҳаҷву танқид дониста, баъд аз он меандешем, ки чанд фӣ сади он ба иҷтимоъ дахл

дораду чанд фи сади он самараи табъи ҳаҷвпарасти модарзоди ӯ будааст.

Аҳмад Амине Розӣ дар тазкираи «Ҳафт иқлим»-и худ доир ба Мушфиқӣ мегӯяд: «Мавлоно Мушфиқӣ дар Бухоро мутаваллид шуда ва дар ҳамон ҷо фаът гашта. Вайро дар қасида Салмони аср мегуфтанд. Ва аксари ашъораш дар тибати турфагист». Ба ибори ахир таваҷҷуҳ шавад: Турфагӣ - маънои ин ибораро дар баёзи «Таърихи Саидроқим» меёбад, ки мегӯяд: «...аммо дар хунари ҳаҷвиягӯи тазаввуҳ ва мусобиқат аз ақрон, балки аз тамоми оламиён бурда. Аз абнои замон ва амосил, балки аз уламои киром ва афозил касе намонда, ки новаки (тири) алмоси ҳаҷви ӯ ҳадафвор бар ҷигари ӯ нахалида ва захроби ҳиҷои (ҳаҷви) ӯ дамодам начашида».⁶

Воқеан тазкиранависон дар маҳду ситоиши Мушфиқӣ бахилӣ накардаанд. Вале сухани гуфтани ин аст, ки симои маънавии Мушфиқӣ аз рӯи гуфтаи онҳо хеле зиддиятноқ ба назар мерасад. Аз як тараф, ӯро «амлаҳ-уз-зурафо» (=зарифтарини зарифон), афсаҳ-уш-шуаро (=фасеҳтарини шоирон) номида, аз ҷониби дигар, мегӯянд, ки «Мушфиқӣ дар ашъори номулоим навиштан машҳур буд» (аз «Хайр-ул-баён») ва ин рубоиро гувоҳи «дар ҳаҷву мутоиба беназир буданаш» зикр менамоянд:

*Эй духтари қозӣ, ки чу маҳ метобӣ,
Гавҳар набувад мисли ту дар хушобӣ.
Гар акси ту аз дарича дар об афтад,
Мечунбаду⁷ чарт⁸ мезанад мурғобӣ.*

Гумон намекунам, ки дар навиштани ин қабил ашъор Мушфиқӣ садои эътирози иҷтимоии худро баланд карда бошад.

⁶ З.Аҳрорӣ. Мушфиқӣ.-с.14.

⁷ З.Аҳрорӣ. Мушфиқӣ.с.13.

⁸ Чарт задан-садои бемаънӣ баровардан.

Вай танҳо ҳунари ҳаҷвнигории худро ба намоиш гузоштаасту бас. Замони зиндагии Мушфиқӣ (1525-1588) ба давраҳои ҳукмронии хонадони Шайбониён дар Осиёи Миёна рост меояд. Ба навиштаи тазкиранависон дар ин замон «ҳаҷву мутоибагӯӣ хеле тараққӣ мекунад. Намояндагони он Абдурраҳмони Мушфиқӣ, Шӯҳии Бухорӣ, Маҳрумии Бухорӣ, Зардаки Ҳисорӣ мебошанд. Зардаки Ҳисорӣ, мувофиқи ахбори Мутрибӣ, дар ҳазлу мутоиба то ба он дараҷае дилбаста будааст, ки писарашро Шалғамӣ ва духтарашро Калтакӣ ном гузошта будааст».⁹ Ин иқтибосро барои он овардам, то нишон диҳам, ки кори ҳазлу мутоиба ба дараҷаи ифрот расида, ба ҷои ислоҳи ҷомеа, ҷомеаро фосид мекунад. Мутаассифона, мунаққидони асримиёнагии мо аксар аз ин қабил буданд. Кор ба дараҷае мерасида, ки ҳатто аҳли фазли он замон ҳам яқдигарро мавриди ҳазлу шӯҳихои шохдор қарор медодаанд. Масалан, Мутрибии тазкиранавис оид ба Шӯҳӣ чунин менависад: «Исмаш Муҳаммад Латиф аст. Бисёр хурдсол буд ва дар мулозимати Маҳдуми Ҳасанхоҷаи Нисорӣ касби фазилат менамуд... Аҷоиб шӯҳ ва мутаҳаррик буд ва қоидаи шӯхиро аз ҳадди эътидол мегузаронид ва ин фақирро (Мутрибиро) ба мазох бисёр ранҷа медошт. Рӯзе ба тақрибе ин байтро дар хизмати Маҳдумӣ ба вай хондам:

*Шӯҳӣ, ки мисоли гурба шӯҳ аст,
Назди фузало кам аз кулӯҳ аст».*

Аз ин гуфта чунин бармеояд, ки шӯҳӣ ва ҳаҷв аз омили танқиди нуқсонҳои иҷтимоӣ дида, бештар василаи касби шӯҳрат ва худнамоӣ қарор гирифтааст. Аз ҷониби дигар «назди фузало кам аз кулӯҳ «гуфтани Мутрибӣ дар нисбати Шӯҳӣ ба ҷуз маъноӣ ошкор, зимнан баҳои ҳазлу шӯхиро низ додааст. Ва ин басо хуб ҳам додааст. Ногуфта намонад, ки

⁹ Ҳамон ҷо.-с.51.

шӯхӣ ва ҳазл он гоҳ рисолати иҷтимоии худро иҷро карда метавонад, ки агар шӯҳии созанда бошад. Моҳияти нуқсонеро ошкор намуда, роҳи ислоҳи онро нишон диҳад. Агар чунин набошад, пас он шӯхӣ ва интиқод ба ҷои фоида ба мардум, зарар бор меоварад. То ин ҷо мо танҳо ба шӯҳиҳои зараровари Мушфиқӣ сару кор дорем. Чаро ки ӯ шахсонеро мавриди хурдагирӣ қарор додааст, ки аз назари иҷтимоӣ камбӯде надоранд. Барои мисол бояд зикр кард, ки худи Мутрибии тазкиранавис дар хидмати илму адаб буд, вале Шӯҳии шоир ба ин ҷиҳати асосии фаъолияти ӯ нигоҳ накарда, вайро ҳадафи тири ҳаҷву истехзо қарор додааст. Мутрибӣ мегӯяд: «Маро ба мазоҳ бисёр ранҷа медошт»... Дар ин ҳолатҳо барои муҳаққиқ мушкилие пеш меояд, ки ин ё он намоёндро чи тавр арзёбӣ кард ва ба кадом ҷараён мансуб донист. Ба ин муносибат муҳаққиқи фозили ҳаёт ва эҷодиёти Мушфиқӣ, устод Зоҳир Аҳрорӣ менависад: «Бояд қайд намуд, ки дар адабиёти асри XVI тоҷик ҳамчун дигар давраҳои гузаштаи адабиёт ду ҷараёни аз ҷаҳати ғоявӣ зиддиҳамдигар - адабиёти дарборӣ - феодалий ва адабиёти аз нуқтаи назари ғоя, маром ва мақсади худ пешқадам - адабиёти халқиро мушоҳида менамоем.

Адабиёти дарборӣ, ки дар доираи ҳамон мавзӯҳои кӯҳна ва шахшудаи хоси дарбории феодалий маҳдуд гардида буд, дар адабиёт мавзӯи мадҳи табақаи ҳоким, ҳамду санои ҷоҳу ҷалоли вай, шукӯҳ ва азамати давлати он буд. Мақсади ин адабиёт ташвиқ ва ба ин восита мустаҳкам сохтани иқтидори сиёсӣ ва сохти давлатдорӣ синфи ҳоким буд. Дар муқобили ин, адабиёти берун аз дарбор - адабиёти доираи ҳаёти хунармандӣ бо мавзӯҳои тозаӣ ҳаёти бештар майл намуда, идеалҳои халқӣ, идеологияи зиддифеодалии шаҳрхоро ифода менамуд. Дар ин ҷо ҳаминро ҳам бояд қайд кард, ки дар эҷодиёти баъзе аз шоирони дарборӣ, ки бо тақозои зарурате ба дарбор дохил гардидаанд, дар баробари равияи адабии

хоси дарборӣ, мо равияҳои халқӣ, анъанаҳои пешқадамонаи адабиётро, ки бо зиндагонии оммаи меҳнаткаши давр саҳт алоқаманд буданд, равшан мебинем. Масалан, дар эҷодиёти яке аз намояндагони бузурги ҳаёти адабии ин давра Абдурраҳмони Мушфиқӣ, ки қисми зиёди ҳаёти ӯ дар муҳити дарбории синфи ҳукмрон - хонҳои шайбонӣ чараён ёфт, дар баробари мавзӯҳои мадҳу санои дарборӣ, мавзӯ ва масъалаҳои хеле муҳими ҳаёти онрӯза, идеяҳои пешқадами халқиро дучор мешавем»¹⁰. Муҳаққикони гузашта ва муосир (махсусан устод Зоҳир Аҳрорӣ) сабаби ба ашъори мутоибавӣ майл намудани Мушфиқиро «натичаи ҳаёти иҷтимоӣ ва рӯзҳои оворагӣ ва дарбории ӯ медонанд. Зеро дар ин вақтҳо ба як гурӯҳи махсуси одамон, ки бо номи олуфтаҳо ё лавандон машҳур буданд, робита ва наздикӣ дошт. Ин гурӯҳ, ки аз ҷавонони табақаҳои гуногуни шаҳр ташкил ёфта буд, ба ҳаёти маишатпарастӣ ва ҳар гуна беҳудагӯйҳо машғул мешуд. Бесабаб нест, ки лавандон ҳатто радди маъракаи ҷамъияти онвақтаи Бухоро шуда буданд. Дар ашъори мутоибавии шоир таъсири ҳамин гурӯҳ ҳис карда мешавад. Ӯ то як андозае дар шерҳҳои ҳаҷвии худ майл ва завқи онҳоро ба назар гирифта будааст»¹¹. Мушфиқӣ ба ғайр аз шеърҳои ҳаҷвӣ боз ашъори зиёди мадҳӣ низ таълиф намудааст. Дар саҳифаи 68-уми китоби устод Зоҳир Аҳрорӣ мехонем: «Мушфиқӣ илова бар шеърҳои ҳаҷвӣ, дар мадҳи шахсони ҷудогона, қасидаҳо низ эҷод кардан мегирад. Як қисми қасидаҳои аввалини шоир ба сардори хоҷагони ҷӯйбории Бухоро Муҳаммад Ислом (1494-1563) ва писари вай Хоҷасаъд (ваф.1589), ки пешвоёни чараёни тасаввуфии онвақта ҳисоб меёфтанд, бахшида шудаанд. Дар қасидаҳои ба шайхҳои Ҷӯйборӣ навиштааш, Мушфиқӣ

¹⁰ З.Аҳрорӣ. Мушфиқӣ.-с.51.

¹¹ З.Аҳрорӣ. Мушфиқ.-с.69.

алоқамандона бо васфи онҳо, ҳисси эътиқод ва ихлосмандии худро нисбат ба силсилаи рӯҳониён равшан ифода кардааст. Вай дар қасидаи ба *Хоҷасаъд* бахшидааш худро «дуогӯи дерин» ва ҳатто «хоки дар»-и онҳо мегӯяд:

*Мушфиқӣ сад обрӯ аз юмни мадҳи Хоҷа дид,
Аз дуогӯёни дерин, балки хоки ин дар аст».*

Ва муҳаққиқ бар ҳақ таъкид намудааст, ки шоир аз давраҳои аввали фаъолияти худ сар карда, бо баъзе рӯҳониёни калони ҷамъияти вақт алоқа пайдо намуда, муддатҳои дароз побанди таноби эътиқоди онҳо монда будааст. Хулоса, *Мушфиқӣ* ҳам ҳаҷв мекардасту ҳам мадҳ. Аз аҳли замон ҳам розӣ будаасту ҳам норозӣ.

Акнун ба таври конкрет ва мушаххас бояд дид, ки ин интиқод, эътироз, мутоибот, ҳаҷвиёт ва хурдагириҳои ӯ аз назари фалсафӣ, ахлоқӣ, динӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ чи арзише доранд. Якум. Як силсила масоил дар рӯзгори *Мушфиқӣ* ба ин шакл аст, ки ӯ мамдуҳеро ситоиш намуда ва он мамдуҳ фармон додааст, ки ба шоир фалон чизро инъом кунанд. Вале дарбориён он чизи инъомшударо пурра ба *Мушфиқӣ* надодаанд ва ҳиссае аз онро аз худ намудаанд. *Мушфиқӣ* такроран ба мамдуҳ, доир ба ин масъала шикоят намудааст. Дар китобҳои дарсӣ ва таҳқиқот аввалбайтҳои бисёре аз ин порчаҳои шеърро зикр намудаанд. Вале мо барои иҷтиноб аз такрор онҳоро зикр намекунем ва барои намуна яке аз ин пора шеърҳоеро зикр мекунем, ки беҳтарин баёнгари вазъи иҷтимоии замони *Мушфиқӣ* мебошад. Аз тарафи дигар, нуқтаи назари ҳуди *Мушфиқӣ* доир ба аҳли замони худ возеҳу равшан ифода ёфтааст. *Мушфиқӣ* ба мамдуҳ хитоб мекунад:

*Хусраво, ин гурӯҳи бемаънӣ,
Чанд гӯм сухан намешунаванд.
Нокасон сад даҳон яке карда,*

*Аз касе як даҳан намешунаванд.
Он чи фармони нӯки килки ту буд,
Ин ду се қаҳбазан намешунаванд.
Бо забони қалам ту боз бигӯ,
Ман, ки гӯям, зи ман намешунаванд».¹²*

Аз ин пора шеър чи хулоса метавон баровард?
Хулосаҳои зиёд, вале муҳимтаринашон ин ки:

- Худи мамдуҳ ҳам аз қабилӣ ин гурӯҳи бемаънӣ мебошад, вале Мушфиқӣ ин маъниро ё намедонад ва ё дидаю доништа худро ба нодонӣ мезанад ва аз ӯ такроран инъомро дархост менамояд;

- Аз он ки ҳамаи дарбор «нокасонанд» ҷои шакку шубҳа нест. Вале Мушфиқӣ дидаю доништа, онҳоро мадҳ мекунаду аз онҳо инъом гирифтани мешавад. Мо мепурсем, ки аз ростӣ Мушфиқӣ, ки будани онҳоро намедонад? Ба гумони мо медонад, вале, ба фикри Мушфиқӣ, роҳи дигаре ба ҷуз қасидасароӣ надоштааст. Аммо ин ақидаи ӯ дуруст нест. Ӯ ба ҳолати як шахси бефаъолият дучор шуда, ки ба ҷуз ҳамин ихтисоси маҳдуди худ, дар ин ҷаҳони бузург роҳи дигареро намешинохтааст. Айб аз худи Мушфиқӣ буд. Ӯ худро ба роботи ҳаҷвнигору мадҳиясаро мубаддал карда буд. Ин ҳолат дар бисёр инсонҳо ба вуқӯъ мепайвандад ва онҳо мисли он ки ба тилисме дучор омада бошанд, ҳеҷ роҳи баромаде намеёбанд. Ин ҳолатро файласуфи Англия Колин Вилсон дар китоби «Шеър ва тасаввуф» ҳолати роботи меномад, ки аксари аҳли сӯфия гирифтори ин ҳолат буданд.

- Албатта мо аз хилоли таънаю маломатҳои Мушфиқӣ, аз вазъи иҷтимоии замони ӯ огоҳ мегардем ва то дараҷае ҳаҷвиёти ӯро чун эътирози иҷтимоӣ қабул менамоем. Ба ин маънӣ, ки Мушфиқӣ ҳамчун шахсият дар он рӯзгор роҳи

¹² Аҳрорӣ З. Мушфиқӣ.-с.70-71.

худро ихтиёран чун шоир интихоб кард. Агар чамъият солах бошад, бояд барои шоир ҳам имконияти фаъолият ва зиндагӣ диҳад. Вале дар мисоли Мушфиқӣ мебинем, ки чамъият ўро қабул карданӣ нест ва ў аз ин муомилаи дурушти иҷтимоӣ ранҷ мебарад.

Дуюм. Фаъолияти интиқодии Мушфиқӣ аз назари фалсафӣ чи маънӣ дорад?

- Чунин ба назар мерасад, ки Мушфиқӣ наметавонистааст аз сатҳи маънавиёти замони худ болотар барояд. Ҳарчанд сӯфию шайху аҳли дарборро танқид мекунад, вале дар масъалаҳои асосӣ ва усулӣ боз тобеи идеологияи онҳо мебошад.

- Мушфиқӣ чун шахсияти эҷодкор, дорои сирати маънавии ба кулӣ устувор нест. Ҳамеша дар навасон ва калавиш аст. Калавишҳои идеявӣ. Аз идеологияи замон розӣ нест. Вале худаш ҳам чизи набе ба ҷои он идеология пешниҳод карда наметавонад. Сӯфиёро танқид мекунад ва дар ҷои дигар худро дар назди яке аз онҳо чунин тасвир менамояд:

*Таманно мекунам то зерӣ поят хоки роҳ гардам,
Таманнои дигар, к-аз гарди ман доман наҷфшонӣ.¹³*

Дар нисбати эҷодкор ин бадтарин ҳолатест, ки идеологияи ҳукмронро танқид кунӣ боз аз вай чашми бахшоиш дошта бошӣ. Мушфиқӣ маҳз ба чунин ҳолат дучор шуда буд. Мушфиқӣ бешак дар ашъори худ аз ғояҳои башардӯстона пуштибонӣ менамуд.

Пас, гуманизми Мушфиқӣ дар чи ифода меёбад?

- Мушфиқӣ пеш аз ҳама аз ҳуқуқи хеш дифоъ менамояд ва ҳолати худро дар шаъни ҳар як инсонӣ озода, раво намедонад. Меғӯяд:

Аз Мушфиқии дилшуда бечоратаре нест,

¹³ Аҳрорӣ З. Мушфиқӣ.-с.68.

Бо ӯ ҳама кас душману ӯ бекасу танҳо.

Ва ё:

*Хуни дил мегиряму ашки ҷигархун мехӯрам,
Пеш аз ин май мекашидам, ин замон хун мехӯрам.
Ваҳ, ки дар аҳди ҷавонӣ пир гаштам, Мушфиқӣ,
Чун нагардам пир аз ин гамҳо, ки акнун мехӯрам?!*

Сабаби ин ҳолатро муҳаққиқи фозил Зоҳир Аҳрорӣ чунин шарҳ медиҳад, ки мо низ бо ӯ ҳамфикрем: «Истеъдоди бузурги шоирӣ, доной ва ҷавонмардии ӯ, эътибор ва шӯҳрати дар байни мардум доштааш, боиси душманӣ ва рақобати ҳасудон гардид».¹⁴

Мушфиқӣ баракси бисёре аз шоирони пешгузашта ва ҳамзамонаш, ки ғазалиёти худро аксар ба мавзӯҳои ишқи сӯфиёна мебахшиданд, «ӯ мавзӯи асосии лирика - ишқу муҳаббатро бештар ба сӯи зиндагии воқеӣ равона намуда, онро дар доираи муносибатҳои ишқу ошиқии байни инсонӣ ҳал менамояд»¹⁵.

*Мушфиқӣ бе лоларӯёни Самарқанд ин қадар,
Сӯхтан, к-аз доғҳо шуд синаам нақши ҷаҳон*¹⁶.

Ин тамоюлро дар ашъори Мушфиқӣ метавон аз ғояҳои гуманистии ӯ ба шумор овард. Ишқи заминӣ будани ишқи Мушфиқӣ аз он бармеояд, ки вай ишқи поки инсониро бар ҳавову ҳаваси нопойдор муқобил гузошта, ин ду мафҳуми муносибати байни ҳамдигарии одамонро шарҳ дода мегузарад:

*Ҳавас дигар буваду орзӯи ишқ дигар,
Ҳавас муҳаббати ом асту ишқ маънии хос*¹⁷.

¹⁴ Ҳамон ҷо.-с.72.

¹⁵ З.Аҳрорӣ. Мушфиқӣ.-с.123.

¹⁶ Ҳамон ҷо.

¹⁷ Ҳамон ҷо.-с.127.

Реализм ва воқеъбинии шоир ба дараҷаест, ки ҳатто оқибатҳои вазнин ва нугувори ишқро низ хотирнишон менамояд:

*Ишқ хун хӯрдану ҳайрон шуданӣ ҳам дорад,
Ҳама хуб аст, пушаймон шуданӣ ҳам дорад.
Нест кӯи ту зи гавғои рақибон холӣ,
Ҳамзамон дасту гиребон шуданӣ ҳам дорад.*

Шоир ҳам аз ҷониби худ ва ҳам аз ҷониби аҳли олам садои эътироз баланд мекунад, ки дар ин ҷаҳон номе аз адолат боқӣ намонда ва ҳамаи аҳли олам гирифтори ғаму андӯҳ мебошанд:

*Аз ту халосӣ, эй ғам надидам,
Бо ман чи дорӣ? Дидам? Надидам!*

Ва ё:

*Як дил ки бошад, бе доғи ҳасрат,
Дар лолазори олам надидам¹⁸.*

Шоир ба сифати як инсон дар он давр зиндагӣ мекард ва ранҷ мебурд. Масъалаи ранҷ бурдани Мушфиқӣ аз шикоятҳои фаровони вай маълум аст, ки шояд касе аз бузургони адаби гузаштаи мо ба андозаи ӯ шикоят нанавишта бошад. Муҳаққиқи фозили тоҷик устод Зоҳир Аҳрорӣ ин мавзӯро дар эҷодиёти Мушфиқӣ метавон гуфт бо обутоб, хеле нишонрас шарҳу тавзеҳ додааст, ки бехтарашро пайдо кардан мушкил аст. Мушфиқӣ аз ҳама шикоят мекунад ва бардавом менамояд. Аз барои шикояту нолиш сабабҳои воқеӣ вучуд доранд. Мо инро сад дар сад эътироф мекунем. Ва садҳо байти шоир низ гувоҳи ин ҳоланд. Вале... мепурсем, ки мушкилӣ танҳо ба сари Мушфиқӣ омаду дигарон дар канор буданд? Чаро Мушфиқӣ нисбат ба мушкилоти рӯзгор ба ин андоза ҳассосият нишон медиҳад?

Мо аз диди равоншиносӣ ва равонковии фалсафӣ чунин мешуморем, ки шикоятҳои бардавоми Мушфиқӣ дорои

¹⁸ Аҳрорӣ З. Мушфиқӣ.-с.129.

решаҳои амиқанд. Чи тавр? Дар тарчимаи ҳоли ӯ хондем, ки ӯ аз илмҳои ҳикмат (фалсафӣ) ба кулӣ оғоҳ буда ва дар баъзе аз онҳо забардаст низ будааст. Аз падару модар ятим мондани ӯро низ бояд яке аз омилҳои муҳими ин шикоятҳо донист, ки шоир ба таври ноҳудогоҳ аз ин мусибати шахсӣ рӯҳан ранҷ мебурдааст:

*Бо падар хурсанд будам, бевафой кард умр,
Меҳр бар модар ниҳодам, ёфт модар ҳам вафот.*

Шоир дар заминаи оғоҳии фалсафии худ ва нокомиҳои шахсӣ дар мисоли фавти бармаҳали падару модар ба эътирози вучудӣ (фалсафӣ) омада расидааст, ки ҳеч як барору комёбии эҷодиаши вичдони ӯро қонеъ кунонида наметавонистааст. Ин ангезаи ботинии ӯ буд. Вале сабабгори зоҳирии ин ранҷи вучудӣ шахси мушаххаси даврони ӯ буданд. Воқеан барои инсонии асри XVI ин ҳолат асрорангез ва муаммогуна аст! Шоир дар ҷое ба ин маънӣ ишора мекунад:

*Султон суҳан аз силоҳу зар мегӯяд,
Тоҷир суҳан аз суду сафар мегӯяд.
Дар ҳар суҳане шеваи мо тадбир аст,
Тақдир, вале ҳарфи дигар мегӯяд¹⁹.*

Шоир дар мисраи чаҳорум эътироф дорад, ки тадбирҳои одамӣ барои чора кардани тақдир кофӣ ва басанда нестанд!

Ана ин аст асл ва ҷавҳари нолиш ва таҳтушшуури шоир ки ангезае мегардад, ки ҳамаи хубиҳои ҷаҳонро бо чашми ӯ чун шаби ялдо тираву тор нишон медиҳад. Ва ба гумони мо чунин ҳам шудааст. Дар ин замина ба хулосае мерасем, ки арзу шикоятҳои Мушфиқӣ камтар ҷанбаи иҷтимоӣ дошта, бештар ангезаи вучудӣ-фалсафӣ доштаанд. Бо таъкиди муқаррар бар ин маънӣ ки зоҳиран сабабгори шикоятҳои шоир инсонҳои

¹⁹ Ҳамон ҷо.-с.135.

конкретии муосири \bar{y} будаанд. Чунин ҳам мешавад, ки аз дарди дандоне шикоят мекунию аммо табиб дандони дигаратро меканад! Чаро? Барои он ки худат намедонистай, ки аслан дандони дардмандат кадом аст! Дар зиндагии маънавии инсонҳо низ чунин ҳодиса шуданаш аз эҳтимол дур нест. Мо ҳам гуфтани ҳастем, ки худи Мушфиқӣ решаи дарди худро намедонист ва ҳамвора аз касоне шикоят мекард, ки дар асл сабабгори нокомиҳои \bar{y} набуданд! Вагарна ба \bar{y} чи тавр даст дод, ки бо ин ҳама аҳволи бад девони мутоибот, ду девони ғазалиёт, се маснавӣ («Соқинома», «Гулзори Ирам» ва «Чаҳоннома») таълиф менамояд?! Ҷавоб ҳамон аст, ки гуфтем: Агар дарди фалсафӣ намедошт, бо як ду қасида ҳам метавонист дар дарбори ин ё он амир ё хон зиндагии осудаҳолона ба сар барад. Вале Мушфиқӣ бе танқиду ҳаҷв ва бе хурдагириҳои бардавом зиндагӣ кардан наметавонист. Маҳз ҳамин табиати созишнопазири \bar{y} буд, ки ҳамаро дар нисбати дӯстӣ ва рафоқат бо \bar{y} бадгумон мекард. Ва ҳама \bar{y} ро тарк мекарданд... Ва \bar{y} бо қувваи таҳдиди сухани тунду тез беҳуда кӯшиш мекард, ки муосирони бузургу кӯчаки худро бо хеш ром кунад. Ин гуноҳи модарзоди \bar{y} набуд. Ин ҳаҷи дунёи ятимӣ ва омӯзишҳои амиқи фалсафии \bar{y} буданд. Ин аст, ки сухани \bar{y} воқеан хеле устувор ва маънояш аз умқи фалсафӣ бархурдор мебошад. Ҳамин тавр хулосаҳои ин баҳси мухтасари мо дар мавзӯи ғояҳои башардӯстӣ ва эътирози иҷтимоӣ дар осори Абдурраҳмони Мушфиқӣ ба қарори зайл аст:

Якум, эҷодиёти Мушфиқӣ моҳиятан гуманистӣ мебошад. \bar{Y} дар ашъори худ ҳам аз худ ва ҳам аз дигар мардуми одӣ дифоъ мекунад. Вале гуманизми \bar{y} суботкорона нест. Ба муқобили бедодгариҳои даври замон эътирози худро баланд мекунад, вале роҳи ислоҳи он нобасомониҳоро нишон дода наметавонад;

Дуюм, эҷодиёти Мушфиқӣ саршор аз ақидаҳои эътирози иҷтимоӣ мебошад. Вале ин эътироз бештар аз шахсияти маънавии ӯ сарчашма мегирад. Яъне шоир фитратан марде ҳаҷвнигор ва тундғуфтор аст. Решаи ин хислати фардии ӯро мо дар он мебинем, ки дар айёми хурдсолӣ аз падару модар ятим монд ва азобҳои моддӣ ва маънавии бардавом хислати ӯро ба ин қолаб оварда расонданд. Аз тарафи дигар, ба навиштаи сарчашмаҳо, Мушфиқӣ дар ҷавонӣ ба усули фалсафӣ шавқе фаровон дошта, дар ин мавзӯҳо дорои мутолиоте амиқ ва доманадор будааст. Ба назари мо, ин мутолиоти фалсафӣ фикри Мушфиқиро хеле сайқал дод ва нисбат ба оламу одам назари танқидиро дар вай устувор намуд. Муаллифи «Таърихи Саидроқим» (дастнависи рақами 27 захираи дастхатҳои шарқии АМИТ) хабар медиҳад, ки «Абдурраҳмони Мушфиқӣ дар илмҳои ҳикмат, ҳайъат, дар фанни нучум, рамл ва хусусан илми ҳисоб яке аз саромадони даври худ гардид». Мулоҳиза шавад, ки ҳамаи ин илмҳои номбаршуда аз ҷумлаи илмҳои фалсафӣ мебошанд;

Сеюм, мо эътироф дорем, ки ашъори Мушфиқӣ саршор аз эътирозоти иҷтимоӣ мебошанд. Вале бар хилофи муҳаққикони дигар, омили асосии барангезиши ин эътирозҳо на нуқсонҳои сирфи иҷтимоии замони шоир, балки характери шахсии ӯ ва омӯзишҳои доманадори улуми фалсафӣ медонем. Ба ин маъно, таҳлили осори Абдурраҳмони Мушфиқӣ ҳам аз нуқтаи назари иҷтимоӣ ва ҳам фалсафӣ дорои аҳамияти бузурги амалӣ ва назарӣ мебошад.

Таджиддин МАРДОНИ
*доктор филологических наук,
главный научный сотрудник отдела
Ближнего и Среднего Востока
Института Азии и Европы НАНТ*

ПАМЯТИ АКАДЕМИКА И.Ю. КРАЧКОВСКОГО (1883-1951)

Русское востоковедение, в особенности такая его часть как арабистика прославлена именами многих замечательных ученых, которые внесли неоценимый вклад в её развитие и расцвет. Одним из них является выдающийся арабист Игнатий Юлианович Крачковский, труды которого внесли огромный вклад в обретение русской и советской арабистической наукой мировой славы.

И.Ю. Крачковский родился 16 марта 1883 года в городе Вильно (Вильнюс) и прожил жизнь, полностью отданную арабистике, и окончившуюся 24 января 1951 года. По случаю дня рождения и 70-летия со дня кончины великого ученого 16 марта 2021 года в Институте Азии и Европы Национальной академии наук Таджикистана по инициативе таджикских арабистов был организован научный семинар, посвященный жизненному и творческому пути И.Ю. Крачковского. Основным докладчиком был доктор филологических наук, главный научный сотрудник сектора арабских исследований Отдела Ближнего и Среднего Востока профессор Таджиддин Мардони, ознакомивший участников семинара и других слушателей с основными вехами жизни и творчества крупнейшего русского и советского ученого-арабиста.

Окончив в 1901 году гимназию с золотой медалью, И.Ю. Крачковский поступил на арабско-персидско-турецко-

татарское отделение Факультета восточных языков С.-Петербургского университета. Будучи приученным в семье и со школьной скамьи к дисциплине и трудолюбию, отличавшийся горячей любовью к знаниям, он был в университете образцовым студентом, который посещал и с живостью усваивал все обязательные уроки, предусмотренные для обучения на отделении, но по мере возможности находил время для посещения на историко-филологическом факультете лекций по русской истории, древнерусской литературе, психологии и т.д. Кроме того, начиная с третьего курса, он учился у крупнейшего специалиста по истории Древнего Востока, христианского (коптского) Египта и Абиссинии академика Б.А.Тураева (1899-1920), у замечательного историка-арабиста, исламоведа В.В.Бартольда (1869-1930), и известнейшего русского арабиста и ираниста французского происхождения барона В.Р. Розена (1849-1908) и у других славных русских ориенталистов. О своих учителях с большой теплотой И.Ю. рассказывает в своих воспоминаниях в "Очерках по истории русской арабистика" и в книге "Над арабскими рукописями. Листки воспоминаний о книгах и людях".

В 1905 году И.Ю. закончил учебу в университете, где был удостоен золотой медали за выпускное сочинение и был оставлен на факультете для подготовки к получению ученой степени магистра. Как успешного выпускника, проявляющего большую склонность к научно-исследовательской деятельности, его направили в служебную командировку, на Восток, которая, скорее всего, являлась учебно-педагогической и научной стажировкой. С 1908 по 1910 год И.Ю. учился на восточном факультете Университета Святого Иосифа в Бейруте, странствовал по Ливану, Сирии и Египту, искал в христианских монастырях рукописные книги, записывал в

дневник свои впечатления, расширял практические навыки арабского языка, узнавал быт и жизненный уклад простых арабов в городах и селениях, бывал в различных школах и семинариях, знакомился с простыми крестьянами, учителями, священниками, писателями и прочими людьми, которые принимали его за своего благодаря хорошему арабскому языку, светлой коже, русым волосам и голубым глазам, каковых среди ливанцев и сирийцев встречается множество.

После возвращения из командировки в 1910 году И.Ю. был зачислен приват-доцентом Факультета восточных языков. В 1915 году защитил магистерскую диссертацию, посвященную творчеству арабского поэта X века Абулфараджа ал-Ва' ва ад-Димашки. В 1921 году ему было присуждено звание профессора и в том же году он был избран действительным членом Академии наук.

Очень тяжелые времена привелось пережить И.Ю., но он никогда не изменял своим принципам и идеалам, не предавал своих коллег и товарищей. Не раз он, как и некоторые другие, обвинялся так называемыми "истинными учеными-марксистами" в панарабизме, паниранизме и панисламизме и даже западничестве и космополитизме. В 1922 году он даже был арестован по обвинению в шпионаже, но безо всяких доказательств, и вскоре был освобожден. Невзирая на все эти тяготы жизни, И.Ю. продолжал свою работу, направленную на служение науке – востоковедению, арабистике и Родине. Он дважды награждался орденом Ленина и даже Сталинской премией.

Жизненные невзгоды и тяжелые испытания дали о себе знать. 24 января 1951 года И. Ю. скоропостижно скончался от сердечного приступа.

И.Ю. Крачковский был выдающимся ученым, педагогом и организатором науки. Общее число его напечатанных

прижизненных и посмертных работ достигает более 500, а научных докладов – более 350. Много усилий к посмертному изданию и переизданию трудов И.Ю. приложила его вдова Вера Александровна Крачковская, также арабист, специалист по истории материальной культуры, палеографии и эпиграфике, пережившая мужа более чем на двадцать лет. Благодаря своей энергии и настойчивости, она осуществила почти невозможное для 50-х годов XX века предприятие: добилась академического издания «Избранных сочинений» И.Ю. Крачковского (1955-1960) в шести томах, в которые включены далеко не все труды И.Ю. Многие из них не могли быть напечатаны по цензурным причинам и идеологическим соображениям, из-за религиозного содержания некоторых, критического характера высказываний отдельных арабских литераторов в адрес Октябрьской революции 1917 года и последовавших за ней событий и т.д. По словам одного из составителей, принимавших участие в разборе научного архива И.Ю. Крачковского, А.А. Долининой, из его трудов, не вошедших в шеститомник, можно составить ещё три полновесных тома.

В своих трудах И.Ю. Крачковский касался самых различных областей арабистики; включая широкие филологические исследования средневековой арабской поэзии; а) издание исторических документов; б) анализ арабских рукописей; в) изучение новой арабской литературы в поэзии и прозе. Кроме того он фундаментально рассматривал памятники арабской исторической литературы и литературу арабских христиан. Интересовали его связи и контакты арабской литературы в прошлом и настоящем, арабская поэзия и культура в Испании, проблемы арабского языкознания и, конечно же, исламоведения. Кулминацией исламоведческого направления в деятельности

И.Ю.Крачковского, бесспорно, можно считать русский перевод Священного Писания мусульман-Корана, который был осуществлен ещё 1928 году, а издан посмертно в 1963 году.

Особое место в научном наследии Игнатия Юлиановича Крачковского занимает его книга «Над арабскими рукописями. Листки воспоминаний о книгах и людях». Вот что пишет его ученица, известный русский арабист А.А.Долинина: «Вершиной популяризаторского мастерства И.Ю.Крачковского стала его знаменитая книга «Над арабскими рукописями. Листки воспоминаний о книгах и людях» (1945-1946), большая часть которой была написана во время эвакуации в Москве, когда Игнатий Юлианович был оторван от необходимой для научной работы материалов. Эта книга раскрывала перед читателем лабораторию подлинного научного творчества, мир повседневного кропотливого труда и в тоже время – мир чистый и возвышенный, о котором автор рассказывает не затертыми штампованными фразами, а своими собственными идущими от души словами, с подкупающей искренностью но и добротой по отношению к покойным учителям и ученикам, к читателю. Книга, такая необычная, пользовалась огромной популярностью и была переведена на многие языки».

В процессе семинара своими мыслями о жизни и творчестве академика И.Ю. Крачковского с участниками поделились директор Института Азии и Европы доктор философских наук Ниёзи Ё.Б., доктор философских наук Бекзода К., доктор филологических наук Раджабов Х.Р., доктор исторических наук Вахидова С.В. Было высказано немало полезных мыслей о том, чтобы сделать подобные семинары регулярными не только для того, чтобы знакомить молодых таджикских востоковедов с жизнью и творчеством

выдающихся русских и европейских ориенталистов, но и сделать их научное наследие их достоянием, рассказывать о влиянии их творчества на становление и развитие таджикского востоковедения вообще и таджикской арабистики в частности.

Отдавая дань глубокого уважения великому ученому-арабисту, которому и был посвящен настоящий научный семинар, организованный современными таджикскими арабистами, хотелось бы в конце этой заметки поместить для уважаемых читателей один этюд из его названной книги, озаглавленный « Письмо из Согдианы», в котором И.Ю Крачковский рассказывает о своем участии в дешифровке найденного у подножия горы Муг в Таджикистане среди документов на древнем согдийском языке, как он отметил, «единственного в своем роде, бесценного для науки арабского памятника, ярко отразившего трагический момент последней борьбы согдийцев с арабами».

И. Ю. Крачковский

Письмо из Согдианы (1934 г.)

Счастливы ученые, которые могли на своем веку наблюдать зарождение и развитие новой дисциплины, на глазах которой совершались неожиданные открытия и шла разработка найденных материалов, постепенно создававшая величественную картину, неведомую предшествующим поколениям исследователей. Так было в моей жизни с согдийским языком, согдийской культурой, ряд веков процветавшей в Средней Азии; она далеко раскинула свои ветви даже за пределы ее и, сломленная натиском арабов, не погибла бесследно, а органически перешла в новую стадию, которая продолжала единую, непрерывную линию развития среднеазиатской культуры.

Смотря, как зритель, со стороны на неустанные усилия, на хорошо знакомую ученым радость от своих открытий, с которыми мои старшие товарищи упорно, шаг за шагом дешифровали еще недавно загадочные строки вновь и вновь открывавшихся согдийских манускриптов, я никогда не думал, что и мне, арабисту, далекому от истории Средней Азии, суждено будет принять участие в этой работе, что в мои руки попадет единственный в своем роде, бесценный для науки арабский памятник, ярко отразивший трагический момент последней борьбы согдийцев с арабами. Но так пожелала судьба, и в Ленинграде на одном столе рядом легли согдийские и арабские рукописи, арабист и иранист рядом лихорадочно вглядывались в полустертые письма и трудно сказать, перед кем раньше блеснул первый луч, озаривший верный путь, луч, который одновременно, как электрический ток, заставил вздрогнуть обоих.

В 1932 году иранисты Ленинграда пришли в сильное волнение: пронесся слух, что в Таджикистане найдены какие-то согдийские рукописи. А ведь до сих пор их никогда не открывали в самой Согдиане, а только в ее колониях в восточном Туркестане. Между тем, слухи крепили, стали говорить о следах какого-то архива, обнаруженного, якобы, на горе Муг на южном берегу Зеравшана. Наконец, осенью 1933 года была снаряжена небольшая специальная экспедиция, которая и произвела там систематические раскопки. Все подтвердилось; богатство обнаруженных согдийских материалов затмило все предшествующие находки, но еще удивительнее, что кроме них нашлись одиночные китайские и арабские документы, как бы полностью отражая сложную политическую картину Средней Азии в эту эпоху.

Вести об арабских рукописях стали долетать до Ленинграда раньше, чем вернулась экспедиция. Характер их был таков, что

мой скептицизм мало допускал возможность ценной находки. Говорилось, что они на коже, а ведь арабских документов на коже во всем мире до сих пор известно только шесть; трудно было допустить, что именно в Таджикистане, а не в арабских странах, произойдет неожиданное увеличение этого числа. Мне, думалось, что это скорее листок из какого-нибудь пергаменного Корана; он, конечно, может быть интересен, но особой редкости не представляет. Такую мысль поддерживало и письмо начальника экспедиция, моего старшего товарища по студенческим годам на факультете, А. А. Фреймана, который между прочим сообщал, что при раскопках экспедиция нашла крошечный кусочек кожи, где ясно стояло арабское „ля илях.. “ (нет божества...), очевидно, обрывок обычного мусульманского исповедания веры. Правда, доходили слухи, что смотревшие документ в Средней Азии видели там имя Тархун, а так звали одного крупного согдийского правителя эпохи арабского завоевания, но я склонен был относить это к некоторому увлечению, простительному для желающих связать находку с местной историей.

Все же мое любопытство было сильно задето, и я старался получить фотографию с рукописи, но это почему-то не удавалось сделать в Средней Азии. Возникли какие-то своеобразные „междуведомственные" трения по поводу того, кто должен считаться владельцем всех этих рукописей, где следует их хранить, кому поручить обработку. По счастью, в конце концов, рукописи приехали в Ленинград и, хотя здесь тоже некоторое время колебались в каком помещении их можно изучать, все-таки в январе 1934 года я узнал, что они находятся временно в рукописном отделении библиотеки Академии Наук. Я был болен, в жару, но конечно не мог дольше вытерпеть и на другой же день направился к зданию

Академии годами знакомой дорогой по Университетской набережной. Я шел не один, со мной была жена; за последние десять лет она настолько погрузилась в тайны арабской палеографии и эпиграфики, что давно уже читала куфический шрифт лучше меня и мы с улыбкой вспоминали, как четверть пека тому назад, показывая нам каирские мечети, даже местные ученые арабы на вопрос о какой-нибудь надписи, с изумлением отвечали: „Но ведь это по-куфически; это нельзя прочесть!" Теперь ее графические дарования и острый глаз нередко помогали мне разбирать отдельные начертания рукописи, остававшиеся для меня неясными, несмотря на все знание арабского языка, претендовать на которое годы, казалось бы, давали мне право.

В нижнем этаже библиотеки, в рукописном отделе мы застали уже за большим столом „пана" А. А. Фреймана, как привыкли его звать со времен студенчества. Он был погружен в согдийские не то письма, не то „палки", вывезенные экспедицией, и имел достаточно „отсутствующий", хотя как всегда солидный вид, с круглыми, очками, поминутно перемещавшимися на лоб. Он уже приготовил для нас конверт и вытащил оттуда документ, присматриваясь, какое впечатление на нас он производит. С первого взгляда я почувствовал себя совершенно уничтоженным: от жару или волнения вся кровь бросилась мне в голову, в глазах рябило; я беспомощно держал в руках насквозь изъеденный червями кусок сморщенной кожи, на котором точно через красную пелену видел только отдельные арабские буквы и не мог различить ни одного связного арабского слова. Сердце забило, как будто стремясь выскочить из груди, и первой ужасной мыслью было: „Я ничего не разберу!" Однако моментально стало стыдно, и большим усилием воли я заставил себя взглянуть вторично, но убедился, что пристально

всматриваться не могу: глаза сейчас же начинал застилать красный туман. Напрягая всю волю, с какими-то нервными толчками в ритм пульсирующей крови, я стал всматриваться то в одно, то в другое место документа, будучи не в силах задержать взор на чем-нибудь длительно. Мысли лихорадочно вспыхивали при каждом толчке, и я бессознательно шептал их вслух: „Да, в первой строчке остатки обычной начальной формулы «басмаля» — во имя Аллаха... Значит, это начало чего-то, а не вырванный из середины листок... Вот в центре, в самом деле, имя Тархун... Конечно, это не Коран... Но что же такое?" — мучительно, беспомощно бьется мысль, а кровь все сильнее пульсирует в ушах. „Письмо? Вот, вот в конце второй строчки точно стоит «от... клиента его»... но имя, имя? «Дива», «Дива» — ясно стоит «Дива» с долгим «и» и долгим «а» Что за чепуха, какое это имя! А следующая строчка начинается еще хуже — ведь ясно читается «ситти», но это не может быть в литературном языке: «ситти» употребляется только в разговорном и значит «госпожа моя», при чем все это здесь? Конец одной строки «Дива», начало следующей «ситти»..

И вдруг опить толчок пульса: „А может адесь перенос одного слова? Ведь бывает же это в арабских папирусах из Египта: Диваситти... Дивасти... Нет такого имени!.. Вот Тархун упоминается же в литературе о Средней Азии, а никакого Дивасти там нет... Что аа дьявольщина, ведь ясно стоит Дивасти.. „Александр Арнольдович, — обращается недоуменно моя спутница к А. А. Фрейману, — у Вас в согдийских документах нет какого-то Дивасти?" Фрейман вздрагивает, очки перемещаются на лой, с растерянным изумлением он, наконец, говорит: а «Не-ет... но всюду поминается что-то вроде Диванестич, верно что-то связанное с Диван — канцелярия, может быть какой-нибудь титул...» „Да нет здесь в арабском буквы «и», — уже кричу я, — просто

Дивасти, Дивасти!..." Вдруг меня пронизывает новая мысль, я срываюсь со своего стула и убегаю, к полному недоумению сидящих за столом и молодого ираниста, который зашел за чем-то к Фрейману и остолбенел от моего невменяемого вида и странного диалога. Я мчусь для быстроты по боковой лестнице в восьмой этаж, где помещается Институт востоковедения и арабский кабинет; там на полке стоят двенадцать томов нашего главного историка ат-Табари и у меня мелькнула надежда, вдруг у него я найду разгадку всплывшего имени. Хорошо, что ни на лестнице, ни в кабинете я никого не встретил: я чувствовал, что вид мой может напугать, а я не в состоянии был членораздельно объяснить, что со мной происходит.

Задыхаясь от бега, я кинулся к хорошо знакомой полке, и, выхватив указатель к ат-Табари, лихорадочно стал его перелистывать в поисках похожего имени. В глазах у меня двоилось, но все же я пробежал все начертания на д почти до конца буквы. „Нет Дивасти" — упало у меня уныло сердце. И вдруг несколькими строчками ниже мелькнуло передо мною „Дивашни". „Да ведь, разница только в точках!" чуть не крикнул я, — „»то одно и то же!" Не веря себе, я стал перелистывать по самой истории страницы, на которые ссылался указатель; сомнений быть не могло — там речь шла о Средней Амии и описывались события начала сотых годов хиджры. Вчитываясь сразу я был не в состоянии, никаких колебаний (больше не «оставолось, внутри у меня все точно засверкало, и я так же стремительно помчался вниз; если бы я был лет ни двадцать моложе, я бы наверное для быстроты съехал на перилах. Ворвавшись вихрем в рукописное отделение, я упал на стул и еле мог прошептать Фрейману, все еще не понимавшему причины моего внезапного бегства: „Дивасти нашелся!" Это было до того неожиданно, что три

пары недоумевающих глаз с каким-то испугом устремились на меня. Когда я, несколько отдышавшись, прерывистыми фразами объяснил в чем дело, торжество стало всеобщим: все сразу почувствовали, что находка осветилась и руководящая нить попала в руки.

У меня после волнений всего дня сразу наступила реакция и я почувствовал полный упадок сил: я не мог больше в то утро заниматься документом. Но я оставался спокоен: предстояла еще очень длительная и сложная работа, однако я твердо знал, что нахожусь на верном пути и со следующего дня начал уже совсем в другом настроении планомерную теперь дешифровку письма параллельно с детальным изучением соответствующих страниц нашего ат-Табари. Только теперь я мог вглядываться спокойно в не пугавшие больше очертания; только теперь я мог оценить всю стройную красоту письма опытного канцелярского каллиграфа. Каждый день приносил теперь и радости и огорчения, маленькие открытия перемежались с разочарованиями, но все это не было уже страшно: смятый, слежавшийся в земле за двенадцать веков кусочек кожи не мог скрыть своих тайн от острого анализа палеографа, не мог отмолчаться при очной ставке с историком, показания которого сохранил бесценный свод ат-Табари.

Действительно, имя Дивасти послужило ключом ко всему: оно не только разъяснило арабское письмо, но подвело твердую базу для разработки согдийских документов. Дивасти оказался согдийским властителем, остатки архива которого и попались экспедиции на гору Муг. Разгаданное уже с гораздо меньшим трудом имя того арабского правителя, которому он адресовал свое письмо, неожиданно принесло совершенно точную дату документа сотым годом хиджры, около 718—719 года н. э. Буква за буквой были отвоеваны все фактические

данные у письма. Быстро нашел себе место в документе и тот „выеденный“ кусочек с началом формулы исповедания веры, который был найден экспедицией отдельно от письма. Даже строчки, уничтоженные ненасытными червями, удалось в основном реконструировать. Рассматривая теперь фотографию разглаженного письма на коже, я сам недоумеваю иногда—как нам удалось не только разобрать строчки, от которых часто уцелела одна-две буквы, но и уловить какой-то смысл в том, что было съедено. Я чувствую гордость за нашу науку, точные методы которой позволяют находить иногда то, что на первый взгляд кажется безвозвратно погибшим.

Мне думается, что такое же чувство испытали все, даже специалисты совсем других областей, собравшиеся через две «едели в феврале на заседание Сессии Академии Наук, посвященное отчету экспедиции на гору Мут. Читальный зал Института востоковедения, где обыкновенно в разных углах виднелись одинокие читатели, теперь был переполнен. Заняты были не только все места, но почти и все проходы. Непременный Секретарь Академии, пришедший в середине заседания, открыв дверь, невольно попятился: настолько необычной показалась картина для взора того, кто был знаком с видом очередных заседаний группы востоковедения. И действительно, это было торжество — торжество экспедиции, обогатившей науку невиданными материалами, и торжество самой науки, показательно говорившей о своей мощи, которая на глазах всех как бы поднимала ваши знания на высшую ступень.

Конечно, работа над документами не кончилась этим заседанием, как и не кончилась изданием в том же году „Согдийского сборника“, где были освещены основные научные результаты, между прочим и систематического

исследования арабского письма, о котором я теперь вспоминаю. Со временем выяснилось, что имя главного героя надо читать Дивашти а не Дивасти, удалось установить название того замка, куда он увел своих согдийцев после окончательного разрыва с арабами, , удалось даже определить породу козы, на коже которой было написано послание. Вероятно много еще деталей выплывет при дальнейшем исследовании документа; я надеюсь, что кому-нибудь удастся прочесть лучше или полнее отдельные буквы и слова, которые для нас остались загадочными, однако все это уже частности. Верный путь открылся с того момента, когда впервые блеснуло такое странное и загадочное имя Дивасти; этот миг какого-то подсознательного толчка мысли, какого-то „открытия" и был началом аналитического научного процесса. Благодаря ему теперь это имя звучит чем-то близким и понятным для всех иранистов, для всех историков Средней Азии. Арабист с радостью чувствует, что попавшее в его руки письмо из Согдианы оказалось не только выдающимся, исключительным памятником арабской палеографии,, но и первостепенным историческим источником.

Изучение согдийской культуры после находки на горе Муг вступило в новый период своего развития, но .суровая судьба не позволила уже принять участие в нем двум лицам, которые, казалось бы, больше других ученых имели на это право. Один из них, С. Ф. Ольденбург, сам бывавший в Средней Азии и в Восточном Туркестане, сам обогативший науку находкой согдийских рукописей, умирал от неизлечимой болезни. Буквально на смертном одре он слушал наши рассказы о первых успехах дешифровки, радовался не меньше нас и строил планы дальнейшей работы, дальнейших экспедиций, в которых — он хорошо это знал — не было места для него. Но он всю жизнь трудился для науки и организации науки;

непрерывное развитие и вечность науки были для него аксиомой, и потому так спокойно и просто он мог говорить о будущем накануне своего ухода из жизни. Ему, более чем кому-либо, мы были обязаны посвятить „Согдийский сборник*“, который он уже не увидел.

Только на три месяца пережил его Ф. А. Розенберг — долголетний хранитель Азиатского музея, верный сотрудник С- Ф. Ольденбурга в руководстве этим учреждением, когда-то единственным востоковедным „институтом“ Академии. В последние десятилетия он особенно успешно занимался согдийскими материалами, настойчиво и систематически дешифрируя те немногие фрагменты и рукописи, которые хранились в наших собраниях. Со своей солидной иранистической базой, он быстро стал одним из первых в мире знатоков согдийской письменности. Однако^ его мозг, истомленный тяжелой болезнью последних лет, как-то недоверчиво прислушивался к рассказам об исключительной находке: ему было, вероятно, трудно осмыслить, что он всю жизнь разбирал отрывки и единичные экземпляры, а теперь обнаружилось сразу несколько десятков документов, ярко освещающих неизвестные раньше стороны близкой ему согдийской культуры. Особенно скептически он относился к рукописям „на палках“, которые до сих пор были никому неведомы, и, кажется, до конца дней своих подозревал, не кроется ли здесь какое-нибудь недоразумение. Некоторым утешением для нас служило это неожиданное подтверждение научного величия находки, которая даже специалисту казалась невероятной. Мне же самому и теперь часто хочется, чтобы когда-нибудь в Средней Азии нашелся еще хоть один такой арабский документ, как знаменитое уже в науке письмо из Согдианы.

Библиография

1. Бартольд В.В, Марр Н.Я, Ольденбург С.Ф, Коковцев П.К. Записка об ученых трудах профессора Петроградского университета Игнатия Юлиановича Крачковского//Известия АН, П-г, 1921, том 15.
2. Винников И.Н. Библиография-АН СССР. Материалы к библиографии ученых СССР, М-Л, 1949.
3. Винников И.Н. Дополнения к Библиографии трудов академика И.Ю. Крачковского//ПС.М-Л, 1954, выпуск 1(63).
4. Долинина А.А. Игнатий Юлианович Крачковский и Императорское Православное Палестинское Общество//Указатель трудов ИППО 1881-2007, 2-е издание. СПб, 2009.
5. Долинина А.А. Невольник долга. СПб, 1994.
6. Коран. Перевод и комментарии И.Ю. Крачковского-Издание второе. Москва: Наука, ГРВЛ, 1986-528с.
7. Крачковский И.Ю. Над арабскими рукописями. Листки воспоминаний о книгах и людях. Издание стереотипное. – Москва: Книжный дом «Либроком», 2019.-168 с. Академия фундаментальных исследований (История).
8. Крачковский И.Ю. Труды по истории и филологии Христианского Востока.-Москва: Наука-Восточная литература, 2015-901 с. Введение: А.А. Долининой: И.Ю. Крачковский, Жизнь и творчество, с 9-19.

Алии Муҳаммадии ХУРОСОНӢ

адабиётшинос

Савриддин Расулов

унвонҷӯ

**ЗИКРИ НОМУ АШЪОРИ РӮДАКӢ ВА ШОИРОНИ
ҲАМАСРИ Ӯ ДАР ТАЗКИРАИ “ЛУБОБУ-Л-АЛБОБ”-И
МУҲАММАД АВФӢ**

Мероси адабии адабиёти классикии форсии тоҷикӣ вобаста ба шароит ва таҳаввули ҷомеа аз замони пайдоиш то ба кунун бо ҳар роҳу васила барои мардум хидмати арзанда карда меояд. Аз рӯи пажӯҳишу таҳқиқоти боварибахши ба пайдоиш ва ташаккулу таҳаввули назми адабиёти навини форсии тоҷикӣ навишташуда, метавон натиҷаи мусбат гирифт, ки он дар охири асри IX ва асри X мелодӣ таҳдоби мустаҳками худро гузошта буд. Ин маънои онро надорад, ки то асрҳои IX-X мардуми бумии Мовароуннахру Хуросон адабиёти худро надошт. Намунаҳои қадимтарини адабиёти бостонии мо дар ҳазорсолаи дувуми пеш аз мелод ва ҳатто тибқи маълумоти мавҷуда пештар аз он дар адабиёти бостон, аз ҷумла, дар ҳаққиҳои рӯи ҷӯбу санг, пӯсти ҳайвонот ва дар китоби муқаддаси “Авесто” ба вучуд омада будаанд.¹

Яке аз муҳаққиқони адабу фарҳанги ориёӣ М. Ҳазратқулов доир ба адабиёти давраи қадими мо, вобаста ба матнҳои дастраси китоби “Авесто” навиштааст: “Пайдоиши Авесто барои ба вучуд омадани адабиёти динӣ ибтидо гузошт.

¹ Ҳикмати “Авесто” [Матн]. – Душанбе: –Адабиёти бачагона, 2014; Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 1 [Матн]. – Душанбе, 1988; Ҳазратқулов М. Ориёӣҳо ва тамадунӣ ориёӣ [Матн]. – Душанбе: Дониш, 2006.

Мӯбадони зардуштӣ бисёр сурудхоеро, ки ба ситоиши худоёни асотири бахшида шуда буданд, ба усули дини зардуштӣ мутобиқат кунонида, ба Авесто ворид намуданд”². Минбаъд китобҳои “Корномаи Доро”, “Аёткори Зарирон”, “Корномаи Артахшери Бобакон”, “Аржанг”-и Монӣ, “Пандномаки Анӯшервон”, “Худойномак”-ҳо, асари суғдии “Достони Рустам” ва ғ., ки аз баъзеи онҳо пораҳою қисматҳои мондаву аз баъзеи дигар танҳо ном, зина ба зина таҳкурсии боэътимоди адабиёти нави форсии тоҷикиро гузошта будаанд. Гузашта аз ин, то асрҳои IX-X аз забонҳои ҳиндӣ, лотинӣ, юнонӣ ба забони мардуми мо китобҳои “Калила ва Димна”, “Синдбоднома”, матнҳои қадимии “Вомиқ ва Азро”, “Саломон ва Абсол” ва ғ. тарҷума ва паҳн гардида буданд, ки таъсири амиқи онҳо то ба кунун ба адабиёти форсии тоҷикӣ мушоҳида мегардад³. Баъзе аз ин асарҳо, ҳатто баъдтар бо истилои арабҳо ба мамлакатҳои дигар, аз ҷумла, ба Хуросону Мовароуннаҳр ва ҷорӣ шудани хати арабӣ ба забони арабӣ тарҷума шуда будаанд. Дар ин давра, яъне оғози ғатҳи арабҳо ба кишвари мо, забони модарии мардум паҳлавӣ, ки он оҳиста-оҳиста ба забони дариӣ тоҷикӣ, ки имрӯз форсии дариӣ тоҷикӣ мехонем, бадал мегардад ва бо ба сари ҳокимият омадани Сомониёни бузурги меҳанпарастии миллатдӯст ташаккулу таҳаввул меёбад. Ин забон, тавре аз таҳқиқоти зиёд маълум аст, бо шарофати Сомониён дар асри X тавонист пухтаю рехта гардида, то ба ҳадди меъёр дарояд. Сомониёни ба арсаи сиёсат омада бо роҳи мусолиҳа бо хилофати араб дар кишвари худ дар баробари нигоҳ доштани дини ислом ба бедор кардани хотираҳои таърихӣ халқи худ, кӯшидаанд ба ривочу раванқи

² Ҳазратқулов М. Ориёно ва тамаддуни ориёӣ [Матн]. – Душанбе, 2006. – С. 310.

³ Мирзозода Х. Таърихи адабиёти тоҷик [Матн]. – Душанбе: Маориф, 1987.

адабу фарҳанги мардум тавачҷуҳи хоса равона намоянд. Бедор кардани ифтихороти миллӣ алайҳи зулму ситами он замона, бахусус ба мардуми мо овардаи арабҳо боис шуд, ки ба забони форсии дарию тоҷикӣ асарҳо офарида шаванд, адибоне ба майдон оянд, ки дар баробари ба забони арабӣ эҷод намудан, ба забони модарии худ асарҳои илмию таърихию фалсафию бадеӣ офаранд⁴. Ба майдон омадани тарҷумонҳои эронитаборон аз паҳлавию форсии тоҷикӣ ба забони арабӣ, монанди Абдуллоҳ ибни Муқаффаъ, Ибни Надим, Алӣ ибни Зиёди Тамимӣ, Ҳасан ибни Саҳл, Ҷабала ибни Солим, Исҳоқ ибни Язид ва даҳҳои дигар баёнгарии онанд, ки ин нафарон пеш аз ҳама эҷодкор буданд. Ба ин маънӣ, адабиётшинос Н. Зоҳидов дар бораи Ҷабала ибни Солим менависад: “Яке аз нахустин мутарҷимоне, ки ба тарҷумаи осори тоисломии форсу тоҷик ба забони арабӣ пардохтааст, Ҷабала ибни Солим аст. Ӯ аз хонадони дабирони эроние бархостааст, ки дар нимаи аввали асри VIII дар ҳаёти фарҳангии хилофати Уммавиён нақше фаъол бар уҳда доштанд”⁵.

Бояд гуфт, ки агар ин тарҷумонҳо забони паҳлавиро, ки баътар ба забони форсии дарию тоҷикӣ бадал гардид, намедонистанд, аз кучо тарҷумонӣ мекарданд? Бадеҳист, ки онҳо пеш аз ҳама бо забони модарии худ мусаллаҳ буданд. Дар бораи аввалин эҷодкорон ба забони форсии дарӣ андешаҳо гуногун бошанд ҳам, рӯдакишиноси маъруф Саид Нафисӣ дар бораи Холид ибни Абдуллоҳ, ки аз ҷониби хилофати арабҳо ҳокими Хуросон таъйин шуда буд, менависад: “Чунонки муаллифи “Китабу-л-уюн ва-л-ҳадоиқ” овардааст, дар соли 117х. (735м.) Ҳишом ҳукмронии Хуросонро

⁴ Зоҳидов Н. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII–X [Матн]. – Душанбе: Бухоро, – С. 162–179.

⁵ Зоҳидов Н. Адабиёти форсу тоҷик дар асрҳои VIII–X [Матн]. – С. 172.

бори дигар ба Холид ибни Абдуллоҳ дод. Ва Холид бародараш Асадро дубора ба он ҷо фиристонд...

Ҷанги Асад ибни Абдуллоҳ дар Хатлон дар соли 119ҳ. (737м.) будааст ва пас аз он ранҷҳои бисёр ноком ба ақиб баргашт ва ҷунонки батафсил дар китобҳои таърих дар ҳаводиси ин замон омадааст, чун ба Балх бозгашт, мардуми Балх вайро ба забони форсӣ гуфтанд:

*Аз Хуталон омадия,
Бирав, табоҳ омадия.
Обор боз омадия,
Хушкунизор омадия.”⁶*

Муаллифи ин ду байт ҳанӯз маълум карда нашудааст, вале ин маънои онро дорад, ки мардумони Хуросони бузург ҳанӯз аз оғози асри VIII мелодӣ на танҳо бо забони форсии тоҷикии навин суҳбат мекарданд, балки, зиёда аз ин, ба эҷоди осори бадеӣ низ оғоз намуда буданд. Ду байти иқтибосшуда аз он шаҳодат медиҳад, ки адабиёти тоҷик аз ибтидо бо халқ қаробати наздик дошт ва ташвиқи ҳимояи обу хоки аҷдодӣ ва ойини падаронро мекард. Ҳамин аст, ки дар нукоти гуногуни кишварҳои форсизабони қарнҳои VIII, IX ва баъдтар намунаҳои гуногуни шеър хеле фароҳу густурда падида меоманд. “Вале маркази муқтадир ва ҳақиқии шеър адаби замони Сомониҳо ҳамоно Бухоро ба шумор мерафт. Бухоро, ки дар соли 892 бо сарӣ Исмоили Сомонӣ чун пойтахти Сомониҳо қарор гирифта буд, дар охири асри IX ва ибтидои асри X ба маркази бузурги илмию адабии мамлакат табдил ёфт”.⁷

⁶ Саид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн] . – Душанбе: Нодир, 2009. – С. 215- 216.

⁷ Афсаҳзод А. Одамушшуаро Рӯдакӣ [Матн] . – Душанбе: Адиб, 2003, – С.84.

Аз асри VIII ба баъд, бо ташаккул ёфтани доман густурдани забони форсии дари тоҷикӣ дар баробари донишмандон аҳли эҷод низ ба майдон омаданду шуҳратёри Хуросону Мовароуннаҳр гардиданд. Дар натиҷаи талошҳои бамаврид ба боварии Хилофати араб даромадани Сомониён ба ин имкониятҳои фавқулода назаррас овард ва бешубҳа маркази он шаҳри Бухоро буд. Саид Нафисӣ аз донишмандони Хуросон дар замони Рӯдакӣ хабар дода, аз ҷумлаи менависад: “Чизе ки дар ин миён аҳаммияти бисёр дорад, ин аст, ки Хуросону Мовароуннаҳр, яъне ки қаламрави Сомониён бархостаанд, қатъан даҳ баробари касонест, ки дар навоҳии дигари Эрон падида омадаанд. Дар миёни сад тан донишмандони Хуросон бештарашон аз мардуми Ҳироту Нишопур ва атрофи ин ду шаҳр буданд ва ин низ мерасонад, ки ин ду шаҳр пас аз Бухоро муҳимтарин маркази дониш дар он рӯзгор будаанд ва мардуми он ҷо (яъне -Бухоро) ба дониш мегаравидаанд”⁸.

Дар баробари донишмандоне, ки Саид Нафисӣ аз ному насаби онҳо ёд кардааст, бо ташаббуси ба вучуд овардани забони форсии нав “дар давраи Тоҳириён (821-873) ва Сафғориён (873-903) дар Хуросон сар шуда бошад ҳам, он қадар натиҷаманд нашуда буданд. Дар Бухоро ва дар давраи Сомониён натиҷаҳои калон дод”⁹, ки сабабҳои он дар асарҳои таърихии гузаштаву имрӯз равшан нишон дода шудаасту ҳоҷат ба бозгӯӣ надорад.

Имрӯз дар заминаи дарёфтҳои илми адабиётшиносӣ аз аввалин шеърҳои форсии тоҷикӣ, ки бо лаҳҷаҳо суруда шудаанд, метавон “Суруди оташқадаи Каркуй, се мисраъ аз

⁸ Саид Нафисӣ. Мухити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн]. – С. 384.

⁹ Айни С. Устод Рӯдакӣ [Матн] /Садриддин Айни// Куллиёт, ҷилди II. Китоби якум. – С. 131–164.

Язид ибни Муфарраъ, шеъри балхиён, ки болотар иқтибос шуд, ду байт аз Абулянбағӣ ва як байт аз суруди мардуми Бухороро ёдовар шуд.

То ба майдони адабиёт ворид гардидани шоирони ҳамасри Рӯдакӣ метавон аз шоирони пешини фориғӣ, ки ашъорашон каму беш дастрас шудааст, монанди Баҳроми Гӯр, Ҳанзалаи Бодғисӣ, Маҳмуди Варроқи Ҳиравӣ, Абӯсулайки Гургонӣ, Фирӯзи Машриқӣ, Муҳаммад ибни Васифи Сағзӣ, Бассоми Курд ва Муҳаммад ибни Мухаллади Сағзӣ ном бурд, ки аз онҳо каму беш 57 байт боқӣ мондааст. Дар ин миён, аз ҳама бештар аз Васифи Сағзӣ шеър мондааст, ки аз се қитъа, дар умум 20 байт, иборат мебошад.¹⁰ Ба ин гурӯҳ Рӯдакишинос А. Афсаҳзод Муҳаммад ибни Баъис, Муҳаммад ибни Мухаллад, Алии Тирмизӣ, Абӯҳафси Суғдӣ, Абулаббоси Марвазӣ ва Абулалои Шуштариро шомил намудааст¹¹. Вале Саид Нафисӣ, мурағибони “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” (солҳои 1958, 2007) ва “Шоирони аҳди Сомониён” (1999) шоир Абулалои Шуштариро ҳамасри устод Рӯдакӣ медонад. Ҳатто Саид Нафисӣ ӯро шоири дарбори Сомониён хондааст.¹² Ӯ дар мақолаи худ “Абулалои Шуштарӣ” дар ин бора аз рӯи маълумоти бадастоварда дурустии равиши корашро ҷамъбаст намудааст¹³. Вале аз рӯи забон, ҳусни баён ва равонии гуфтор, ки аз 19 байти боқимондаи ашъори Абулало бармеояд, метавон хулоса намуд, ки шояд вай аз шоирони аввали давлатдории Сомониён бошад.

Агар имрӯз, аз ин баландӣ, ба ашъори шоирони асри IX нигоҳи амиқ равад, бо вучуди ашъори андак мондан

¹⁰ Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2007. – С. 19–30.

¹¹ А. Афсаҳзод. Одамушшуаро Рӯдакӣ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2009. – С. 89–92.

¹² Саид Нафисӣ. Мухити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн]. – С. 386.

¹³ Саид Нафисӣ. Абулалои Шуштарӣ [Матн]. “Шарк”, – Техрон, 1310. – С. 265- 268.

дармеёбем, ки дар онҳо ҳанӯз забони носуфта, баёни авомона, сусти бадеият ва ғайра ба мушоҳида мерасад.

Ба асли мақсад бармегардем ва мебинем, ки шоирони ҳамасри Рӯдакӣ кадомҳоянд ва ашъори онҳо бо чӣ василае то имрӯз омада расидаанду пас аҳли таҳқиқ ва матншиносон дар ин замина осори ҳам-асрони Рӯдакиро чӣ гуна мурағат сохтаанд.

Дар асри X бо шукӯҳи давлати Сомониён назми форсии тоҷикӣ рӯ ба пешрафт ниҳод ва камол ёфт. “Шаҳри Бухоро на танҳо маркази сиёсиву маъмурии давлати Сомониён, балки маркази нашъунамои илм, ҳунар, баҳусус шеъри форсӣ-тоҷикӣ гардид. Амирони Сомонӣ ба инкишофи илму адабиёт аҳамияти калон меоданд”¹⁴.

Мувофиқи маълумоти сарчашмаю маъхазҳои мавҷуда ва коғукобу дарёфти муҳаққиқони даврони Сомониён ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ, аз яке камтару аз дигаре бештар тавассути китоби “Таърихи Систон”, ки муаллифаш маълум нест, “Луғати фурс”-и Асадии Тӯсӣ, “Ал-муъҷам фӣ маоири ашъор-ил-Аҷам”-и Шамс Қайси Розӣ, “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорӣ, “Чаҳор мақола”-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ, “Маҷмаъ-ул-фурс”-и Сурурӣ, “Оташкада”-и Лутф-алибеки Озар, “Тарҷимон-ул-баллоғ”-и Родуёнӣ, “Ятимат-ул-даҳр”-и Саолабӣ, “Муъҷам-ул-булдон”-и Яъқуби Ҳамавӣ, “Нафаҳот-ул-унс”-и Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, “Фарҳанги Қаввос”-и Фаҳри Қаввос, “Тухфат-ул-аҳбоб”-и Ҳофизии Ёбаҳӣ, “Шеър-ул-Аҷам”-и Шиблии Нуъмонӣ ва ғ. ба мо расидаанд.

Масалан, бо пайдо гардидани китоби муаллифаш имрӯз номаълуми “Таърихи Систон” масъалаҳои зиёде вобаста ба пайдоиши шеъри форсии тоҷикӣ барои мо равшан шудааст.

¹⁴ Сайфуллоев А. Паямбари ишқ [Матн]. – Душанбе: Адиб, 2008. – С. 64.

Чопи ин китоб бо заҳмати донишманд ва адиб Маликушшуаро Баҳор дар соли 1314 (баробар ба соли 1936 м.) аз чоп баромад, ки ашъори зиёди шоирони дарбори Саффорӣён (873-903) ба туфайли он ба мо расидааст¹⁵. Дар “Таърихи Систон” пеш аз ҳама аз ашъори шоирони дарбори Яъқуб ибни Лайс (873-897м.), монанди Муҳаммад ибни Васифи Систонӣ, Бассоми Курди Хориҷӣ ва Муҳаммад ибни Муҳаммади Сағзӣ” намунаҳо оварда шудааст.¹⁶ Дар ин асари таърихӣ қиматбаҳо омадааст, ки чун Яъқуб ибни Лайс аз лашкари арабҳо Занбил ва Аммораи Хориҷиро шикаст доду Ҷиротро тасарруф кард, боз ба ӯ Систону Кирмон ва Форсро доданд, вайро ба забони арабӣ аҳсанҳо мехонданд. Яъқуб гуфт, ки чизе ки ман дарнамеёбам, чаро гӯянд! Шоир Муҳаммад ибни Васиф ин шеър ба форсӣ–тоҷикии навин гуфт:

*Эй амире, ки амирони ҷаҳон хосаву ом,
Бандаву чокару мавлову сағбанду гулом.
Азалӣ хатте бар лавҳ, ки мулуке бидиҳед,
Ба Абиюсуфи Яъқуб бина-л-Лайси ҳумом...¹⁷*

Ин қитъа шеър аз ҳафт байт иборат мебошад. Аз ин шоир дар саҳифаҳои баъдтари “Таърихи Систон” қасидаи дигаре ба мо омада расидааст, ки матлааш ин мебошад:

*Мамлакате буд, шуда беқийс,
Амр бад-он мулк шуда буд рос.¹⁸*

Дар “Таърихи Систон” аз шоир Бассоми Курд панҷ байт¹⁹ Муҳаммад ибни Муҳаммади Сағзӣ се байт²⁰, аз Абӯсалаки

¹⁵ Таърихи Систон [Матн]. – Техрон: Ховар, 1314.

¹⁶ Ҷамон ҷо. – С. 210-211; 211-212.

¹⁷ Ҷамон ҷо. – С. 210.

¹⁸ Ҷамон ҷо. – С. 286-287.

¹⁹ Ҷамон ҷо. – С. 166-167.

²⁰ Ҷамон ҷо. – С. 212.

Гургонӣ чаҳор байт²¹ ҷой дода шудааст, ки ҳамасрони Рӯдакианд.

Он чи аз шоирони аввалини форсигӯй ба мо расидааст, баёнгари онанд, ки шеъри форсии тоҷикӣ ҳанӯз пеш аз дар маркази Бухоро шуҳрат ёфтагӣ дар дигар минтақаҳои Хуросону Мовароуннаҳр, ки арабҳо дар он ҷоҳо дертар ворид шудаанд, монанди Гургон, Мозандарон, Табаристон ва ғ. нубуғ намудааст. Ғайр аз ин дар баъзе тазкираҳо, таърихҳо, асарҳои илмӣ, луғатҳо намунае аз осори ҳамасрони Рӯдакӣ омадаанд.

Ва ё бигирем “Ал-муъҷам”-и Шамси Қайси Розиро, ки дар боби илмҳои арӯз, қофия ва нақди шеъри форсии тоҷикӣ бахшида шуда, байни солҳои 1218-1233 м. навишта шудааст. Шамс Қайси Розӣ барои ба ҳадафи худ расидан ва ба илми арӯзу қофия ва нақди шеъри шоирони то замони худ баҳо додан табиист, ки ба ашъори эшон мурочиат намудаасту мебинем, ки дар байни онҳо намунаҳое аз шеъри Рӯдакӣ ва ҳамасронаш низ ҷой доранд. Ин намунаҳо аз шаш боби “Ал-муъҷам” бештар дар бобҳои дувум, севум, чаҳорум ва панҷуми ин асар дучор меоянд.²² Масалан, дар боби дувум, ҳарфи “нун”, ки “Завоиди он ҳашт аст”²³, дар зиёдати ду, ки “Ҳарфи нисбату такрири аъдод” ном дорад, бо шарҳ додани калимаи “шайгон”, ки ҳамчунин дар асл “шоҳгон” будааст, яъне коре, ки ба ҳукми подшоҳ кунанд, бе музду миннат” ва мисрае барои таъйиди гуфта аз Шаҳиди Балхӣ оварда шудааст ва он мисраъ ин аст:

*Мафармой дарवेशро шайгон!*²⁴

Дар китоби мазкур аз ашъори Одамушшуаро намунаи зиёд, аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ барои “ҳарфи таҳсис” аз

²¹ Ҳамон ҷо. – С. 242.

²² Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1991. – С. 188-376.

²³ Ҳамон ҷо. – С.188.

²⁴ Ҳамон ҷо. – С.189.

Абулаббоси Имоҷӣ 2 байт, аз Дақиқӣ 3 байт, барои “Вови баёни замма” аз Абулҳасан Оғочӣ 2 байт, барои “ҳарфи лаёқат ва лузум” аз Шокири Бухорӣ 2 байт, аз Ғазвонии Лӯкарӣ 1 байт, мисоле барои ҳафз аз Хусравии Сарахсӣ 3 байт, дар боби панҷум, ки “Дар уюби қавофӣ ва авсофи нописандидае, ки дар каломии мавзун афтад” ном дорад,²⁵ аз Дақиқӣ 7 байт, аз Маъруфии Балхӣ боз 1 байт, аз Мунҷики Тирмизӣ дар мисол барои ташбеҳи пӯшида 1 байт, аз Мунҷики Тирмизӣ дар мисол барои илтифот 1 байт, ҷамъ бисту ҳафту ним байт ё 55 мисраъ истифода гардидааст. Бо ин заҳмати худ Шамси Қайси Розӣ тавонистааст ном ва ашъори, камҳам бошад, шоирони зикршударо маҳфуз дорад ва то ба замони мо расонад. Дуруст аст, ки бештари ин абёт дар маъхазу сарчашмаҳои дигар низ ҳастанд, бо вучуди ин “Ал-муъҷам” як дилпурии дигарест дар нигоҳ доштани ин ашъор ва ғ.

Асари дигаре, ки дар он аз ашъори Рӯдакӣ ва шоирони ҳамасри Рӯдакӣ исифода шудааст, китоби Муҳаммад ибни Умари Родуёӣ “Тарҷумон-ул-балоғат” ба шумор меравад, ки дар охирҳои асри XI ва аввали асри XII тавлиф шудааст.²⁶ “Тарҷумон-ул-балоғат” аз қадимтарин асарест, ки дар бораи санъатҳои бадеӣ баҳс мекунад. Муаллиф истилоҳоту таърифоти санъатҳои бадеиро ба забони форсии дарӣ гардонид, онҳоро бо гуфтори устодони шеъри форсӣ тасдиқ менамояд.²⁷ Дар ин асар намунаи ашъори беш аз 45 шоир оварда шудааст, ки 12 нафарашон аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ, монанди Абулҳасан Оғочӣ, Хусравонӣ, Хусравии Сарахсӣ, Дақиқӣ, Шокири Бухорӣ, Абӯшақури Балхӣ,

²⁵ Шамс Қайси Розӣ. Ал-муъҷам [Матн]. – С. 230.

²⁶ Муҳаммад Умар ар-Родуёӣ. Тарҷумон-ул-балоғат [Матн]. –Техрон: Асотир, 1949 м.

²⁷ Шарифов Х. Тарҷумон-ул-балоғат [Матн] // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3. – С. 177-178.

Абулаббос, Абулғалои Шустарӣ, Кисоии Марвазӣ, Мунҷики Бухорой ва Маънавӣ мебошанд.

Бо вучуди он ки ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ дар сарчашмаҳою китобҳои дигар ба ин ё он воситае ба теъдоди кам то имрӯз омада расидаанд, дар ин қатор “Лубобу-л-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорой, «Луғати фурс»-и Асадии Тӯсӣ, “Фарҳанги Қаввос”-и Фаҳри Қаввос ва “Тухфату-л-аҳбоб”-и Ҳофизи Ӯбаҳӣ назаррас мебошанд.

Яке аз аввалин тазкираҳо, ки то замони мо омада расидаасту номи Рӯдакӣ ва намунае аз мероси гаронмояи ҳамасрони Рӯдакиро дар худ маҳфуз дошта омадааст, тазкираи “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфии Бухорой мебошад.²⁸ Ин асар байни солҳои 1121-1122 навишта шудаасту қадимтарин тазкираест, ки то имрӯз маҳфуз монда, дар боби шуароӣ то замони худ ҳатталимкон маълумот медиҳад. Нигоҳи аҳли таҳқиқ дар бораи тазкиранигорӣ он аст, ки пеш аз Авфӣ ба забони форсии тоҷикӣ тазкираҳо вучуд дошта бошанд ҳам, онҳо бо мурури замон аз байн рафтаанд.

Мухтасари фарогирии муҳтавои “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ он аст, ки он аз ду ҷилд иборат буда, дувоздаҳ боб дорад. Ҷилди аввали асар шомили ҳафт боб аст. Дар ду боби аввали ин ҷилд Муҳаммад Авфӣ дар фазилати шеърӯ шоирӣ ва маънии луғавии шеър баҳс орофта, дар ду боби дигар дар бораи ҷӣ касе шеъри аввалини форсии тоҷикиро гуфтааст, сухан меронад. Дар бобҳои панҷум, шашум ва ҳафтуми боби аввали тазкира сухан дар бораи онҳое рафтааст, ки шоҳ, амир, вазир, олим ё фозилесту аслан пешаи шоирӣ надошта, ягон-ягон шеър мегуфтаанд, ки теъдодшон ба 130 нафар мерасад. Ҳамин тавр ду ҷилди “Лубоб-ул-албоб” фарогири бобҳои “Дар фазилати шеърӯ шоирӣ”, “Дар

²⁸ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – Техрон: Иттиҳод, 1335.

маънии шеър аз тариқи луғат”, “Дар маънии аввал кӣ шеър гуфт”, “Дар маънии аввали шеъри порсӣ кӣ гуфт?”, “Дар латоифи ашъори салотин ва мулук ва умаро”, “Дар латоифи вузаро ва судур ва куффор”, “Дар латоифи ашъори аимма ва уламо ва судур ва фузало”, “Дар латоифи ашъори шуарои Оли Тоҳир ва Оли Лайс ва Оли Сомон ва ин табакаи авваланд”, “Дар табақоти шуарои Оли Носир”, “Дар табақоти шуарои Оли Салҷуқ то охири аҳди Султон Саид”, “Дар латоифи ашъори судур ва шуаро ва афозил, ки бад-ин ҳазрат мавсуманд” мебошад. Дар ин миён тавачҷуҳи мо асосан ба боби ҳаштуми ин тазкира “Дар латоифи ашъори шуарои Оли Тоҳиру Оли Лайс ва Оли Сомон”²⁹ равона шуд, бахусус ба шуарои Оли Сомон, ки ҳамасрони устод Рӯдакианд.

Ҷои ишора аст, ки ҳар ҷилди китоб бо муқаддимаи мухтасар оғоз ёфта, сипас муаллиф то ҷое шарҳи ҳоли шоиронро баён мекунад, вале на батафсил, балки бо овардани баъзе лаҳза ва воқеаҳои ҷудогонаи онҳо. Чизи дигаре, ки ин ҷо бояд гуфта гузашт, он аст, ки аҳаммияти ин тазкира пеш аз ҳама дар нигоҳ доштани ном ва намунаи ашъори шоирони асрҳои IX-XIII доништа мешавад, бахусус шоирони Оли Сомон, ки аз ҳеч кадомашон девоне боқӣ намондааст. Дар “Лубоб-ул-албоб” дар боби ҳаштум фасли ҷудогонае, ба номи “Фасл дар зикри шуарои Оли Сомон” омадааст.³⁰ Дар ин фасл аз 28 тан аз шоирони Оли Сомон сухан ба миён рафта, монанди Ашшайх Абулҳасан Шаҳид ал-Балхӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Мӯсо ал-Фароловӣ, Ал-устод Абӯабдуллоҳ Ҷаъфар Муҳаммад ар-Рӯдакӣ ас-Самарқандӣ, Абулаббоси Рабанҷонӣ, Абӯзироъаи Муаммари Ҷӯйборӣ, Абулисҳоқи Ҷӯйборӣ, Ал-устод Абӯмансур Муҳаммад ибни Аҳмад ад-Дақиқӣ ат-Тӯсӣ,

²⁹ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – Теҳрон: Иттиҳод, 1335. – С. 241-265.

³⁰ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – Теҳрон: Иттиҳод, 1335. – С. 242.

Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад ат-Тирмизӣ маъруф ба Мунчиқ, Абулҳасан Алӣ ибни Муҳаммад ал-Ғазвонӣ ал-Лӯкарӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибн-ал-Ҳасан ал-Маъруфии Балхӣ, Мансур ибни Алӣ ал-Мантиқӣ ар-Розӣ маъруф ба Маврид, Абӯбакр Муҳаммад ибни ал-Хусравӣ ас-Сарахсӣ ал-Ҳаким, Абулқосим Зиёд ибни Муҳаммад ал-Қамарӣ ал-Бухорой, Абӯтоҳир ат-Таййиб ибни Муҳаммад ал-Хусравонӣ, Абӯшаккур, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Солеҳи Нисопурӣ, Абӯмуҳаммад ал-Бадеъ ибни Муҳаммад ибни Маҳмуд ал-Балхӣ, Абулмузаффар Наср ибни Муҳаммад ал-Истиғноӣ ан-Нишопурӣ, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Абдуллоҳ ал-Ҷунайдӣ, Абӯмансур Аммора ибни Муҳаммад ал-Марвазӣ, Турки Кишии Айлоқӣ, Абулмасали Бухорой, Абулмуайяд ал-Балхӣ, Маънавии Бухорой, Хаббозии Нишопурӣ, Сипехрии Мовароуннаҳрӣ (Бухорой), Абулмасали Бухорой ва Равнақии Бухорой. Бо вучуди он ки шумора минбаъд дар баъзе сарчашмаҳо ва тавассути баъзе маъхазҳо пурратар гардонида шудааст, тазкираи “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣи Бухорой аз маъхазҳои бебаҳои фарогири шоирони Оли Сомон ба шумор меравад, зеро минбаъд мебинем, ки бисёре аз маълумотномаҳо дар бораи ин ё он шоири ин аҳд ба воситаи ҳамин тазкираи арзишманд то ба минбаъд омада расида.

Тавре ишора рафт, Муҳаммад Авфӣ дар муаррифии шоирони Оли Сомон ба ишораи баъзе ҷузъиёти ҳаёту эҷодиёти эшон қаноат намудаасту халос. Тазкиранигор дар бораи шоир Шаҳиди Балхӣ мегӯяд: “Шаҳид шоире шаҳдсухан, шоҳиди калом бувад, чун хутбаи ғасоҳат хондӣ ҳамаи ғусаҳо гӯш шудандӣ ва чун арӯси балоғатро хутба кардӣ бе дасти паймон даст ба паймони ӯ додӣ ва Рӯдакӣ ба тақдими ӯ муътариф будааст ва сабақ-сабақи ӯ такрор карда ва дар он

вақт Шаҳид ба олами охират рафт Рӯдакӣ дар марсияти ӯ ин ду байт иншо кард, назм:

*Корвони Шаҳид рафт аз пеш
В-они мо рафта гиру меандеш.
Аз шумори ду чаши як тан кам,
В-аз ҳисоби хирад ҳазорон беш*".³¹

Сипас Муҳаммад Авфӣ дар тазкирааш 15 байт аз ашъори форсии тоҷикии ӯро оварда, илова менамояд, ки "Ва Шаҳидро шеъри тозист ва ба ҳар ду забон назм пардохтааст ва дар ҳар ду майдонсаворӣ намуда ва дар китоби "Ҳамосат-уз-Зурафо", ки Абӯмуҳаммад Абдулкофии Равзанӣ таълиф кардааст, ин се байт аз муншаоти ӯ овардааст...".³² Ва он ду байт дар тазкира оварда шудааст. Дар ин иқтибос агар Муҳаммад Авфӣ аз шоири дузабона будани Шаҳиди Балхӣ ба мо иттилоъ диҳад, аз тарафи дигар ӯ ин хабари худро бо овардани маъхази боварибахш таъйид менамояд.

Муҳаммад Авфии Бухорӣ бо ин иқтибосҳои оварда доир ба Шаҳиди Балхӣ сухани худро доир ба ӯ дар баҳши шоири дигаре ҳамзамони устод Рӯдакӣ Фароловӣ идома дода, менависад: "Фароловӣ аз шуарои маъруф будааст ва ба ҳусни назм мавсуф ва ӯ бо Шаҳид дар як қарн будаанд ва дар як мартаба ва Рӯдакӣ ҳар ду ро дар як силк кашидааст ва зикри ҳар ду ба як ҷо оварда, чунонки мегӯяд, байт:

*Шоир Шаҳиду шуҳра Фароловӣ
В-ин дигарон ба ҷумла ҳама ровӣ*".³³

Андешаи Муҳаммад Авфӣ дар бораи шеъри Фароловӣ низ хеле мусбат арзёбӣ шудааст ва шояд ба сабаби таваҷҷуҳи устод Рӯдакӣ ба шеъри Шаҳиди Балхӣ ва шеъри ӯ бошад, ки соҳиби

³¹ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – Техрон. – С. 242.

³² Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – Техрон. – С. 243.

³³ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – Техрон. 1335. – С. 244.

тазкира аз шоирони Оли Сомон аввал аз ин ду суханвар ёд кардааст. Ишораҳои Муҳаммад Авфӣ доир ба ин ду шоири Оли Сомон нақд кардани ашъори онҳо мебошад. Ин ҷо аз Фароловӣ танҳо 2 байт забту сабт гардидааст.

Муҳаммад Авфӣ аз шоир Абӯшуъбайби Ҳиравӣ ва шеърӣ ӯ ёд карда, бо як ҷумлаи кӯтоҳ ба нодирагуфториаш ишора менамояду ғазалеро, ки ба тарсобачае гуфтаасту иборат аз 6 байт мебошад, шоҳид меорад.³⁴ Соҳиби тазкира сипас Рӯдакиро дар шеър “Устод” мехонад, ӯро “модарзод нобино, аммо чунон заки ва тезфаҳм”³⁵ медонаду аз ашъораш намунаи зиёд дар саҳифаҳои 245-248 овардааст. Аз нигоҳи Авфӣ аз шоирони Оли Сомонӣ танҳо Рӯдакӣ устод будааст, ки ин эҳтиромро ба шоирони дигар нисбат намедихад ва ҳақиқати ҳол ҳам ҳамин аст. Вале кӯри модарзод будани ӯро баъдинағони Рӯдакишинос ба нудрат, бе овардани далели шайъӣ, дастгирӣ намудаанд. Вале яқинан устод Рӯдакӣ кӯри модарзод набуд в-агарна ӯ чунин намегуфт, ки дар ҳамин тазкира омадааст:

Зулфи туро “чим” кӣ кард, он ки ӯ
Холи туро нуқтаи ио “чим” кард.
В-он даҳани танги ту, гӯйӣ, ҳаме
Донакаке нор ба ду ним кард!

Ин нозукбиниву ширинбаёнӣ ва ба ин монанд намунаҳо нишон медиҳанд, ки устод Рӯдакӣ ҳеҷ вақт кӯри модарзод набуд.

Дар “Лубоб-ул-албоб” аз Дақиқӣ 29 байт омада бошад ҳам, муаллиф дар бораи “Шоҳнома” ё “Гуштоспнома” доштани ӯ чизе намегӯяд.

³⁴ Ҳамон ҷо. –С. 244-245

³⁵ Ҳамон ҷо. –С. 250-252.

Вақте Муҳаммад Авфӣ ба шоирони Оли Сомон дар тазкирааш оварда, ду–се ва ё зиёдтар ҷумла мебахшад, услуби тақрибан ягона дорад, яъне ҳунари шоирии мавсуфро сутуда, сипас намунаҳои дастрасе аз ашъори шоиронро меорад. Вале ин маънои онро надорад, ки Муҳаммад Авфӣ ҳамаи дарёфтхояшро аз шоирони ҳамасри Рӯдакӣ дар тазкирааш ҷой додааст. Барои мисол, ӯ аз шоир Абӯбакр Муҳаммад ибни Алӣ ал-Хусравӣ ас-Сарахсӣ ал-Ҳаким, ки аз мамдӯҳони Оли Зиёр будааст.³⁶ 28 байтро интихоб намуда, дар 5 байти охир менависад: “Ва ӯро қасидаест дар эътиқоди инқиёду тақрири эътиқоди худ ва баёни муътақиди суннату ҷамоат ва фавоиди бисёр мутазаммин аст, меғӯяд, шеър...”³⁷ Тазкиранигор баъди овардани 5 байт аз ин қасида дар зер овардааст: “Ва ин қасида дароз аст, бад-ин чанд байт ихтисор афтод”.³⁸

Номи ин шоир ва намунае аз шаъори ӯ, ки “муаллифи “Таърихи Яманӣ” ӯро дар радифи Рӯдакӣ зикр мекунад”,³⁹ аз назари мураттибони “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ (соли 1958), “Шоирони аҳди Сомониён” ва “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ” (соли 2007) аз ҷи бошад, ки афтодааст.

Ҳамин тавр, Муҳаммад Авфӣ бо овардани маълумотномаҳои хеле хурд, ки асосан ба сабку ҳусну баёни шоирони ҳамасри Рӯдакӣ ишора шудаанд, аз Қамарии Сарахсӣ 8 байт, аз Хусравонӣ 4 байт, аз Абӯшақури Балхӣ 8 байт, аз Солиҳи Навоихӣ 4 байт, аз Маҳмуди Балхӣ 10 байт, аз Истиғноии Нишопурӣ 4 байт, аз Абдуллоҳи Ҷунайдӣ 2 байти арабӣ ва 4 байти форсии тоҷикӣ, аз Аммораи Марвазӣ 17 байт, Туркии Кешии Айлоқӣ 4 байт, аз Абулмасали Бухороӣ 3 байт, аз Абулмуайяди Балхӣ 2 байт, аз Равнақии Бухороӣ 4

³⁶ Шоирони аҳди Сомониён [Матн]. – Душанбе: Адиб, 1999. – С.108.

³⁷ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – С. 257.

³⁸ Ҳамон ҷо. – С. 257.

³⁹ Шоирони аҳди Сомониён [Матн]. – С. 108.

байт, аз Маънавии Бухорой 4 байт, аз Хаббозии Нишопурӣ 2 байт, аз Сипехрии Мовароуннахрӣ (Бухорой) 2 байт шеърро дар тазкирааш чой дода, ба онҳо умри дароз ато намудааст.

Дар “Лубоб-ул-албоб” дар бораи Муҳаммад ибни Абдуллоҳи Ҷунайдӣ омадааст: “Аз афозили удабо ва амосили фузало будааст ва дар форсию тозӣ ўро қудрате тамом ва дар назму наср ўро маҳорате шомил...”.⁴⁰

Имрӯз бархе аз адабиётшиносон бовар бар он надоранд, ки Абдуллоҳи Ҷунайдӣ ба арабӣ шеър менавишту аз ў ашъори арабӣ низ боқӣ мондааст. Яке аз чунинҳо Т. Мардонов мебошад. Ў менависад: “Адабиётшиноси эронӣ Забехуллоҳи Сафо ва шарқшиносон Э. Браун ва диг. ақидаи эҳтимолие баён намудаанд, ки гӯё дар “Ятимат-ул-дахр” -и Абӯмансури Саолабӣ (961-1038) доир ба Ҷайхунӣ маълумоти тарҷумаиҳолӣ ва аз ашъори арабиаш намунае оварда шудааст, вале заминаи ин ақида аз ҳақиқат дур аст. Аз ашъори арабии Ҷунайдӣ то рӯзгори мо чизе ба дасти муҳаққиқон нарасидааст”⁴¹. Т. Мардонов дар мақолааш 4 байти шеъри форсии тоҷикии Ҷунайдиरो овардааст. Дар мақолаи ў маъхаз танҳо “Ашъори ҳамасрони Рӯдакӣ (Сталинобод, 1958) нишон дода шудаасту халос. Аммо дар “Лубоб-ул-албоб”-и Муҳаммад Авфӣ 2 байт аз шеъри арабии ў чой дорад, ки ноҳида набояд гирифт.⁴² Зиёда аз ин Саид Нафисӣ аз шоири ҳамасри Рӯдакӣ будани Ҷунайдиरो шак дорад⁴³.

Шоири дигари ҳамасри Рӯдакӣ, ки Муҳаммад Авфӣ аз ў ёд мекунад, Абӯабдуллоҳ Муҳаммад ибни Солиҳи Навоихӣ мебошад, ки аз вай дар китобҳои ба шоирони замони Рӯдакӣ

⁴⁰ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – С. 261.

⁴¹ Мардонов Т. Ҷунайдӣ // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик [Матн]. – Душанбе, 2004. – С. 497.

⁴² Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – С. 261.

⁴³ Саид Нафисӣ. Муҳити зиндагӣ ва аҳволу ашъори Рӯдакӣ [Матн]. – С.562-563.

бахшидашуда хабаре дода нашудааст. Соҳиби “Лубоб-ул-албоб” ба шеъри ин шоир баҳои баланд дода, ўро аз суханварони аҳди Султон Яминуддавла Маҳмуд хонда, менависад: “Дар шеър нафаси ўро завқи оби зулол ва дами ўро асари сеҳри ҳалол, дар аҳди Султон Яминуддавла Маҳмуд. Ҷумлагӣ фузало хостанд, ки ду байти форсии ўро ба тозӣ тарҷума кунанд, касеро муяссар нашуд, то он гоҳ ки Ҳоҷӣ Абулқосим-писари вазир Абулаббоси Исфароинӣ онро ба тозӣ тарҷума кард, чунонки ҳамаи фузало писандиданд ва он ду байти Муҳаммад Солиҳ ин аст, шеър:

*Симдандонаку бас донаку хандонаку шўх,
Ки ҷаҳон он-к бари мо лаби ў зиндон кард.
Лаби ў бинӣ, гўй, ки касе зери ақиқ,
Ба миёни ду гул-андар шакаре пинҳон кард.”⁴⁴*

ва дар зери ин ду байт тарҷумаи арабии он низ оварда шудааст.⁴⁵

Ин иқтибоси овардашуда аз “Лубоб-ул-албоб” баёнгари он мебошад, ки дар замони Рӯдакӣ шоирон на танҳо ба забони модариашон-форсии тоҷикӣ шеър мегуфтаанд, балки арабидонони ҳамзамонашон бехтарину писандитарин шеърҳои даврро ба арабӣ тарҷума менамудаанд ва ғ.

Ҳамин тавр, Муҳаммад Авфии Бухорӣ 28 тан аз шоирони замони Сомониёнро, ки ҳамасрони Одамушшуаро Рӯдакӣ будаанд, дар тазкирааш ҷой дода, асосан, дар бораи сабки суханвариашон изҳори андеша намуда, барои таъйиди андешаи худ намунае аз ашъорашонро овардааст. Дар ин маврид муаллифи тазкира аз маъхазҳои истифоданамудаи худ, ба истиснои 5-6 бор, чизе нагуфтааст. Новобаста ба ин метавон хулоса намуд, ки Муҳаммад Авфии Бухорӣ бо

⁴⁴ Муҳаммад Авфӣ. Лубоб-ул-албоб [Матн]. – С. 259.

⁴⁵ Ҳамон ҷо. – С. 260.

навиштани тазкирааш “Лубоб-ул-албоб” тавонистааст тавассути он ном ва ашъори шоирони Оли Сомон - ҳамасрони устод Рӯдакиро ба баъдинагон расонад ва мо низ аз заҳмати шойғони ӯ имрӯз бархӯрдор бошему бо ёдоварии онҳо номашонро барои баъдинагон зинда нигоҳ дорем.

Абдуламин МАҶНУНОВ
*номзади илмҳои филологӣ,
мудири шӯъбаи фолклори
Институти забон ва адабиёти
ба номи Рӯдакии АМИТ*

ИНЪИКОСИ ДИНУ ХУРОФОТ ДАР ЛАТИФАҶОИ ХАЛҚӢ

Латифа яке аз жанрҳои хеле маълум ва машҳури ҳаҷви халқӣ мебошад. Қобили тазаккур аст, ки халқ дар ҳамаи давраҳо ба воситаи латифаҳо бар зидди золимони, риёкор, авомфиребон ва душманони худ мубориза бурда, ба онҳо хандаи баланди ғолибонае кардааст. Дар латифа фикр хеле кӯтоҳ, муъҷаз ва возеҳ ифода ёфта, он барои тасвири воқеаву ҳодисаҳои манфӣ ва характери типӣ, шакли хеле муносиб мебошад. Агар дар даврони гузашта хандаи тамасхуромези ин жанр ба муқобили амирон, феодалон ва ҳомиёни дину шарият нигаронида шуда бошад, пас ҳоло он бар зидди ҳодисаву воқеаҳои манфии ҳаёт, хусусият ва ахлоқи ношоҷи шахсон алоҳида, ки монеаи пешрафтҳои ҳаёт мегарданд, нигаронида шудааст. Аҳамияти тарбиявӣ ахлоқи латифаҳо дар мубориза бо ҳар гуна монеаҳои ҳаёт ва тарбияи одамон дар рӯҳи идеалҳои пешқадами ҷомеа пайваста меафзояд.

Латифаҳои халқӣ айнан, бидуни тағйирот, дар шакли аслиашон истифода шудаанд. Ин латифаҳо ҳанӯз то Инқилоб (баъзан дар давраи муосир) эҷод шуда бошанд ҳам, аз ҷиҳати мавзӯ то рӯзҳои мо аҳамияти худро гум накардаанд ва барои дар рӯҳи ғояҳои пешқадами ҷамъияти тарбия намудани насли наврас ёри мерасонанд.

Яке аз мавзӯҳое, ки дар латифаҳои халқӣ мавқеи намоёну марказиро ишғол мекунад, танқиду тамасхури намояндагони аҳли дин: шайху мулло, эшону хӯча, сӯфӣ ва диндорони авомфиреби риёкор мебошад.

Дин ва ислом ва ҳомиён он дар замони феодализм аз воситаҳои асосие буд, ки барои истисмори оммаи васеи халқ ба синфи доро хизмат мекард. Ҳомиёни дин тамоми норасоихои зиндагӣ, зулму истисмор ва азобу уқубатҳоро, ки аз тарафи синфи ҳоким ба сари халқи меҳнаткаш меомад, аз сарнавишту тақдир эълон мекарданд ва барои дар ҷаҳолату бадбахтӣ нигоҳ доштани мардум кӯшиш намуда, дар бораи худову расул ҳар шому саҳар сафсата ба гӯши омма мехонданд.

Он гуна ки Ф. Энгелс қайд кардааст, дар асрҳои миёна *“Таълимоти динӣ дар тамоми соҳаҳои фаъолияти фикрӣ ҳукмрон буд”*. Оре, ба ақлу шуури бошандагони замони феодалӣ дин ва хурофот маҳкам ҷой гирифта, фаъолияти инсонро бозмедошт ва ақдро тира менамуд.

В.И. Ленин дар тараққиёти ҷамъият зараровар будани динро қайд карда, чунин навишта буд: *“Дин яке аз шаклҳои зулми маънавиест, ки дар ҳама ҷо бар оммаҳои халқ, ки аз қор қардани доимӣ ба нафъи дигарон ва аз мӯҳтоҷию бекасии хору забун мебошанд, фишор меоварад. Касеро ки тамоми умр қор мекунаду мӯҳтоҷӣ мекашад, дин дар ин дунё ба сабру қаноат қардан меомӯзад, ба умеди муқофоти илоҳӣ тасалли мебахшад. Дин афюни халқ аст. Дин як навъи бӯзаии маънавиест, ки ғуломони капитал дар он симои инсонии худ, талабҳои ба ҳаёт андаке шоистаи инсон доштаи худро гарқ менамояд”*. [В.И. Ленин *Дар бораи дин. Сталинобод, 1957, саҳ.5, 6*].

Бесабаб нест, ки ба муқобили таълимоти уламои дин ва хурофоти динӣ, рӯҳониён, аҳкоми шариат, ки гӯлиро ҷаҳолатро дар иҷтимоъ ҷорӣ менамуданд, дар як силсила

латифаҳои халқӣ хурофот ва доғмаҳои дини ислом аксар ба воситаи образи мулло кушода ва ҳал карда мешавад. Мулло дар латифаҳо яке аз типҳои машҳури манфӣ ба шумор рафта, таҷассуми чашмгуруснагӣ, фиребу тазвир ва камхирадӣ мебошад.

Латифаҳо барои фошу маҳкум намудани таълимоти бардурӯғи динӣ, хислату кирдорҳои манфури рӯҳониён равона карда шуда, дар тарғибу ташвиқи фикрҳои зиддинӣ аҳамияти калон доранд. Барои тақвияти гуфтаҳои боло чанд латифаи халқиро меорем:

1. “Боре мардум аз чаппа истода намоз гузоштани Афандиро дида сабаб пурсиданд, гуфт:

- Як умр рӯ ба қабила ниҳодему ба мақсад нарасидем.

2. Гадо ба Афандӣ рӯй оварда гуфт:

-Садақа диҳед, то дуои хайре кунам.

-Дуоят ба гӯши Худо намерасад ва фоидае надорад.

-Аз кучо медонӣ?

-Агар дуоят фоидае мебахшид, гадо намешудӣ”.

Дар латифаҳои халқӣ бештар муллоҳое ки саводи қазой надоштанду майнаи мардумро бо хурофот захролуд карда, аз халқ пулу садақа мегиранд, масхара мешаванд. Халқ ин гуна муллоҳоро на танҳо барои кундзехниву беилмиашон бад медид, балки барои пастфитратӣ ва муфтхӯриашон аз онҳо нафрат дошт:

3. “ Яг шахс муллоя ганда медидас. Аз вай мепурсанд, ки

-Чиба ҳамин муллоя бикӯшан, аз рӯдаи вай тори танбӯр кунан, бунавозан, “бите, бите, мегӯяд,”- гуфта будас».

Дар латифаи дигар ба ҷойи поку муқаддас будани масҷид шак овардани Афандӣ ба гунаи зер ифода ёфтааст:

4. “Дар як қишлоқ масҷиди намозхонӣ буд. Афандӣ аз яг ҷо омад, ки домолло намози дигара азон мегуфт ва кафшоша гифту мачит даромад. Афандӣ ҳам хараша тела карда ба масҷид андохт, домолло ҷанҷол бардошта:- Хара а мачит б,бурор,-гуфт.

Афандӣ гуфт, ки:-Не! Аз кафши ту хари ман арзон-мӣ? Кафши ту да меҳроби масҷид меистаю хари ман да сутум на- меистад-мӣ?

Кафши туя чан пул мегира, хари мана чан пул?!”

Муллою сӯфиҳо барои фиреб додани мардум ҳамеша аз дурӯғ ва ҳилаю найранг худдорӣ намекарданд:

5. “Муллои масҷид пеш аз намоз ба мардум вазъгӯй карда мегуфт, ки: Хайр кунен, чи қадаре ки хайр кунен, бо ҳамуқа файзу баракати хонатон зиёд мешава, якатон даҳ мешава. Афандӣ як гов дошт, бурда ба хонаи имом басту: “ Тахсир, ма гови мара бигиру дуокун, ки якам даҳта шава, гуфт. Чанд руз гузашту гови Афандӣ даҳ гови имома гирифта омад. Имом гов талаб кард. Афандӣ гуфт: Худат нагуфта будӣ, ки хайр кунен, якатон даҳ мешава...”

6. «Имоми масҷид рӯзе Мушфиқиро дар роҳ нигоҳ дошта гуфт:

- Мегӯянд, ки ту бо Иблис ошноӣ дорӣ, бигӯ, ки афти Иблис чӣ хел аст?

Мушфиқӣ оиначаеро аз кисабағалаш бароварда ба дасти имом доду гуфт:

- Ана, афти Иблисро тамошо кун!»

Ҳар як амалиёти ношоиста макру ҳила, қаллобӣ, фосиқӣ, бадахлоқӣ ва ғайра пеш аз ҳама аз худӣ шайху мулло сар мезад. Халқ дар бораи ин гуна рӯҳониён фосидахлоқ ва қаззобу муттаҳам латифаҳоеро эҷод намуда, онҳоро шармандаю шармсор намуда, ба хилофи ахлоқи вайрони онҳо

табиати пок ва рӯҳи солими аҳли меҳнатро муқобил мегузорад.

Чунин латифаҳои халқӣ то кунун аҳамияти таълимӣ тарбиявӣ ва ахлоқии худро гум накардаанд, зеро дар ҷомеаи мо ҳанӯз ҳам хурофот ва хурофтгароӣ идома дорад. Масъулияти аслии мардуми бохирад ва ашхоси огоҳи ҷомеаи шаҳравандӣ он аст, ки бар муқобили чунин падидаҳои манфии ҷомеа, ки моро аз пешравӣ бозмедоранд, мубориза баранд. Дар ин амал яке аз василаҳои муҳим ва муассир латифаҳои халқие мебошанд, ки асрҳои аср дар байни оммаи халқ дар истифода мебошанд.

Фаридун ИСМОИЛОВ

*ходими илмии Институти забон ва
адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ*

**СИМОИ МИРЗО ТУРСУНЗОДА ДАР МАҶМЀАИ
«ФАРҲАНГИ МАРДУМИ ДИЁРИ ТУРСУНЗОДА»**

Ҳамон гуна ки ба аҳли илму адаб маълум аст, устод Мирзо Турсунзода яке аз чехраҳои дурахшон, шахсияти маъруфу машҳур буда, бо хунарҳои шоириву нависандагӣ дар адабиёти муосири тоҷик маъруф гардидааст. Чехраи ӯ дар майдони адабиёти мо ҳамеша ҳамчун ахгари дурахшон намоён шуда меистад. Ёро чун вассофи сулҳу дӯстӣ ва қаҳрамони Тоҷикистон эътироф кардаанд. Ба сухани дигар, Мирзо Турсунзода як шахсияти воқеии дорои ғурури баланди миллӣ буда, ифтихори тоҷикон ва пайвандгари фарҳангу адаби миллати мо бо кишварҳои дигар ба шумор меравад. Зеро ӯ бо хунару кордониаш тавонист солиёни зиёд ҳамчун намояндаи тоҷикон дар кишварҳои хориҷӣ фаъолият намояд. Маҳз хираду заковат ва хислатҳои наҷибу инсондӯстонаи ӯ буд, ки то ин замон номи некаш ҳамеша вирди забони хосу ом қарор мегирад. Симои намоён ва маъруфияти ӯ на танҳо дар кишвари мо, балки дар аксари мамолики дунё шинохта шудааст. Маҳз аз ин ҷиҳат тавачҷӯҳи халқ нисбат ба шахсият ва қору фаъолияти ин шоири мардумӣ ҷалб мешавад ва ҳамзамон дар байни халқ нақлу ҳикоят, ёддошту хотираҳои зиёде то ба имрӯз дар бораи ӯ гуфта мешаванд. Аз ин рӯ, дар ин нигошта саъй шуд то доир ба бозтоби чехраи ин адиби бузург ва шахсияти таърихӣ дар намунаҳои осори шифоҳӣ, бахусус, дар нақлу хотироти мардумӣ, ки дар маҷмӯаи «Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода» ҷамъ омадаанд,

ибрози андеша шавад. Бояд зикр намуд, ки дар бораи Турсунзода ва фолклор, таъсирпазирии эҷодиёти Мирзо Турсунзода аз осори шифоҳӣ ва умуман, дар хусуси алоқамандии эҷодиёти шифоҳии халқ бо асарҳои адиб пажӯҳишгарон В.Асрорӣ, Ю.Бобоев, А.Сайфуллоев, А.Сӯфизода ва Р.Раҳмонӣ як чанд мақолаву асарҳо таълиф намудаанд.

Маҷмӯаи фолклории «Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода» яке аз асарҳои хуби хонданист, ки дар он урфу одатҳои мардуми зодгоҳи Мирзо Турсунзода ба таври густурда ҷамъоварӣ ва нашр шудааст. Ин маҷмӯа фарогири намунаҳои осори шифоҳӣ ва фарҳанги суннати мардуми закиتابӣ навоҳии Шаҳринаву Турсунзода буда, дар он бори нахуст матнҳои гирдовардаи фолклоршиносони тоҷик дарҷ шудаанд. Махсусан, намунаҳои рубоиву суруд, зарбулмасалу мақол, нақлу ривоятҳо ва тасвири чашну маросимҳои ин диёр ҷолибу судманд ва пур аз панду андарз буда, барои хонандагон маълумоти тозаи бадеӣ ва таърихӣ медиҳанд. Маҷмӯа бо кӯшиш, гирдоварӣ ва тадвини фолклоршиносон – Рӯзии Аҳмад ва Дилшод Раҳимов зери таҳрири Ҳикмат Раҳмат соли 2012 ба нашр расидааст. Ин маҷмӯаи пурарзиш ба чашни садумин солгарди фарзанди фарзонаи миллати тоҷик, қаҳрамони Тоҷикистон устод Мирзо Турсунзода бахшида шудааст.

Мураттибони маҷмӯа барои ҷамъоварии маводи асар заҳмати зиёд кашидаанд. Хидмати бузурги эшон дар он аст, ки онҳо бо гӯяндагони мардумӣ мустақиман вохӯрӣ ва сӯҳбатҳо ораста, тавассути лавозимоти аксбардорӣ ва наворбардорӣ маводи заруриро сабт намудаанд.

Маҷмӯа аз сарсухан, шаш бахш ва хотироти дӯстону дӯстдорони Мирзо Турсунзода ва ҳамчунин рӯйхати гӯяндаҳо иборат мебошад. Муҳимтар аз ҳама, дар ин асар бозтоби

чехра, шахсият, хислату рафтор, ҳунару истеъдоди Мирзо Турсунзода дар намунаҳои эҷодиёти гуфтории мардум зикр гардидааст. Дар бораи Турсунзода хотироту нақлҳои зиёде чамъоварӣ ва дарҷ гардидаанд, ки халқ дар ин осор шинохт, арҷгузори ва муҳаббати худро нисбат ба шоири дӯстдоштааш нишон медиҳад.

Дар сарсухани китоб мураттибон роҷеъ ба сохтор ва бандубасти асар ва инчунин масоили фарогири он суҳан гуфтаанд. Аз таърихи гузаштаи дури ин диёри зебоманзар ва шоиру нависандагон, машшоқону санъаткорони зодгоҳи Турсунзода андешаҳои ҷолиб баён намудаанд. Ба гуфтаи худи Турсунзода мардуми Қаратоғ ва водии Ҳисори Шодмон табиатан шоир будаанд. Аз ин замин шоирони зиёде баромадаанд, ки номи неки онҳо дар авроқи таърих бо хатҳои зарин навишта шудааст. Ба унвони мисол метавон худи устод Мирзо Турсунзодаро зикр намуд, ки асарҳои мондагон ва шахсияти ӯ ҳамеша дар хотироти мардум боқӣ мемонад.

Бахши сеюми маҷмӯа «Асарҳои насрии шифоҳӣ» номгузори шудааст, ки барои шинохти Мирзо Турсунзода аз назари мардум хеле аҳаммияти муҳим дорад. Зеро дар ин бахш як силсила нақлҳо дар бораи Мирзо Турсунзода оварда шудааст ва ин осор шахсияту хислатҳои наҷиби шоирро муаррифӣ менамоянд. Дар ин бахш ҷаҳор то матни нақлҳои шифоҳӣ зикр шудааст, ки аксари онҳо мазмуни ҳаҷвӣ доранд ва аз лиҳози баёни андеша ба латифаҳои мардумӣ монанд мебошанд. Ҷолиби диққат аст, ки халқ симо, хислат, рафтору кирдор ва амалиёти дигари шоири дӯстдоштаи худ – Мирзо Турсунзодаро дар як қатор нақлҳои эҷодкардаи худ ба таври воқеӣ бозгӯӣ менамояд. Аз мазмуни ин осори мардумӣ ҳазлу мутоиба ва ҳозирҷавобии ду шоири бузург – Мирзо Турсунзода ва Боқӣ Раҳимзода бармеояд. Чунончи, дар нақли «Устодро мешиносӣ» муколамаи Боқӣ Раҳимзода бо як сокини

қаратоғӣ дар бораи шинохти Мирзо Турсунзода суҳан меравад. Сӯҳбати онҳо дар як лаҳзаи кӯтоҳ ба поён мерасад, вале дар охир шоир Боқӣ Раҳимзода ба тариқи ҳазл мегӯяд, ки шумо шоири дар китоб дидаи худро ҳоло дар даруни лой мебинед. Пас аз ин, ҳозирин ба аҳволи Турсунзода ва суҳанони Боқӣ Раҳимзода бо завқ меҳанданд.

Дар ин нақли воқеӣ, ки гӯянда ба чашми сар дидаи худро хикоя мекунад, як шӯҳии шоиронаву дӯстонаи ду шоири ба ҳам қарин мушоҳида мешавад. Чунончи: *«Як бор Мирзо Турсунзодаю Боқӣ Раҳимзода Қаратог омаданд, баҳоррӯя буд. Ҳаво борид, ҳама ҷо лой шуд. Мо аз мактаб омасодем, ман, ҳар ду ағем, ағем, хайр, як даҳта талаба-да. Ағем як одат доштан, ки раҳораҳ китоб хонда мерафтанд. Боқӣ Раҳимзода ба ағем нигоҳ карда гуфтанд, ки духтарҷон, ту Мирзо Турсунзодая мешиносӣ? Ҳа, гуфтанд ағем, ваё аз Қаратог. Сураташон дар китоб ҳаст. Агар дар китоб дида бошӣ, биё, акнун дар даруни лой бин,-гуфтанд Боқӣ. Ҳама хандиданд [3, 99].*

Дар нақли дигар, ки бо номи «Хеши Турсунзода» сабт шудааст, низ латифгуфторию ҳозирҷавобии Мирзо Турсунзода мушоҳида мешавад. Аз сабаби он ки Мирзо Турсунзода ҳам шоир ва ҳам инсони шӯҳтабъу маъруф буд, бештар маъруфият ва ҳазлу мутоиботи ӯ дар нақлу ёддоштҳои халқӣ инъикос ёфтааст. Турсунзода ҳар вақте ки ба зодгоҳаш меомад, албатта, ҳамроҳи вай ё Боқӣ Раҳимзода ва ё ягон меҳмони хориҷӣ ташриф меоварданд. Бинобар ин дар хотироти мардум симои шоир, гуфтору кирдор ва чехраҳои маъруфи дигар, ки ҳамроҳи ӯ будаанд, нақш бастааст. Тавре ки аз иттилоӣ нақли зер бармеояд: *«Сари чанд вақт Турсунзода Қаратог меомаданд, Сурков қатӣ меомаданд, Боқӣ Раҳимзода қатӣ меомаданд, бо чанд шоири дигар қатӣ меомаданд. Дар тағи чинор одамон ҷо мекарданд, кат меоростанд. Он вақт чойхонаи Лаби об набуд.*

Вақте ки Турсунзода омада буданд, як хешашон – Бердӣ табараша барои тезкунӣ ба сари бозор оварда будааст. Ҳамон вақт-ба Турсунзодаю Сурков рӯ ба рӯ мешаванд. Бердӣ ба Турсунзода такрор ба такрор мегӯд, ки шумо хеши ман, чаро хонаи ман намеред? Баъд Сурков мепурсад, ки ҷо он гаварит? Турсунзода мегӯн, ки вай хеши ман, мегӯяд, ки чаро то Ҳамин ҷа мебиёду хонаи ман намеред? Агар наравед, ман худам ба Ҳамин табар зада мекушам» [3, 99].

Нақли «Дар бораи Турсунзода» перомуни шиносоии мардум дар бораи ӯ ва бузургии шоир ҳамчун «раиси нависандагони ҷаҳон» маълумот медиҳад. Гӯяндаи нақл бо ифтихор худро аз авлоди Турсунзода мепиндорад. Ӯ қайд менамояд, ки Турсунзодаро хуб мешиносад ва дар маърақаҳои эшон ширкат иштирок кардааст. Дар идомаи сӯҳбат мегӯяд, ки Турсунзода бисёр одами бузург, раиси нависандагони тамоми ҷаҳон буданд. Ҳамин тариқ, аз ин нақл тасвири нависандагиву маъруфияти ҷаҳонии устод Мирзо Турсунзода бармеояд.

Ҳикояи «Дар назди духтур» низ яке аз нақлҳои ҳаҷвии бахшида ба Турсунзода мебошад, ки дар он масъалаи ба назди табиб рафтани шоир бо дӯсташ Боқӣ Раҳимзода баён ёфтааст. Вале дар ин ҷо сӯҳбати Боқӣ Раҳимзода бо духтур авҷи ба охир расидани матнро нишон медиҳад. Бо шӯҳӣ ва ҳозирчавобии Боқӣ Раҳимзода матни нақл ба мисли латифаҳои халқӣ поён меёбад: «Мирзо Турсунзода ҳамроҳи Боқӣ Раҳимзода дӯстони бисёр наздик буданд. Як вақт ҳар дуяшон ба назди духтур мераванд. Духтур аввал Турсунзодаро мебинаду маслиҳату дорую даво мефармод. Баъд духтур аз Раҳимзода мепурсад, ки шумо ҷӣ касал доред? Боқӣ Раҳимзода ба Турсунзода нишон дода мегӯяд: «Ман ҳам аз касалии Ҳамин кас» [3, 100].

Ҳамин тариқ, бояд гуфт, ки дар ин нақлҳо халқ муҳаббату ихлос, самимият ва андешаҳои некро дар хусуси Мирзо

Турсунзода ба таври воқеъбинона баён намудааст. Дар ин осори мардумӣ ҳамеша ва дар ҳама ҷо номи шоир ба некӣ ва чехрааш ба хубӣ ёд мешавад.

Дар қисмати «Хотироти дӯстону дӯстдорони Турсунзода дар бораи ӯ» мурағтибони китоб сездар матни хотироту ёддоштҳои халқиро дарҷ намудаанд. Ҳар яке аз ин матнҳои шифоҳӣ дар бораи масоили гуногуни ҳаёту эҷодиёт, хулқу аҷвор, рафтору кирдор, дӯстиву бародарӣ ва соири дигари мавзӯҳои марбут ба Мирзо Турсунзодаро фаро мегиранд. Ҳамаи ин матнҳо аз тарафи мухлисон ва дӯстдорони шоир гуфта шудаанд. Ба вижа гӯяндагони ин осори халқӣ ҳамдиёронро пайвандони худӣ шоир мебошанд, ки ёддошту хотираҳои худро нисбат ба гиромидошту арҷгузори ӯ изҳор намудаанд. Дар матнҳои «Ҳамеша бо Ватан», «Воҳӯрии фаромӯшнашаванда», «Рақсидани устод», «Ёди устод», «Мирзо Турсунзода шахси заминӣ буд», «Ҳиндуҳо устодро дӯст медоштанд», «Аз дарёи Қаратоғ гузаштани Турсунзода», «Гарданфарозӣ», «Ёде аз айёми чавонӣ» ва «Забони ширини устод» мавзӯҳои мухталифи алоқаманд бо рӯзгори шоири мардумӣ – Мирзо Турсунзода баён шудааст. Ҳамаи ин хотироти дӯстону пайвандон аз ҳунару истеъдод, одамгариву инсондӯстӣ, муносибату рафтор ва паҳлуҳои дигари шахсияту рӯзгори шоир дарак медиҳанд. Яке аз ҷанбаи хеле муҳимми илми фолклоршиносӣ дар он аст, ки дар аксари матнҳои осори шифоҳӣ ҳақиқати ҳол, воқеаҳо ва масъалаҳои дигари инъикосшаванда ба шакли табиӣ ва содабаён тасвир мешавад. Ҳамон гуна ки аз нақлу хотироти мардумӣ дар бораи устод Мирзо Турсунзода бармеояд, қариб тамоми паҳлуҳои гуногуни симову сувар, рафтору гуфтор ва хираду ҳунарҳои ӯ аз тарафи халқ воқеӣ тасвир ёфтааст.

Дар матни «Ҳиндуҳо устодро дӯст медоштанд» гӯянда Баҳрулло Абдуллоевӣ 82-сола ёдрас мешавад, ки чехраи зебову

инсонияти баланд доштани Мирзо Турсунзода барои мардуми ҳинд ошно аст ва эшон ҳар гоҳе, ки номи Тоҷикистонро шуниданд, албатта, симои Турсунзода пеши назари онҳо чилвагар мешудааст. Симо ва шахсияти ин шоири бузурги тоҷик то дараҷае писанди мардуми ҳинд будааст, ки ҳамеша аз ӯ ёд мекардаанд. Тавре ки аз матни хотиравии зайл бармеояд: «Моҳи ноябри соли 1975-ум ман ба Ҳиндустон сафар карда будам. Дар ин сафар моро як зани рус аз шаҳри Ленинград ва як зани ҳинду ҳамчун тарҷумон ҳамроҳӣ мекарданд. Дар шаҳрҳои гуногуни ин давлати бузург аксари ҳиндуҳо бо шунидани тоҷику Тоҷикистон номи Мирзо Турсунзодаро мегирифтанд ва бо ифтихор аз ӯ суҳан мегуфтанд.

Тӯли 24 рӯзе, ки ман он ҷо қарор доштам, ҳиндуҳо аз ман саломатӣ ва ҳолу аҳволи Турсунзодаро мепурсиданд ва хоҳиш мекарданд, ки саломи гарму ҷӯшони онҳоро ба Мирзо Турсунзода расонам. Мутаассифона, пас аз бозгашт ба Ватан дидор бо Мирзо Турсунзода бароям муяссар нагардид. Аз ин рӯ, то ҳол афсӯс меҳӯрам, ки саломи мардуми ҳиндро ба ӯ расонида натавонистам...» [3, 161-162].

Дар ҳулоса гӯянда афсӯс меҳӯрад, ки дидори рӯйи Турсунзода ба ӯ муяссар нагаштааст ва саломи гарму самимии мардуми Ҳинд ба вай нарасонида мондааст. Дӯстдорони Мирзо Турсунзода дар ҳар гуна матолибе, хотироте ё нақдло ёддоште самимияти худро нисбат ба ӯ изҳор менамоянд. Албатта, ин нишонаи муҳаббату дӯстӣ ва яқдили мардумро бо адиб нишон медиҳад.

Хотираи неку ҳикматноки дигар бо унвони «Гарданфарозӣ» сабт шудааст, ки дар он маълумоти муфид аз дӯстону хунармандони халқӣ, ки бо Турсунзода ошноӣ доштаанд, гуфта мешавад. Гӯяндаи матн Калонов Садриддин, аз танбӯрнавозон ва машшоқони Шаҳринав будааст. Ба матни ин хотира таваҷҷӯҳ шавад: «Боре устод Мирзо Турсунзода ҳангоми

дидорбинии хешу таборон дар Шаҳринав бо танбӯрии мумтоз ва овозхони чирадаст Мулло Абдуҷаббор ҳамсӯҳбат мешаванд. Мулло Абдуҷаббор, ки аз устод Турсунзода се сол бузургтар буданд, аз овони ҷавонӣ бо ҳам дӯстӣ доштаанд ва ҳамдигарро хеле эҳтиром мекарданд.

Дар як сӯҳбат онҳо аз ҳунари волои танбӯрнавозӣ ва аҳли дониш будани Тағоймуроди танбӯрӣ – тағои Мулло Абдуҷаббор ёд мекунанд. Хизмати ин шахс ҷиҳати ба камол расонидани ҷиянаш ва ба адабиёту фарҳанги пургановати тоҷик рӯй овардани як зумра адибону танбӯрнавозони қаратогӣ назаррас будааст. Ӯ бо шогирдонаш, на ин ки ҳунари танбӯрнавозӣ ва машшоқиро меомӯзондааст, балки ба онҳо шеърбаркунӣ ва маънидоди шеърро талқин менамудааст.

Мирзо Турсунзода ҳангоми сӯҳбати вопасини хеш бо Мулло Абдуҷаббор, тибқи иттилои шодравон падари бузургворам Калонов Абдусалом, дар Қаратог бо шунидани як байте, ки Мулло Абдуҷаббор дар рафти сӯҳбат доир ба фазилати хоксориву ҳавобаландӣ гуфтаанд, хеле шод мешаванд. Он байт чунин аст:

Макун гарданфарозӣ, то насозад даҳр помолат,

Ки най охир зи ҷурми саркашиҳо бурё гардад» [3, 163-164].

Маълум мешавад, ки масъалаи фарогирии мавзӯ дар ин хотира гуногун ифода ёфта, дар оғоз аз дидорбинии хешу таборон аз тарафи Мирзо Турсунзода сухан равад, вале дар идома маълумоти хуб оид ба Тағоймуроди танбӯрӣ дода шудааст. Ба таъбири гӯяндаи матн Мирзо Турсунзода дар вопасин дидори худ бо пайвандон ва бахусус бо Мулло Абдуҷаббор аз як байте, ки доир ба фазилатҳои инсонии заминӣ гуфта шудааст, шод мешавад ва ғизои маънавӣ мегирад.

Ҳамин тавр, дар маҷмуъ метавон бардошт намуд, ки симои Мирзо Турсунзода ҳам дар намунаҳои осори шиғоҳӣ ва ҳам дар адабиёти хаттӣ мусбату маъруф тасвир шудааст. Бештари

ин матнҳо ба воқеияти ҳаёту рӯзгори шоир бахшида шудаанд ва то имрӯз дар байни мардум намунаи онҳо аз даҳон ба даҳон гузашта, қаринаҳои нав пайдо менамоянд.

Адабиёт

1. Асадулло Сӯфизода. Турсунзода ва фолклор (маҷмӯаи мақолаҳо). - Душанбе: Сино, 2011. 131 саҳ.
2. Равшан Раҳмонӣ. Мирзо Турсунзода ва фолклор / Мирзо Турсунзода ва масоили назарии фарҳанги навини тоҷикон (маҷмӯаи мақолаҳо бахшида ба 100-солагии зодрӯзи М.Турсунзода). Душанбе: - ҶДММ «Констраст», 2011, саҳ 279-287.
3. Фарҳанги мардуми диёри Турсунзода. Гирдоварӣ ва тадвини Рӯзии Аҳмад ва Дилшод Раҳимов. – Душанбе: ҶДММ «Позитив Сервис», 2012, 172 саҳ.

Комила ШОЙСКАНДАРОВА
магистри Академияи идоракунии
давлатии назди Президенти
Ҷумҳурии Тоҷикистон

«БАНДИИ КАВКАЗ» – И ЛЕВ НИКОЛАЕВИЧ ТОЛСТОЙ ВА ТАРҶУМАҲОИ ТОҶИКИИ ОН

Тарҷумонӣ санъати волоест, ки бо ёд гирифтани ба даст намеояд. Он як истеъдоди фитриест, ки табиат хушбахтона, ин ва ё он инсонро ато мекунад. Инсон ҳаёти худро ба ин кори душвор ва наҷиб фақат дар он сурат бахшида метавонад, ки агар ин амал ӯро мисли боди хайре, ки бодбонҳоро ба соҳили мурод мебарад, ором нагузорад ва шахси эҷодкор ба он мисли ташнаи дар биёбон афтада, ҳамеша эҳтиёҷ дошта бошад.

«Тарҷума, – навиштааст Л. С. Бархударов, – равандест, ки ҳангоми он, нутқи як забон ба нутқи забони дигар, бо нигоҳ доштани маънӣ, табдил дода мешавад».

Тарҷума ҳамчун воситаи муошират ва фаъолияти эҷодии инсон дар давраҳои қадим ба вучуд омадааст. Дар марҳилаҳои аввали рушди худ тарҷума дар шакли шифоҳӣ арзи вучуд мекард. Бо мурури замон забонҳо рушд карданд ва тарҷума низ оҳиста-оҳиста ба шакли пешрафта ва замонавӣ ба дараҷаи олии рушди худ расидааст. Барои тараққи ва пешрафти адабиёти як халқ ва халқҳои дигар танҳо бо роҳи амалӣ гардондани кори тарҷумонӣ пеш рафтани мумкин аст.

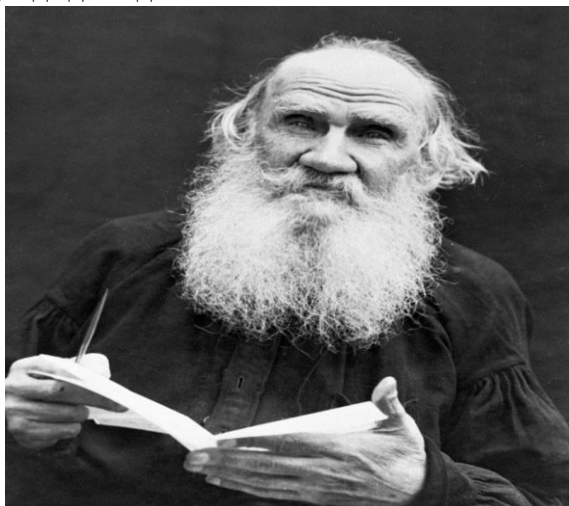
Тарҷумаи бадеӣ, барои ташаккули ягонагии ғоявӣ эстетикӣ адабиёти муосири тоҷик ва устувор шудани он нақши бузурге доштааст. Тарҷума аз ҷумлаи муҳимтарин омилҳои ба ҳам наздик кардани адабиёт ва халқҳои бародари кишвари мо мебошад.

Адабиёти бузург ва пешқадами халқи кабири рус, барои пешравӣ ва ташаккули адабиёти миллии халқи тоҷик, ёрии бемислу монанде расонидааст. Тарҷумонҳои мо асосан ба воситаи матнҳои тарҷумавии русӣ ба эҷодиёти шоирону нависандагон ва адибони дигар халқҳо ошноӣ пайдо кардаанд. Аз ҳама бештар дар роҳи тарҷумонӣ нақши забони русӣ зиёдтар ва муқамалтар ба назар мерасад. Нависандагони тоҷик асосан ба эҷодиёти Л.Н.Толстой (1828–1910) даст мезадаанд ва асарҳояшро ба забони тоҷикӣ тарҷума мекардаанд. Л.Н.Толстой дар байни классикҳои барҷастаи адабиёти асри XIX ва ибтидои асри XX ҳамчун бозаковаттарин санъаткори сухан ҷойи махсусро ишғол мекунад.

Асарҳои Л.Н.Толстой ба фонди тилоии адабиёти классикии рус дохил шудаанд ва ифтихори миллии халқи рус мебошанд. Чи хеле ки А.М.Горкий мегӯяд: **«Толстойро надониста, кас худро донандаи мамлакати худ, одами маданиятнок ҳисобида наметавонад»**. Халқҳои гуногуни дунё асарҳои вайро ба худ наздик мекунанд ва бо муҳаббат мехонанд. Халқҳои Осиеи Миёна, аз он ҷумла халқи тоҷик, бо асарҳои гениалии Л.Н.Толстой асосан пас аз Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр шинос шудаанд.

Он чиз қобили таваҷҷуҳ аст, ки хонандагони тоҷик ҳанӯз пеш аз Инқилоби Октябр бо осори Л.Н.Толстой шиносӣ пайдо кардаанд. Дар арафаи дузолагии вафоти Толстой дар соли 1912 дар рӯзномаи «Бухорои Шариф» тарҷумаи якҷанд асарҳои хурди Л.Н.Толстой пайдо шудаанд. Ин тарҷумаҳо бо сарлавҳаҳои «Асири қафқосӣ», «Муздур Емилян ва табли тихӣ», «Духтари соҳибмансаби чинӣ» ва «Гарон тамом мешавад» чоп шудаанд. «Асири қафқосӣ» тарҷумаи он асари машҳури нависанда аст, ки имрӯз ба хонандагони тоҷик бо номи «Бандии Кавказ» маълум аст.

Тарҷумаи асарҳои Л.Н.Толстой ба мисли дигар классикони адабиёти рус, барои оммаи хонандагони тоҷик аҳаммияти калон дорад. Ин аст, ки дар Тоҷикистон, хусусан аз солҳои 30-юми садаи XX сар карда, ба тарҷумаи асарҳои Л.Н.Толстой диққати махсус додаанд.

Дар соли 1930 «Бандии Кавказ» тарҷума шуд. Ин аввалин асари Л.Н.Толстой буд, ки дар шакли китобчаи алоҳида нашр гардидааст. Дар тарҷумаи асарҳои Л.Н.Толстой нависандагони намоёни мо М. Миршакар, Ҷ. Икромӣ, Ҳаким Карим, аз тарҷумонҳо Э. Муллоқандов, Т.Самадӣ ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Л.Н.Толстой ҳамчун санъаткор ба инкишофи умумии адабиёти рус таъсири бузург расонд. Ин адиби бузург инчунин ба инкишофи адабиёти ҷаҳонӣ ҳам таъсири пурзӯр расонда, номи худро ба тамоми олам шуҳратманд намуд. Чи хеле ки А.П.Чехов гуфтааст: **«Толстой Толстой аст! Вай дар замони мо одами одӣ не, одами бузург аст. Зухал!»**.

Лев Николаевич Толстой дар тамоми ҷаҳон шуҳрати баланд дошта, ҳамаи халқу миллатҳо ин устои бузургворро дӯст медоранд, ҳурмат мекунанд ва ҳамчун нависандаи

миллати худ мешуморанд. Устои бузург Л.Н.Толстой бо асарҳояш номи худро дар тамоми олам гузошт ва ҳеҷ гоҳ аз ёд нахоҳад рафт. Чи хеле ки Саъдии Шерозӣ мегӯяд:

*Зиндаю ҷовид монд, ҳар ки накӯном зист,
К- аз ақибаш зикри хайр, зинда кунад номро.*

Албатта, номи Толстой ба қатори номҳои устодони бузурги суҳан, ки аз замони қадимтарини маданияти мо шуҳрат пайдо кардаанд, дохил аст. Ин аст, ки эҷодиёти Л.Н.Толстой ба тамоми инсонияти пешқадам тааллуқ дорад.

Номи Толстой ҳоло ба ҳаёти тоҷикон комила дохил шудааст ва то дурдасттарин гӯшаву канорҳои ҷумҳури рафта расидааст. Халқи тоҷик ин устои бузургворро дӯст медорад ва ўро на танҳо нависандаи кабири рус, балки нависандаи бузурги худ мешуморад. Чи хеле ки шоир Ғаффор Мирзо мегӯяд: **«Толстой ҳеҷ гоҳ пир намешавад. Вай санъаткорест, ки ҳар як суҳанаш моро панд аст. Эҷодиёти ӯ монанди дарёст. Ҳамеша мавҷ мезанад. Мо ба ин дарё зуд - зуд гаштаю баргашта рӯйи ниёз меоварем. Дар назари мо монанди оби ин дарё дигар оби зумуррадгун ва мусаффо тарини зиндагӣ вучуд надорад».**

Толстой фарзанди кабири халқи бузурги рус буд, ки эҷодиёти ӯ аҳаммияти ҷаҳонӣ дорад. Тарҷумаи асарҳои Лев Николаевич Толстой барои оммаи хонандагони тоҷик низ аҳаммияти калоне дорад. Ҳоло халқи тоҷик имконият дорад, ки асарҳои Л.Н.Толстойро на танҳо бо забони асл, балки ба забони модарии худ бихонад. Бисёре аз донишмандону олимони дар асару мақолаҳои худ доир ба Л.Н.Толстой ва асарҳояш маълумот додаанд, аз қабиле С. Манофзода, С. Табаров, М. Шукуров, Р. Ҳошим Ҷ. Икромӣ, А. Маниёзов, Ҳ. Шодӣ, Т. Мирон, Х. Ҳомидов, В. Самад, Ҷ. Алимов, А. Паҳлавонов, М. Шодӣ, Р. Ваҳобзода ва дигарон.

Ба забони тоҷикӣ тарҷума шудани асарҳои Л.Н.Толстой яке аз воситаҳои муҳимми ба маданияти пешқадами халқи қабири рус, наздик намудани халқи тоҷик буд ва ҳаст. Адибони тоҷик асарҳои Толстойро ҳамчун як мактаби адабӣ ҳисоб карда, аз онҳо тарзи образофарӣ, маводу усули эҷоди асари бадеӣ ва дигар нозуқиҳои санъати суҳанвариро меомӯхтанд ва меомӯзанд. Зеро Л.Н.Толстой нависандаи бузурги ҷаҳонӣ ва дар як вақт педагоги машҳур, донандаи дунёи рӯҳӣ ва мураббии моҳири бачагон буд. В.И.Ленин ба ҷаҳонбинии Лев Николаевич Толстой ҳамчун нависанда ва мутафаккир хеле баҳои баланд додааст.

Номи Толстой ба қатори номҳои устодони бузурги суҳан, ки аз замони қадимтарини маданияти мо шуҳрат пайдо кардаанд, дохил аст. Дар баробари ин, чанде аз эҷодкорони асил дар тарҷумаи асари Л.Н.Толстой повести «Бандии Кавказ» саҳми шоистае гузоштаанд. Зеро асарҳои Л.Толстой сазовори он ҳастанд, ки ҳамаи мардуми олам бихонанду биомӯзанд.

Чуноне ки маълум аст, повести «Бандии Кавказ» асаре мебошад, ки мавзӯҳои ҷолиберо дар бар гирифтааст. Повести «Бандии Кавказ» яке аз асарҳои пурарзиши Л.Н.Толстой буда, соли 1872 таълиф шудааст.

Л.Н.Толстой «Бандии Кавказ» - ро дар қатори беҳтарин навиштаҳои ӯ қадр мекард. Повести «Бандии Кавказ» - и Л.Н.Толстой яке аз асарҳои машҳур маҳсуб ёфта, мавзӯҳои қаҳрамонӣ, садоқат ва мубориза бар зидди душманонро дар бар гирифтааст. Ҳамчунин ҳаёти вазнини пурмашаққати халқи русро, ки дар як лаҳзаи душвори ҷанг бо тоторҳо ки онҳоро асир мегирифтанд ва онҳо корнамоиҳои қаҳрамони асосӣ Жилин низ инъикос гардидааст.

Л.Н.Толстой аз давари ҷавонӣ ба таърих ва адабиёт шавқу ҳаваси зиёде дошт. Ӯро тавассути асарҳои офаридааш дар

тамоми ҷаҳон мешиносанд. Имрӯз осори ҷовидонаи санъаткори бузург ба ҳар кас ҳамчун эҳсоси наҷиби инсонӣ чун: озода, сулҳ, дӯстӣ, бародарӣ ва муҳаббат азиз аст.

Ин нависандаи забардаст чунон асарҳои арзишманда офаридааст, ки тавассути онҳо адабиёти рус ба қуллаҳои баланди тараққӣ расидааст.

Л.Н.Толстой дар асарҳои худ масъалаҳои мубрамо ба миён гузошта, онҳоро ба чунон дараҷаи қувваи бадеӣ баланд бардошта тавонистааст, ки асарҳои вай дар адабиёти бадеии ҷаҳон яке аз ҷойҳои аввалинро ишғол менамоянд. Чӣ хеле ки Ҷон Чивер мегӯяд: **«Китобҳои Толстой барои ақли мо, барои ҳиссиёти мо, ки аз умқи дил бармехезанд, барои вичдони мо он қадар ғизои фаровон медиҳанд, ки ягон рисолаи таърихӣ ва осори садҳо адибони хеле маҳоратманд ҳам, дода наметавонанд».**

Повести «Бандии Кавказ» яке аз асарҳои пурарзиши Л.Н.Толстой буда, инчунин аз ҷумлаи охири таълифоти нависандагони рус дар мавзӯи асири қарғозӣ мебошад. Зеро пеш аз ӯ бисёр нависандагон, аз қабили А.С.Пушкин, Мартинский, М.Ю.Лермонтов ва дигарон ба ин мавзӯ даст задаанд.

Повести Л.Н.Толстой дар асоси ҳамаи ин хотираҳои асирӣ ва инчунин дар асоси таассуроти шахсияш навишта шуда буд. Дар повести Л.Н.Толстой тамоми диққат ба фаъолияти Жилин ва тақдири ӯ ҷалб карда шудааст.

Ҳамон гунае ки қайд кардем, асарҳои Л.Н.Толстой дар тамоми ҷаҳон шуҳрати беандоза калон пайдо карда буданд. Вале «Бандии Кавказ» дар қатори нахустин асарҳои барои тарҷума интихобшудаи нависандагони халқҳои гуногун аз солҳои 90 - уми асри XIX тарҷума ва нашр мешавад.

Ин повест дар солҳои 1908-1910 бо забонҳои форсӣ, туркӣ, озарӣ, хитой ва дар давоми солҳои 1912-1928 ба забонҳои

тоҷикӣ, ҳиндӣ, қазоқӣ, японӣ, ўзбекӣ ва ғайра тарҷума шуда аз чоп баромадааст.

Нахустин тарҷумаи ин асар ба забони тоҷикӣ дар рӯзномаи «Бухорои Шариф» ба таъб расида буд. Аввалин асарҳои Л.Н.Толстой маҳз ба шарофати «Бухорои Шариф» ба хонандаи тоҷик расидаанд.

Дар арафаи дуСОлагии вафоти Л.Н.Толстой соли 1912 дар рӯзномаи «Бухорои Шариф» якчанд асари хурд пайдо шуданд. Дар байни онҳо повести «Бандии Кавказ» низ буд, ки тарҷумаи он ба қалами Рашиди Исмоил тааллуқ дорад. Ин чиз ҷолиби диққат ва сазовори тавачҷуҳи махсусест, ки рӯзномаи мазкур ҳамагӣ 153 шумора чоп шудаасту дар 41 шумораи он, яъне аз 11 май то 12 июл асарҳои Л.Н.Толстой ба таъб расидаанд. Аз ҷумла повести «Асири қафқосӣ» пурра тарҷума ва чоп шудааст. «Асири қафқосӣ» дар шумораҳои 95-100 уми рӯзнома (аз 1 то 12 июли соли 1912) нашр гардидааст.

Повести «Бандии Кавказ» - ро Л.Н.Толстой дар қатори беҳтарин навиштаҳояш қадр мекард. Зеро ки характери тарҷумаиҳоли доштани тасвири фаъолияти Жилин ва меҳрубониҳои духтари қафқозӣ Дина барои ӯ азиз буданд. Ва ӯ ин асарашро пайваста дар китобҳои хониш барои кӯдакон ҷой додааст.

Баъд аз тарҷума ва нашри «Бандии Кавказ» соли 1912 дар саҳифаҳои рӯзномаи «Бухорои Шариф» то рӯзҳои мо ин повест боз се маротибаи дигар ба забони тоҷикӣ тарҷума ва умуман, дар маҷмӯъ, ҳашт бор (1930, 1937, 1938, 1949, 1950, 1968, 1978, 1979) чоп шудааст. Аз ҳамин далелҳо маълум мешавад, ки бахти ин повест дар Тоҷикистони мо аз ҳама баланд омад кардааст. Ногофта намонад, ки тарҷумаи «Бандии Кавказ» соли 1912 аз нашри Тифлис бо забони форсӣ, гирифта шудааст.

Аммо тарҷумаҳои сонӣ бевосита аз оригинали русӣ ба забони тоҷикӣ буда, умуман ҳар кадом дар марҳила ва замони худ як ҳодисаи муҳимми адабиёт. Қолиби диққат аст, ки тарҷумаи дуҷуми повестро нависандаи забардасти тоҷик, новелланависи соҳибистеъдод Ҳаким Карим ба уҳда гирифтааст ва он бо таҳрири Ҷалол Иқромӣ танҳо дар давоми солҳои 30 - юм ҷаҳон маротиба (1930, 1937, 1938, 1940) нашр шудааст. Ниҳоят, тарҷумаҳои баъдии повест солҳои 1950 ва 1963 дар тарҷумаи Т.Самадӣ ва бо таҳрири Ҳабиб Аҳрорӣ дубори дигар чоп шудааст.

Бояд қайд кард, ки тарҷумонҳои мо мақсади муаллифро хеле хуб дарк карда, ҳангоми тарҷума он ибораву калимаҳое, ки дар матни асл дарҷ шудаанд, дар матни тарҷумавӣ низ ҷой кунонидаанд.

Повест бори дуҷум бо забони тоҷикӣ аз тарафи нависандаи забардасти тоҷик новелланависи соҳибистеъдод Ҳаким Карим тарҷума шудааст ва бо таҳрири Ҷалол Иқромӣ танҳо дар давоми солҳои 1940 -1950 якҷанд маротиба такроран ба таъб расидааст.

Ҳаким Карим бо адабиёти рус ба хубӣ шинос буда, хусусан осори А.П.Чеховро дӯст медошт ва орзу мекард, ки «Чехови адабиёти тоҷик» шавад. Забон, услуб ва равияе, ки Ҳаким Карим пеш гирифта буд, як чизи нодир дар соҳаи тарҷумонӣ

ба шумор мерафт. Яке аз масъалаҳои муҳимме, ки дар вақти мутолиаи повест диққати касро ба худ ҷалб менамояд, услуби забони мутарҷим мебошад. Ӯ дар тарҷумаҳои кӯшидааст, ки забони тарҷума то қадри имкон сода, оммафаҳм ва халқӣ гардад. Барои исботи ин гуфтаҳо мехоҳем ҷумлаҳои зерини русӣ ва тоҷикии повестро аз назар гузаронида, муқоиса намоем:

«Пыл, жара, солнце так и печет, а укрыться не где».

Дар тарҷумаи Ҳаким Карим ҷумлаи мазкур чунин садо медиҳад: **«Гарду чанг, гармии офтоб чунон баданҳоро месӯзонд, ки ҷойи паноҳ ҳам набуд».** Ҳамон гунае ки дида мешавад, Ҳаким Карим ҷумлабандӣ ва ҷобачогузориҳои онҳоро ба тарзи одӣ ва табиӣ ифода намудааст. Ё ин ки ҷумлаи **«Видна ему из щелки дорога под гору идет, на право сакля татарская, два дерева подле неё».** Ҷумлаи мазкур ҳолати аз авул нигоҳ қардани атрофи тоторҳоро ифода мекунад, ки Ҳаким Карим онро бо маҳорат тарҷума кардааст. Чунончи: **«Аз сӯроҳӣ ба вай роҳе намоён буд, ки аз так- таки кӯҳ мерафт, аз тарафи рост хонаи сангини тоторӣ ва дар назди он ду бех дарахт қад кашида буданд».**

Аз пурарзишӣ пуриштиҳор будани повести «Бандии Кавказ» он чиз равшан шаҳодат медиҳад, ки дар Тоҷикистон се нафар аз тарҷумонҳои бомаҳорати мо ба тарҷумаи асари мазкур даст задаанд, ки яке аз онҳо Т.Самадӣ мебошад.

Тарҷумаҳои Т.Самадӣ низ содаву оммафаҳм мебошанд. Ҷойи таассуф ин аст, ки Т.Самадӣ баъзе ҷумлаву ибораҳоро партофта тарҷума накардааст. Вале бо ҳамин нуқсонҳои ҳам тарҷумааш чандон бад набуда, мазмуни баланд ва шакли зебо дорад. Барои исботи ин гуфтаҳо мехоҳем порчае аз повести «Бандии Кавказ» - ро бо тарҷумааш дида муқоиса намоем. Аз ин рӯ, мо тасмим гирифтём, ки матни тарҷумаи Т.Самадиро (1950) бо матнҳои тарҷумакардаи Рашиди Исмоил (1912) ва

Ҳаким Карим (1937) муқоиса карда, бартарии онҳоро нишон диҳем. Барои исбот кардани матнҳои асли ва тарҷумавии повест мо аз рӯзнома ва китобҳои нашри соли 1912, 1937, 1950 мисолҳо оварда муқоиса мекунем.

Матни асли: «Проехали потом на лошадях двое ребят к водопою. У лошадей храп мокрый. Выбежали еще мальчишки бритые, в одних рубашках без порток собрались кучкой, подошли к сараю, взяли хворостину и суют в щелку. Жилин как ухнет на них: завизжали ребята, закатились бежать прочь, только коленки голые блестят».

Матни тарҷумавӣ: «Баъд ду бачаи савора ба обхӯра гузашта рафтанд. Қаншараки бинии аспҳо арақолуд буд. Боз чанд нафар бачаҳои мӯйсарашон тарошида давида баромаданд, ки бе эзор, фақат бо як қабат курта буданд, онҳо тӯда шуда ба пеши оғил омаданд, ҳар кадом навдаеро гирифта, ба сӯроҳӣ халондан гирифтанд. Жилин ба онҳо як дӯғ зад. Бачаҳо шавққунон гурехтанд».

Аз муқоисаи тарҷумаҳо бо матни асл мушоҳида мегардад, ки ҳар як аз ин тарҷумонҳо ин асари пурарзишу бадеиро бо дарку фаҳмиши худ тарҷума намуданд. Чӣ хеле ки мебинем, Т.Самадӣ чумлаи «У лошадей храп мокрый» - ро «Қаншараки бинии аспҳо арақолуд буд» хеле хуб ва айнан тарҷума кардааст. Тарҷумааш ба матни асл пурра мувофиқат мекунад. Вале тарҷумони дигар Рашиди Исмоил ин чумларо партофтааст ва Ҳаким Карим бошад онро «Хирроси аспон шунида шуд» тарҷума намудааст, ки он мазмунро дода наметавонад. Зеро гарчанде калимаи «храп» «хиррос» ҳам тарҷума шавад, мо чандин луғатҳоро аз назар гузаронида, мушоҳида кардем, ки калимаи «храп» - «қаншараки бинии асп», «хирроси асп ва фах - фахи асп» - ро ифода мекунад, ки дар ин ҷо - «Қаншараки бинии аспон» аз ҳама наздиктар ба матни асл мувофиқат мекунад.

Аммо мутаассифона, дар баъзе мавридҳо Т.Самадӣ низ калима ва ибораҳои матни аслро партофтааст. Масалан, дар ҳамин порчаи овардашуда ҷумлаи **«Только коленки голые блестят» - ро** танҳо Ҳақим Карим тарҷума намудааст.

Асосан тарҷумаи Т.Самадӣ бо тарҷумаи Ҳақим Карим монанд буда, бо баъзе ҷумлабандиҳо ва тарҷумаи калимаҳо аз он фарқ дорад. Вале Ҳақим Карим ва Т.Самадӣ баъзе калимаҳои русиро ба мисли **«крепость», «полковник», «отпуск»** ва **«солдаты»** - ро тарҷума накардаанд. Аммо дар тарҷумаи соли 1912 бошад, Рашиди Исмоил **«крепость - қалъа, полковник - сараскар, отпуск,- мозунит ва солдаты» - ро аскарҳо** тарҷума кардааст.

Аз муқоисаи матнҳо бармеояд, ки тарҷумаи Т. Самадӣ аз Ҳақим Карим танҳо ба баъзе ҷумлабандиҳо ва калимасозӣҳо фарқ дораду халос.

Ҷолиби тавачҷуҳ аст, ки Ҳақим Карим баробари тарҷума кардани дигар асарҳо, инчунин «Бандии Кавказ» - ро низ ба забони тоҷикӣ бо маҳорати баланд тарҷума кардааст. Дар мисолҳои боло мо мушоҳида кардем, ки матни тарҷумавии Ҳақим Карим аз матнҳои муҳаррирон, ки пеш ва пас аз ӯ таҳрир кардаанд, тафовут дорад.

Ҳангоми мутолиаи тарҷумаи Ҳақим Карим пай бурдан душвор нест, ки камолоти вай на бо роҳи ёд гирифтани қори тарҷумонӣ, балки бо роҳи тақомули маҳорати эҷодӣ сурат гирифтааст.

Маълум мегардад, ки Ҳақим Карим дар интиҳоби асар барои тарҷума бо масъулиятшиносии тамом наздик мешавад. Тарҷумаи ӯ бештар ҷодаи илҳами табиӣ буда, дар он мавзӯъ, мақсад ва масъалаҳои повести «Бандии Кавказ» – ро мувофиқи хусусиятҳои услубӣ, забонӣ ва муносибати байни персонажҳо дида баромадан мумкин аст.

Тарҷумаи Ҳаким Карим сарфи назар аз баъзе камбудихо, дар дарёфтани муродифҳои наздик ба нусхаи асл, асосан сода ва равону фасеҳ мебошад. Ҳаким Карим «Бандии Кавказ» - ро бо салиқаи баланд ба забони тоҷикӣ тарҷума намудааст.

Пас аз муқоиса ва муқобалаи ҳар се нусхаи тарҷума мо ба чунин хулоса омадем, ки тарҷумаи Ҳаким Карим, сарфи назар аз баъзе нуқсонҳои хурду калон, нисбатан тарҷумаи комилан оригинал аст. Комёбии ӯ, қабл аз ҳама, дар соҳаи то дараҷае пурратар нигоҳ доштани сабки муаллиф ва назокати миллии асар ба назар мерасад.

Ҳаким Карим ба воситаи тарҷумаи «Бандии Кавказ» ва дигар тарҷумаҳои дар таърихи адабиёти нави тоҷик хизмати босазое намудааст.

Аммо дар ин нашрҳо як фарқияти дигаре ҳам ҳаст, ки онро бояд зикр кард. Фарқият ин аст, ки барои наشري соли 1937 дар тарҷумаи Ҳаким Карим охириسخани Б.Эйхенбаум «Дар бораи «Бандии Кавказ» – и Л. Н. Толстой» нигоҳ дошта шудааст, аммо дар дигар нашрҳо чунин як гуфтори адабиётшиносӣ нест.

Вале сарфи назар аз баъзе камбудихое, ки баъзан тарҷумаҳо доранд, баробарвазн набудани ҳусни ҳамаи тарҷумаҳо ва нашрҳо, аҳаммияти онҳо барои маърифати асари барҷастаи нобиғаи адабиёти рус- Л.Н.Толстой аз ҳар ҷиҳат бағоят бузург аст.

ВАБОИ МАЪНАВӢ

(Ҳикоя)

Фасли зимистон аст ва барф беист меборад. Шарифи 30 сола баъди гузаштани ҷарроҳии бомуваффақияти қалби падараш барои ташаккур намудан аз ҷарроҳи бемориҳои қалб Акбари Фатҳиддин ба микрорайони 8-ум рафт. Хонаи табиби бемориҳои қалб дар ошонаи сеюми бинои 9 ошона ҷойгир буд. Шариф хонаи табибро намедонист, тақрибан кофта-кофта омад ва дар назди ошонаи 9 расид. Ба ошонаи аз ҳама болои бино нигоҳ карду бо худ гуфт, аз рӯи ончи, ки пурсидаам бояд ҳамин ошона бошад. Сипас ба даромадгоҳи ошона ворид гардид. Ба дарҳои хонаҳои ошонаи якум нигоҳ мекарду хонаи табибро меҷуст. Рақами хонаи табиб 12 буд. Хонаҳоро як-як аз назар гузаронду ба ошонаи дуюм баромадан гирифт. Ошонаи дуюмро низ аз назар гузаронида ба ошонаи сеюм баромад. Шариф ҷустуҷӯи худро қатъ накарда, мисли Христофор Колумб (1451-1506) дар ҷустуҷӯи хонаи рақами 12 буд. Ногаҳон ҳангоми ворид шудан ба ошонаи сеюм аз тарафи дасти чап дари хонае кушода буд ва касе чикоре мекард. Аз афташ мисли он менамуд, ки кадом одаме чизеро бо душворӣ мекашонд, аммо он чиз ба осонӣ аз ҷояш намечунбид. Шариф дар ин ҳангом аз зинаҳои поён мебаромад. Ҳангоме ки ба дари кушода наздик шуд, як духтари соҳибҷамоли зебоне, ки дар тан жемпер ва шими чинси аврупоӣ дошт ва ба душворӣ як мизи дарозрӯяро, ки арзишаш низ гарон буд, аз назди дари даромади хона ба дарун медаровард. Дар ин лаҳза Шариф, ўро

дид ва зуд ба назди ӯ рафта хост, ки ба ӯ кумак кунаду хонаи табибро пурсад. Шариф ба назди духтар рафта гуфт:

–Биёед, ман кӯмак кунам.

Духтар як тараф истода, Шариф аз як тарафи миз тарафи дигари мизро он духтари зебо, гирифта онро ба хона фароваранд. Дар ин ҳангом аз хонаи дарун овози духтари ҷавоне баланд шуд, ки номаш Парвина буд:

–Мичгон, ту чи ончо дар мондай, биё салатҳо омода нестанд! Онҳоро омода соз, ман бошам мантуҳоро печонам.

–Ҳозир, омадам, ҷавоб дод Мичгона. Шариф дарёфт, ки номи ин духтар Мичгона будааст. Баъд Мичгона ва Шариф мизро ба хона дароварданд.

–Парвина, бо овози кашида гуфт дубора, ман танҳо ин ҳамаро иҷро кардан наметавонам, вақт кам аст биё тезтар хӯрокро бипазем вагарна дер мешавад.

–Ана омадам, гуфт–Мичгона.

Каме вақт гузашта буд, ки духтари дар хонаи дарунбуда бо худ андешид, ки ба Мичгона чӣ шуда бошад, гуфта ба назди ӯ бо суръат шитофт. Шариф ва Мичгона бошанд, назди мизе, ки онро оварда буданд, истода суҳбат мекарданд. Дар ин ҳангом чашмони он духтар ба Шариф бархурд ва гуфт:

–Салом.

Шариф, ки аз дидани чунин духтари зебо ва афсонавӣ каме шахшуда буд ва дар ҷавоб гуфт:

–Салом.

Он духтар ба тарафи Мичгона нигариста гуфт:

–Ин касро нашинохтам?

Мичгона гуфт:

–Ин кас ба ман кӯмак намуданд. Ҳамроҳ мизро ба хона даровардем.

Он духтар ба Шариф нигариста гуфт:

–Хуб, ташаккур, ки мо духтарони танҳоро кумак кардед. Мо дар ин ҷо танҳо ҳастем ва ҳар кадоме ба кори худ машғул аст.

Шариф гуфт:

–Ҳеч гап нест, дар ҷои ман ҳар касе мебуд, чунин рафтор мекард.

Он духтар гуфт:

–Ташаккур барои кумакатон ва суҳанашро давом дода, ба тарафи Миҷгона нигариста пурсид:

–Фарангис омад?

Шариф ҳайрон шуду бо худ андешид:

–Вой боз ин Фарангисаш кӣ бошад? Шояд ман дар ягон хобгоҳи духтарон даромада бошам.

Миҷгона ба он духтар ҷавоб дода гуфт:

–Не, ҳоло наомадааст.

Дар ҳамин лаҳза буд, ки дари хона кушода шуд ва Шариф ба тарафи дар нигарист. Дар кушода шуд ва аз дар як духтари зебоне, ки дар тан жемпери сафед дошт, даромад. Дар берун барфи шадид меборид ва кулоҳи ӯ пур аз барф шуда буд. Шариф ба он духтар менигарист. Баъд он духтар даромаду кулоҳашро дар назди даромадгоҳи хона афшон. То чанде, ки чехраи он духтар намоёнтар мегардид хушу хаёли Шариф ба самти ӯ равона мешуд. Фарангис баъди афшондани кулоҳ мӯйҳояшро ба ин тарафу он тараф алвонҷ медод. Дар назари Шариф чунин менамуд, ки гӯё дар хонаи торик рушноиро дида истода бошад ва он рушноӣ Фарангис буд. Сипас хангоме, ки Шариф чехраи Фарангисро пурра дид, воқеан дарк намуд, ки маънои зиндагиашро дида истодааст. Ӯ чунин фикр мекард, ки то ин лаҳзаҳо зиндагии ӯ бидуни маънӣ мегузашт. То рафт дили Шариф аз дидани чунин офаридаи нотакрор обшудан мегирифт. Фарангис духтаре, буд ки мӯйҳо ва чашмони сиёҳ дошт. Духтаре, ки ҳамроҳи Миҷгона буд, Парвина ном дошт. Фарангис нисбати Парвина ва Миҷгона қадаш каме

пасттар буд. Зохиран чунин менамуд, ки Фарангис, каме аз ин духтарон дар синну сол хурдтар аст. Парвина ва Мичгона 30 сола буданду Фарангис бошад 27 сола буд.

Шариф гуфт:

–Духтарҳо ба Шумо саволе доштам?

Ҳама бо диққат ба тарафи Шариф таваҷҷуҳ зоҳир намуда гуш доданд.

Шариф гуфт:

–Дар ошёнаи шумо, табиби бемориҳои қалб, Акбари Фатҳиддин зиндагӣ мекардааст. Ман ба назди он кас омадаам. Аммо он чи ман медонам, ӯ дар хонаи 12 зиндагӣ мекунад. Ҷустуҷӯ намудам, аммо хонаашро дарёфт накардам. Чунки на ҳамаи хонаҳо рақам доранд. Шумо намедонед, хонаи табиб кадом бошад?

Мичгона, ки назар ба Парвина ва Фарангис ҳозирҷавоб буд саросемавор гуфт:

–Медонем, хонае, ки дар рӯ ба рӯи мо қарор дорад хонаи рақами 12 аст ва хонаи ҳамон табиби гуфтагии шумост. Лекин инашро ҳам бигӯям, ки он кас як соат пеш хонаи духтараш рафтанд ва калиди хонашонро ба мо оварда супориданд. Духтарашон содрӯз дошт ва ӯ ба хонаи духтараш рафт.

Шариф гуфт:

–Хуб. Агар ин тавр бошад, магар ман равам ва фардо биёям. Дар ҳамин лаҳза буд, ки телефони Парвина занг зад ва овози зане ба гуш мерасид, ки бо Парвина суҳбат мекард. Он зан ҳамсари табиб буд ва гуфт, ки чизҳоеро фаромӯш кардем ва ҳоло ба хона меоем. Сипас, Шариф суҳанро идома дода ин тавр бошад ман дар поёни ошёна дар ягон ҷой интизор мешавам. Дар ин ҳангом духтарон ба якдигар нигариста аз нигоҳашон маълум буд, ки онҳо чизе мехостанд якҷоя бигӯянд ва Парвина хулосаи ҳамаи онҳоро ҷамъбаст намуда гуфт:

–Шумо метавонед, то омадани табиб ин ҷо ҳамроҳи мо нишинед. Чунки берун барф меборад ва ҳамсоҷамон низ ба наздикӣ меоянд. Хоҳарам Фарангис зодрӯз дорад мо имрӯз зодрӯзи хоҳарамонро ҷашн мегирем. Марҳамат ҳамроҳи мо нишинед. Сипас, Шариф ба хулосае омад, ки то омадани табиб ҳамроҳи духтарон дар ҷашни Фарангис иштирок намояд. Парвина ба Фарангис ва Миҷгона гуфт:

–Духтарон дастархонро ораста кунед. Меҳмон мебахшед, номи шуморо напурсидам. Шариф ҷавоб дод, ки номи ман Шариф аст. Бисёр хуб. Фарангис ва Миҷгона ба оростани дастархон шурӯъ карданд. Ман ҳоло хӯрокхоямро бинам, Шумо марҳамат карда нишинед, гуфт Парвина.

Шариф нишасту духтарҳо корхояшонро анҷом доданду дар сари миз ҷамъ шуданд.

Парвина гуфт:

–Хуб ҳамаи мо имрӯз ба муносибати зодрӯзи хоҳари ягонаам Фарангисҷон сарҷамъ шудаем, ва барои мо имрӯз рӯзи таърихист. Ман таманно мекунам, ки ҳамеша сихату саломат бошанд ва ҳеҷ гоҳ лабханд аз лабони ӯ дур нагардад. Зодрӯз муборак, хоҳари азиз.

Миҷгона гуфт:

–Бале.

Шариф бошад, сар ҷунбонда тасдиқ кард. Баъд навбати суҳан ба Миҷгона расид.

–Хоҳари азизам, ҳарчи набошад, ман дугона ва ҳамкурси хоҳарат Парвина ҳастам. Қариб шаш сол мешавад бо хонаводаи шумо ошноӣ дорам. Ва дар ин шаш соли дӯстӣ барои ман беҳтарин лаҳзаҳои зиндагиям буд. Ту мисли хоҳарам ҳастӣ ва барои зодрӯзи ту гуфтани ҳастам, ки дар ин муддате, ки ман туро шинохтам, беҳтарин дугонаам, беҳтарин хоҳарам ва аз беҳтарин духтарон будайӣ. Ман орзу мекунам,

ки ҳамеша сиҳату саломат бошӣ ва ҳар сол зодрузатро ҳамин гуна дар ҳалқаи ёру дӯстон чашн гирем.

Парвина гуфт:

–Ташаккур Миҷгонаҷон. Ман наметавонам инро ногуфта гузарам, ки яке аз беҳтарин дӯст ва хоҳар барои ман ин Миҷгона аст. Ман дар тӯли ин шаш соли ошноиям бо Миҷгона аз дӯст буданаш ёро ман бештар мисли хоҳарам дӯст доштаму эҳтиром намудам. Суханаширо идома дода, Парвина аз Шариф пурсид:

–Шумо дар кадом соҳае кору фаъолият менамояд?

Шариф ҷавоб дод:

–Ман корманди соҳаи илм ҳастам.

Парвина риштаи суҳанро гирифта гуфт:

–Хуб, хоҳари ман низ Фарангис бо илм пайвандии ногустастанӣ дорад. Доим мутолиа менамояд, ва воқеан назар ба ҳамаи мо ӯ бисёртар мутолиа менамояд ва ба корҳои илмӣ машғул аст.

Шариф хомӯшона сар чунбонда, гуфтаҳои Парвинаро тасдиқ мекард. Каме хомӯшӣ фаро расиду духтарон ба тақсим намудани хӯрокҳо дар сари миз шурӯъ намуданд. Дар ин лаҳза Шариф гуфт:

–Агар иҷозат бошад, ман ҳам як ду калима дар бораи соҳибҷашн биғӯям, чаро, ки ҳоло мо ҳама дар ҷашни Фарангис қарор дорем ва ин аз рӯи одоб нест, агар доир ба соҳибҷашн суҳане гуфта нашавад.

Парвина ва Миҷгона якҷоя бо хушҳолӣ гуфтанд:

–Марҳамат, марҳамат.

Шариф суҳанро оғоз кард:

–Ман, ки имрӯз дар хонадони Шумо меҳмонам ва дар ҷашни зодрузи хоҳари Шумо Фарангис иштирок дорам ва орзуи ман ин аст, ки умри дароз насибашон бошад ва дар ин зиндагӣ ба ҳадафи асосие, ки ҳамаи инсоният орзуи онро

дорад ва он саодат аст, бирасад. Ман боварӣ дорам, ки донишу заковатеро, ки Фарангис дорост, ҳатман ўро ба самти ҳадафи аслии зиндагӣ, равона месозад. Ин буд орзу ва таманниёти ман, ва бори дигар мехоҳам бигӯям зодрӯзат муборак бошад.

Миҷгона аз ин суханҳо мутаассир шуда гуфт:

–Офарин, бисёр суханҳои олай.

Парвина низ аз ин суханҳои табрикоти Шариф мутаассир гашта, дар фикр фурӯ рафта буд ва ногаҳон ба худ омада, кафкӯбӣ кард.

–Ман, ростӣ, то ҳанӯз чунин суханҳоро нашунида будам.

Фарангис, духтари шармгин буд. Дар ин ҳангом гоҳ-гоҳе ба Шариф ва гоҳ-гоҳе ба миз нигоҳ мекард. Пас аз хотима ёфтани сухани Шариф, оҳиста гуфт:

–Ташаккур. Миннатдорам. Ман шодам, аз он, ки пеш аз ҳама дар ин зиндагӣ хоҳарони меҳрубоне чун Парвина ва Миҷгона дорам. Ман аз он шодам, ки Шумо имрӯз ҳама инчо сарчамъ ҳастед ва дар рӯзи зодрӯзам маро ҳамроҳӣ намуда истодаед. Воқеан ҳузури шумо имрӯз бароям бисёр муҳим аст. Яқояки шуморо хушомадед мегӯям, ташаккури зиёд барои хузуратон, марҳамат хӯрокҳо омодаанд.

Ҳангоми хӯрок хӯрдан Миҷгона гуфт:

–Имрӯз дар телевизор нишон доданд, ки боз як ҷавон даст ба худкушӣ задааст.

Суханро давом дода гуфт Парвина:

–Э, ҳамин худкушӣ, дар замони мо монанди кори ҳаррӯза шудааст.

Дар ин ҳангом Фарангис гуфт:

–Шумо доир ба масъалаи худкушӣ сухан гуфтед ва саволеро мехостам бипурсам, ки дирӯз дар маҷаллаи “Ҳақиқат” мақолаеро хондам, ки унвони мақола чунин буд: “Вабои худкушӣ қишри равшанфикронро низ сироят кард”.

Ростӣ, ба хулосаи аниқ омада натавонистам. Дар ин ҳангом, Шариф бояд аз вучуди худ дарак меод ва зуд гуфт:

–Маҷаллае, ки мақола ба нашр расидааст, ҳоло дар дасти Шумо ҳаст?

Фарангис гуфт:

–Бале, ҳоло онро меорам. Ва Фарангис рафта маҷалларо оварду гуфт:

–Шумо як бор мутолиа намоед, зеро хулосаи мақоланавис то андозае возеҳ нест. Ман онро чунин дарк намудам. Чойи пиёлаи Шариф кам шуда буд, ва Фарангис бошад чойникро гирифтун хост, ки дар пиёлаи Шариф чой резад. Ҳангоме ки дар пиёла чой мерехт, Шариф як нигоҳ карду меҳост ташаккур гӯяд ва ногаҳон дид, ки муйҳои Фарангис дар бари рӯяш овезон шуданд. Шариф аз дидани чунин манзараи зебо дар баҳри андеша ғарқ шуд. Ва ҳар лаҳза оташи ишқ дар дили ӯ мавҷ мезад. Шариф аз дидани ин зебоӣ марҳила ба марҳила дар олами орзуҳо ғарқ мегардид. Сипас, Шариф мутолиаро идома додан гирифтун аммо хушӯ хаёлаш ба Фарангис буд. Лаҳзае аз хондан боз истода бо худ андешид, бисёр духтаронро мешинохтам ва бо бисёре аз онҳо ошноӣ доштам, аммо онҳо мисли Фарангис дар қалби ман маскан нагирифтанд ва дубора ба хондани мақола идома дод. Мақоларо хонда ба итмом расонид. Дар ин лаҳза духтарон дар гирди миз нишаста суҳбат доштанд. Шариф мақоларо пурра мутолиа намуда ва гуфт:

–Фарангис Шумо ба хулосаи дуруст расидаед, мақоланавис ба хулосаи аниқ наомадааст. Ҳарчанд кӯшидааст масъаларо ҳал намояд, аммо ҳамаи масъала равшан нашудааст. Аз ҳамин сабаб бояд инро қайд намоям, ки масъалаи худкушӣ то замони мо мисли як дарди бедаво боқӣ монда буд, аммо вақтҳои охир назарҳои нав ба вучуд омаданд. Фарангис ба

суханҳои Шариф бодикқаттар гӯш меод. Суханаширо давом дода Шариф гуфт:

–Солҳои охир доир ба ин мушкилӣ назарҳои нав пайдо шуда истодаанд. Бояд инро донист, ки ин мушкилӣ печида ва мубҳам аст. Худкушӣ масъалаи одӣ ва сода нест, шояд дар назар одӣ намояд, аммо масъала бисёр ҷиддӣ ва печида аст. Муҳаққиқони зиёде доир ба ин масъала ибрази ақида намуда ва китобҳои зиёде низ навиштаанд. Вале дар ин миён қадом унсури хурд ва хеле муҳимме аз мадди назари олимони қадим менамояд, ки он сабаби аз байн рафтани равшанфикрон гаштааст. Худкушӣ аслан дар ҳолати дучор шудани инсон бо мушкилӣ ва ҳал карда натавонистани мушкилӣ ба вуҷуд меояд. Инро илми равшаншиносӣ имрӯза низ таъкид менамояд. Ин ҳодиса чунин ба вуҷуд меояд: дар аввал инсон бо мушкилӣ дучор мегардад, сипас ӯ қӯшиш мекунад, ки мушкилиро худро ҳал намояд. Имкон дорад инсон солҳои тӯлонӣ бо мушкилиро худ мубориза барад. Аммо ҳангоме ки ҳавсалааш хотима ёфт ва ӯ дигар товори мубориза бурдан бо мушкилиро гирифторшудаширо надорад ва аз натавонӣ ва **ноилоҷӣ таслим** мешавад ва қабул менамояд, ки дигар муқобилияти ӯ бесамар ва беоқибат аст аз ин сабаб даст ба худкушӣ мезанад. Чунки ӯ чандин маротиба ҳама роҳро истифода намуда буд, аммо натиҷае нагирифт ва оқибат ба ҳулосае мерасад, ки ягона роҳи озодӣ аз ин ранҷҳои рӯҳӣ, ин даст задан ба худкушист. Дар ҳамин гуна мавзӯҳо, инсон қодир аст даст ба худкушӣ бизанад.

Фарангис бо нигоҳи ҳайратангезона гуфт:

–Яъне, равшанфикрон ҳангоми даст задан ба худкушӣ, ҳамин ҳолатро аз сар мегузаронанд?

–Бале, ба назари ман чунин аст, гуфт Шариф.

Фарангис дар фикр фуру рафту ногаҳон гуфт:

–Аҷиб.

Дар ин ҳангом суханаширо идома дода, Шариф гуфт:

–Фаромӯш набояд кард, ки кори илм бо далелу бурҳон сухан гуфтан аст. Сухан бисёр гуфтани нестам, аммо ду мисолеро мехоҳам барои намуна оварам, ки ба назари ман дарбаргирандаи гуфтаҳои мост. Ин ду мисол бо ҳамдигар монанд буда, оид ба як мавзӯ мебошанд. Шоираи олмонӣ **Каролина фон Гюндероде (1780-1806)** дар соли 1780 таваллуд шуда буд ва дар соли 1806 даст ба худкушӣ зад. Ў дар оилаи дворянӣ зода шуда буд, аммо аз ҷавонӣ майли молихулиёӣ ва хаёлбофӣ низ дошт. Каролина худро дар дарёи Рейн ғарқ намуда, худкушӣ кард. Ва медонед сабаби ғарқ шудани ӯ чӣ буд? Ишқи нокоми Каролина. Ў ба Фридрих Крейсер таърихшинос ва забоншиноси шаҳри Гейделберги Олмон ошиқ мешавад ва ҳангоме ки дар ишқ ноком мегардад, худро дар дарёи Рейн ғарқ мекунад. Ё ин ки мисоли дигар, нависанда ва файласуфи испаниягӣ **Анхел Ганивет Гарсиа (1865-1898)** чӣ? Достони зиндагии ӯ низ ба он ишора мекунад, ки касоне, ки даст ба худкушӣ задаанд, дар зиндагиашон мушкилие доштаанд. Бояд донист, ки онҳо бо мушкилии худ мубориза бурдаанд ва кушиши ҳал намудани онро низ намудаанд. Ингуна одамон кӯшиш менамоянд, ки мушкилии худро ҳал кунанд. Аммо одамоне низ дар ҷаҳон вучуд доранд, ки мушкилии худро ҳал карда наметавонанд. Аз нотавонӣ дар гули солҳои мубориза бо мушкилоти фикрии худ оқибат ба хулосае мерасанд, ки ягона роҳи озодӣ аз ранҷҳои рӯҳӣ ин марг аст ва оқибат даст ба худкушӣ мезананд. Чунин одамон зиндагиро якранг, такрорӣ ва боз гирифтори ҳамон мушкилии қаблашон мебинанд, ки ин ҳолат онҳоро аз дохил хаста намуда, неруи ҳаётии онҳоро кохиш медиҳад ва ин гуна одамон имкони зиёд доранд, ки даст ба худкушӣ бизананд. Агар мушкилиашонро ҳал намоянд, имкони зинда мондани онҳо вучуд дорад. Мушкилоте, ки мо дар назар дорем

мушкилоти сода нестанд, ки онҳоро битавон ба воситаи маблағ ва пул ҳал намуд. Мушкилоте, ки дар назар дошта мешавад, мисли аз даст додани ҳамсар, фарзанд, инсони дӯстдошта ва ба монанди инҳоро дар бар мегирад. Вучуди чунин мушкилот инсонҳоро ба самти рафторҳои мунҳарифона ва бегоҳа равона месозанд. Саргузашти Ганивет Гарсиа бошад, шоҳиди ин гуфтаҳост. Анхел Ганивет Гарсиа, соли 1865 таваллуд шуда ва соли 1898 фавтида буд. Ӯ нависанда, файласуф ва мунаққиди испаниягӣ ва дӯсти файласуфи дигари испаниягӣ Мигел де Унамуно (1864-1936) низ буд. Ганивет Гарсиа аз бемории вазнини рушдкунанда ва ишқи ноком ранҷ мебард. Ин ҳама дарду ранҷҳо ва мушкилоти зиндагиаш ӯро ба ҳулосае оварданд, ки оқибат даст ба худкушӣ зад. Бори аввал Ганивет Гарсиа худро ба дохили об ғарқ намуд, аммо одамон гирду атроф ӯро диданд ва ӯ аз марг наҷот ёфт. Як иқдоми худкушӣ барои Гарсиа кифоят накарда, маротибаи дуюм кӯшиши даст ба худкушӣ задан намуд ва худро дар об дубора ғарқ кард, ки ин дафъа ба “орзуяш” расида ба қаъри олами фано ва нестӣ рафт.

Бубинед Фарангис, суханаҷро идома дода, Шариф гуфт:

–Ингуна мисолҳо зиёд ба назар мерасанд ва метавон онҳоро барои мисол овард. Он чи гуфтам ҳақиқати мутлақ нест, аммо дар аксари мавридҳо худкушӣ дар чунин шаклҳо ба вучуд меояд. Хуб, он чи медонам, дар ин масъала ҳамин аст.

Фарангис пас аз сухани Шариф гуфт:

–Ташаккур, Шумо воқеан ин масъаларо бисёр таҳлили ҷиддӣ ва равшан намудед. Аз гуфтаҳои Шумо нуктаҳои муҳим ва навро омехтам. Сипас, аз ин ба баъд бо боварии комил метавонам бигӯям, ки чаро инсонҳо даст ба худкушӣ мезананд. Воқеан пас аз шунидани суханони Шумо фикри ман доир ба ин масъала ҷамъбаст гардид.

Боварӣ дорам, ки дар оянда, илм боз ҳам рушд хоҳад кард ва дар натиҷаи таҳқиқоти олимону равоншиносон, сабабҳои асосии ин вабои маънавӣ кашф мегардад ва инсоният ба ҳадафи асосии худ, ки **Саодат** ном дорад, ноил мегардад.

Сипас баъди чанд лаҳзае табиб низ ба хонааш омада расид ва Шариф аз ӯ ташаккур намуд.

НАҶҶОРИ ГАВҶАР

(Чанд андеша дар ҳошияи маҷмӯаи ашъори “Ҷавҳари хаёл”-и
Валиҷон Акбарӣ)

Каломи ҳунари муассиртарин навъи суҳан аст, ки инсонро ба ҳаяҷон меорад, музтариб месозад ва ҳолати рӯҳиву равонии касро комилан фаро мегирад. Зеро каломи ҳунари, хосса шакли мавзунӣ он бедорсозӣ эҳсосоти инсон аст. Сабаби асосии ҳиссиву эҳсосӣ, ҳаяҷоновару рӯҳнавозии каломи ҳунари, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мегардад, ки маншаи зуҳури он қалби инсон аст. Ба таъбири шоиронаи устод Рӯдакӣ, шеър ҳосили «дилу сиголиш» ва «тану равон» аст ва аз ин рӯ, агар устодона рӯйи қор омада бошад, каломи ҳунари боз интиҳою фарҷоми макмани он ҳамоно қалбҳост.

Лисонулғайб Хоҷа Ҳофиз каломи ҳунариро фарзанди соҳибкалом маърифат намуда, табиатан фавқуттабӣ будани онро хотирнишон мекунад ва мегӯяд, ки:

*Тайи макон бубину замон дар сулуки шеър,
К-ин тифли якшаба раҳи садсола меравад.*

Бузургони маънирас чунин навъи каломи ҳунариро «шеъри тар» таъбир кардаанд, зеро ибораи мазкур басо сермаъност, яъне алорағми хушк, ки бесамару маъдумшуда аст. Вале дар ин ҷодаи тақаддусҷод на ҳар хомафарсоро метавон шоир гуфт, зеро шоир воқеан, симоест, ки аз дарёи ақл марворид фарочанг меорад.

Яке аз чунин шахсони хушзавқу хушқареҳа ва фозилу равонтар Валиҷон Акбарӣ аст, ки дар ҷодаи суҳанварӣ комилан роҳу равиши хоси худро дорад. Хонандагони хушзавқу сермутолиа то кунун маҷмӯаҳои ашъори ин шоирро басо бо амиқравиҳо омӯхтаанд. Манзури мо маҷмӯаҳои Валиҷон Акбарӣ, ки хосса дар замони Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон рӯйи қор омадаанду дастраси мардум гардидаанд, мебошад, ки чанде аз онҳоро метавон зикр намуд.

Аз чумла: «Ганҷи ораста» (2004), «Сабзаи меҳр» (2006), «Ҷилваи андеша» (2007), «Шукуфаҳои сӯзу гудоз» (2012), «Ҷавҳари хаёл» (2017) ва ҳатто унвонгузории маҷмӯаҳо худ гувоҳи асолати ҳунари эҷод ва истеъдоди фитрию омӯзиши муттасили Валиҷон Акбарӣ, хосса аз осори адибони асримиёнагӣ аст.

Яке аз маҷмӯаҳои ба тозагӣ ба зевари таъб ораста гардидаи Валиҷон Акбарӣ «Ҷавҳари хаёл» ном дошта, мо мехоҳем баъзе мулоҳизаҳои худро оид ба ашъори дар он гирдоваришуда изҳор намоем.

Мегавон гуфт, ки адиб тадвини маҷмӯаро бо тарзи давовингустарии ниёӣ сомон дода, он бо шеъри «Мадҳу санои модар» ва баъд аз он бо «Аллаи модар» ҳусни оғоз мегирад. Фаразан, дар шеъри «Аллаи модар» шоир лаҳзаии армонӣ ё худ таманноии модарро нисбат ба чигарбандаш чунин ба қалам медиҳад:

*Орзу дорам, шавӣ маҳбубу дилсӯзи Ватан,
Дилқарини халқ бошӣ дар шабу рӯзи Ватан.
Баҳри беморон табибу марҳами ҷонҳо шавӣ,
Ё шавӣ устод бар ҳар донишомӯзи Ватан.*

Вожаҳои **модар**, **фарзанд**, **Ватан** ва **орзу** дар ин гуфта меҳварӣ ё худ калидӣ буда, дар шеър модар ва Ватан муҳаррики тафаккуранд ва маҳз аз ҳамин ҷиҳат, Ватан ба ҳайси радиф баргузида мешавад, то ин ки таъкиди маъно таҳқиму тақвияти хос касб кунад ва аз ин рӯ, бори ғоявӣ низ бар уҳдаи радиф вогузор мешавад, то ин ки муассирии ҳадаф бештару зиёдтар гардида, қалби хонандаро тасхир карда тавонад.

Аз сабаби он ки шеъри мазкур дар ниҳод моҳияти андарзӣ, панду насиҳатӣ дорад ва ин арзиши онро тавъам бо ҳадаф – вазни он таъмин менамояд, аз ин хотир, шоир вазни мувофиқ дарёфта, шеърро дар вазни рамали мусаммани маҳзуф (дар

чанд ҳолат мақсур) рӯйи кор овардааст, ки комилан мақбулу матлуб аст.

Валиҷон Акбарӣ ғолибан дар анвои адабии суннатӣ шеър меғӯяд ва дар эҷоди ҷамаи анвои адабии суннатӣ қареҳаи хуб дорад ва хосса дар эҷоди ғазал ва мухаммас, рубоӣ, дубайтӣ маҳорати бештар дорад. Чунончи, дар ин ғазали ба Ватан бахшидаи Валиҷон Акбарӣ, арзи меҳри ўро метавон қиёс гирифт, ки чӣ гуна изҳор мешавад:

*Хоки Меҳан маснади ман, ҷоҳи ман,
Шавқи меҳан беҳтарин ҳамроҳи ман.
Устодам миллати волотабор,
Панди ў мушкилкушои кори ман.
Кўдакони шаҳдлафзу поки ў,
Гашта шогирдони худогоҳи ман.
Наврасеро кардаам ислоҳ агар,
Сидқ буда маънии ислоҳи ман.
Гоҳ бо шаппотӣ кардам рӯй сурх,
Хасми Меҳан нашнавад то оҳи ман.
Чоннисору сарбадорам дар раҳаи,
Одамийят буда расму роҳи ман.
Моҳи ман ҳусни диёру кишвар аст,
Моҳи шаб хираст пеши моҳи ман.
Сарвате хуштар надорам ҷуз Ватан,
Ҳаст ишқаш сарвати дилхоҳи ман.
Номи некаш Тоҷикистони азиз,
Манзили аҷдоди ман, даргоҳи ман.
Ишқи ў нирӯи имони ман аст,
Мулки дилро ўст нирӯгоҳи ман.
Чун Ватан дорам, шаҳастам, баски ўст,
Тахту тоҷу хаймаву хиргоҳи ман.*

Ғазали мазкур бо манзури мухтассоти шаклӣ дорои ёздаҳ байт буда, муқаффову мураддаф аст. Ҳуруфи қавофӣ – охи

буда, танҳо дар як ҳолат риоя нашудаву дигар эътидол риоя мешавад. Қавофии ғазали боло мутлақ буда, пас аз равӣ унсур дорад.

Радифи ғазал – ҷонишини шахси якуми танҳо – **ман** баргузида шудааст ва радифи мазкур сода буда, бори ғоявии ғазалро бар уҳда дорад ва то ба интиҳои ғазал таъкиди маънӣ мутадовил аст. Матлаъ ва мақтаъ матлуб буда, зикри исми адабии эҷодкор – тахаллус раво дида нашудааст.

Бо манзури вазн низ ғазали фавқ басо ҷолиб аст. Муҳтавои тематикии он Ватану ҳамватаниён ва васфу ситоиши онҳо буда, сидқу садоқати эҷодкор дар меҳвари ҳадаф қарор дорад ва тавассути радиф тақриму тақвият меёбад. Аз ин рӯ, муҳтавои тематикии ғазал баҳри рамалро тақозо мекунад, зеро моҳияти андарзии дарунмоя ба мушоҳида мерасонад.

Ҷузъиёти вазнии ғазали боло чунин шохис мешавад, ки ғазал дар баҳри рамали мусаддаси маҳзуф ё мақсур эҷод гардида, шакли афъолии он чунин аст:

- V--/-V--/-V- ва ё -V~

- V--/-V--/-V-

яъне: фoъилотун, фoъилотун, фoъилун ва ё фoъилон.

Шоир ҷоннисориву сарсупоридагии хешро, ки сидқ унвон мекунад, ҳадафи меҳварии хеш доништа, саҳтгирихову серталабиҳои ӯ танҳо алорағми номуродиҳои хасм мушоҳида мешавад, то ин ки насл донову худшинос ба воя бирасад. Муҳим он аст, ки шоир хушбахтии худ ва ҳамватанонро дар маънавиёти баланди ҷомеа ва соҳибватанию гиромидошти ҷонии Ватан дармеёбад, ки басо муҳим аст.

Валиҷон Акбарӣ дар эҷоди ғазал, ба назари мо, панҷаи қавӣ дорад, зеро тавбаъ бо истеъдоду қареҳаи воло, омӯзиши муттасил ба ӯ ин имкониятро пеш овардааст.

Ҳоло барои мисол як ғазали сирф ишқии шоирро зикр намуда, мебинем, ки дар ҷузъиёти ҳунарии эҷоди ӯ то кучо

даст ёфтааст ва ҳунари эҷодии ӯ дар ин ҷода то кучо муваффақ шудааст:

*Биё, то акси чашмонат дарояд аз дари чашмам,
 Нишин, ки чашми ниммастат шавад ҳамсоғари чашмам.
 Нигоҳи гарми чашмат сила созад чашми ошиқро,
 Ҷилои тоза ёбад аз нигоҳат гавҳари чашмам.
 Ҷаҳони меҳру дарёи муҳаббат чашми шӯҳи туст,
 Ки пайдо шуд варо завқи муҳаббатпарвари чашмам.
 Мабодо, лаҳзае аз рӯйи чашмам чашм баргирӣ,
 Ҳамонро шӯру ларза мефитад бар пайкари чашмам.
 Диле дорам ҳақиқатпарвару чашме ҳақиқатчӯ,
 Дили ту ёвари дил боду чашмат ёвари чашмам.
 Иллоҳо, дур бод аз чашми бад чашми ҷаҳонбинат,
 Ки дар роҳи зиёну суд бошад довари чашмам.
 Халосӣ Акбариро нест аз савдои чашмонат,
 Маҷӯ дурӣ, ки бенур аст бе ту ахтари чашмам.*

Ғазали фавқуззикр ишқӣ буда, басо ҳунармандона эҷод шудааст. Маҳбуба дар тасвири В.Акбарӣ дар ин ғазал на яклухт васф карда мешавад, балки аҷзои ҷаҳонбинии ӯ – чашмонаш асосан аз ҳар ҷиҳат васф мешавад. Баъд аз ҷаҳор байт, ки танҳо чашмони маҳбуба ситоиш мешавад, узви дигар – **дил** боз ҳамроҳ бо чашм васф мешавад ва интиҳоби дил бесабоб нест, зеро чашми дил дақиқназартар аз чашми сар маърифат мешавад. Аз ин хотир, В.Акбарӣ дилро ба тасвир гирифта, ҳақиқатпарвариву ҳақиқатчӯиро ба ин восита пеш мегузорад. Аз ин хотир, ҳазар аз чашми бад ба миён гузошта мешавад, то ин ки дар савдои ошиқон Шайтон – ағёру нотавонбинҳову ҳасудон роҳ наёбанд ва ба олами тақаддус муроҷиат намудан низ маҳз аз ҳамин сабаб мебошад.

Ба ин хотир, шоир аҷзои маҳбуби чашмро ба тасвир гирифта, онро ба тасвирҳои ҳунари ворид сохтааст. Тасвир ва бозӣ дорондани чашмҳо хеле боҳунарона, огоҳона,

мушоҳидакорона, нозукона, мавқеъбинона буда, заррае такрори бемавқеъ мушоҳида намешавад. Аз ин рӯ, тасвирҳои В.Акбарӣ бо зикри сифатҳои чашм, басо ҳунармаңдонаву марғуб ва матлубу мақбул рӯйи кор омада, хонандаро хеле хуб ҷалб карда метавонад, ки аз завқи баланду қареҳаи воло ва маҳорату малакаи сухангустарии эҷодкор гувоҳӣ медиҳад. Ҷузъиёти тасвирҳои ишқӣ – лирикӣ дар ин ғазал хеле устодона буда, ягон ҷузъиёти хурдтарини он ночаспону ночур манзур намегардад.

Ғазали мазкур комилан дар заминаи суннатҳои устувортарини адабӣ рӯйи кор омада, бо манзури мухтассоти шаклӣ, ин ғазал дорои матлаъ, мақтаъ, байти тахаллус ё исми адабии шоир, инчунин муқаффову мураддаф буда, вожаи «чашмам» радиф буда, ҷуз матлаъ дар мисраъҳои ҷуфт такрор шудааст. Радифи мазкур сода аст, зеро аз як калима иборат аст.

Дар ғазали мазкур вожаҳои қофияшуда бо манзури ҳуруфи қофия ҳашто буда, ҳуруфи қофия дар шакли **ари** устувор шудааст, ки ҳарфи раӣ дар он «р» аст ва қофияи мазкур мутлақ аст, зеро васл дорад.

Бо манзури аносири зотии шеър – вазн ғазали мазкур боз ҳам марғубтар буда, он дар баҳри ҳазачи мусаммани солим эҷод шудааст, ки шакли афъилии он чунин мебошад:

V---/V---/V---/V---
V---V---V---V---

яъне: мафъйлу, мафъйлу, мафъйлу, мафъйлу.

Ҳамчунон ки қаблан ёдовар шуда бдуем, Валиҷон Акбарӣ дар эҷоди ҳамаи анвои адабӣ хушқареҳа аст ва хосса дар эҷоди ғазалу рубой ва шеъри тасмият боз ҳам панҷаи қавитаре дорад. Барои намуна банде аз мусаммати мухаммаси В.Акбариро оварда, мебинем, ки \bar{u} баҳусус дар эҷоди мухаммаси тазмин бебадал аст. \bar{U} бо бузургтарин шоирон

пайравӣ намуда, ба ғазалҳои онҳо мухаммас бастааст. Чунончи, банде аз мухаммаси В.Акбарӣ, ки ба ғазали абулмаонӣ – Мирзо Абдулқодири Бедил баста шудаасту аз 8 банд иборат аст, банди нахустини онро зикр хоҳем кард:

*Хостам хушлаҳну дилҷӯ чун ҳазорон бинамат,
Файзбахши рӯҳу қон мисли баҳорон бинамат.
Тозарӯ, хушбӯтар аз садбаргу райҳон бинамат,
Омадам, то сад чаман бар қилва нозон бинамат,
Нашға дар сар, май ба соғар, гул ба домон бинамат.*

Аз намунаи мазкур пай бурдан мумкин аст, ки В.Акбарӣ истеъдоди фитрӣ дорад ва маънии каломро низ хеле нозук мефаҳмад.

Барои мисол боз як намунаи дигар аз мухаммаси тазмини В.Акбарӣ, ки бар ғазали абулмаонӣ баста шудааст, зикр намуда, хунари ӯ ва маънирас буданаширо хоҳем дид, ки то кадомин поя дар ин ҷода муваффақ шудааст. Чунончи:

*Баҳри сина шуд талотумҷӯш, донистам тӯй,
Беҳуштеро чун бидодӣ ҳуш, донистам тӯй.
Ҳусни беғаш чун бишуд мағшуш, донистам тӯй,
Маҳв будам ҳар чӣ дидам дӯш, донистам тӯй,
Гар ҳама мижгон кушуд оғӯш, донистам тӯй.*

Аз намунаи фавқ бармеояд, ки В.Акбарӣ воқеан, истеъдоди фитрӣ дорад ва далелаш ин аст, ки агар байти тазминро надонед, ҳатман гумон мекунад, ки мухаммаси тазмин нест. Зеро назокати шеърро ҳам дар шакл ва ҳам дар мазмуну муҳтаво басо нозук мефаҳмад.

В.Акбарӣ дар шаклҳои дигари шеърӣ низ қареҳаи хуб дорад ва басо уҳдабароёнаву муваффақона эҷод мекунад. Аз ҷумла, дар эҷоди рубоиву дубайтӣ низ ҳамин гуна хунари эҷодии хешро ба намоиш мегузорад. Чунончи, рубоии зерин, ки ба назари мо, мӯшикофона, гуфта шудааст:

Устоди нақӯ маро китоб аст, китоб,

*Бе миннату моҷаро китоб аст, китоб.
Гар модари дониш аст такрори улум,
Донӣ, ки падар варо китоб аст, китоб.*

Маълум аст, ки ҳадафи меҳварии ӯ ситоиши китоб аст ва аз ин рӯ, В.Акбарӣ хеле устодона таъкиди маъно меёбад ва китобро дар он чо медиҳад.

В.Акбарӣ дар эҷоди дубайтӣ ҳам хушзавқ аст ва онро низ хеле хуб меғӯяд. Барои намуна аз ин маҷмӯаи ӯ як дубайтиро зикр намуда, воқеан, қазоват хоҳем кард, ки ӯ то кадомин поя дар эҷоди ин навъи шеър низ қавипанҷа аст:

*Дили ман завқи ишқи ёр дорад,
Агарчанде тани бемор дорад.
Ғами халқу диёраш дар замиран аст,
Зи беғамҳои олам ор дорад.*

Воқеан, Оноре де Балзак «Беҳтарин дил – қалби ғамшарик»-ро медонад ва ин мазмун дар шеъри В.Акбарӣ шояд таворуд шуда бошад, ки ӯ ҳам қалби ғамшарикро ручҳон медиҳад ва аз дилҳои беғамон ор дорад.

Умуман, В.Акбарӣ суннати шеъри ишқия ва хосса ғазалро бо сабку тарзи ҷадид то ба ҳадде эҳё карда бошад ҳам, дар эҷоди анвои дигари адабӣ ва мавзӯҳои ҳичову интиқод низ хеле маҳорати хубу шоистаи таҳсин дорад. Ӯ нисбат ба чоплусону томеъон, дурӯягону ғаммозон, қалтабонону маккорон, беҳирадону мутакаббирон, ҳаннотону мардумфиребон назари бадбинона дорад. Аз ин рӯ, В.Акбарӣ интиқодгари разилахисолон ва саногӯи ҳамидахисолон аст.

Мо ба азми ӯ таҳсин гуфта, дар ҷодаи эҷод тозакориҳои нав ба нав барояш таманно дорем.

Абдулҳай МАҲМАДАМИНОВ

Мирзо СОЛЕҲОВ

устодони Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он наشري мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяти маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759

Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Сомонаи мо: www.ravshanfikir.tj

Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 935-26-62-95

E-mail: ilm-jomea@ravshanfikir.tj

Суратҳисоби Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529

Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002

БИК (МФО): 350101800

Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002

Сарраёсати хазинадории марказии

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

*Ба матбаа супорида шуд 24.06.2021
Барои нашр имзо шуд 25.06.2021
Ҷопи офсети. Ҷузъи ҷопӣ 19,6. Андоза 70x100¹/8.
Адади нашр 150 нусха. Супориши №93.*

*Муассисаи нашриявии "Дониш"- АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи С. Айни 299/2*

www.ravshanfikir.tj

